

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI**

**MODERN YURTTAŞLIK VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK
HABERMAS'IN ÇÖZÜM ÖNERİSİ: ANAYASAL YURTSEVERLİK**

TEZLİ YÜKSEK LİSANS TEZİ

Uğur AZİZOĞLU

Ankara-2024

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI**

**MODERN YURTTAŞLIK VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK
HABERMAS'IN ÇÖZÜM ÖNERİSİ: ANAYASAL YURTSEVERLİK**

TEZLİ YÜKSEK LİSANS TEZİ

Uğur AZİZOĞLU

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Aykut ÇELEBİ**

Ankara-2024

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ BİLİM DALI**

**MODERN YURTTAŞLIK VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK
HABERMAS'IN ÇÖZÜM ÖNERİSİ: ANAYASAL YURTSEVERLİK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Aykut ÇELEBİ**

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1 – Prof. Dr. Aykut ÇELEBİ**
- 2 – Doç. Dr. Ruhtan YALÇINER**
- 3 – Dr. Öğr. Üyesi. Ahmet Murat AYTAÇ**

Tez Savunma Tarihi

12.07.2024

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Aykut ÇELEBİ danışmanlığında hazırladığım “*MODERN YURTTAŞLIK VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK HABERMAS'IN ÇÖZÜM ÖNERİSİ: ANAYASAL YURTSEVERLİK*” (Ankara.2024) adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Uğur AZİZOĞLU
12.07.2024

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmam boyunca bana rehberlik eden bilgi ve birikimleri ile tezimin gelişimine yardımcı olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Aykut Çelebi'ye ve tez çalışmama geri dönmem konusunda beni teşvik eden ve yüreklendiren Doç. Dr. Gamze Metin Gürsoy'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Ancak bu tezi, kısa bir süre önce kaybettiğim, özlemini asla dindiremeyeceğim anneme ithaf ediyorum.

UĞUR AZİZOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: YURTTAŞLIK.....	6
1.1. Yurttaşlık Kavramı: Siyasal Bir Değerlendirme	6
1.2. Yurttaşlığın Tarihsel Gelişimi	8
1.2.1. Antik Yunan.....	9
1.2.2. Roma İmparatorluğu.....	13
1.2.3. Orta Çağ.....	15
1.2.4. Modern Çağ.....	17
1.3. Yurttaşlıkla İlgili Yaklaşımlar	18
1.3.1 Liberal-Sözleşmeci Yaklaşım.....	19
1.3.2. Cumhuriyetçi Yaklaşım.....	22
1.4. Hannah Arendt'in Politik Anlayışı ve Kamusal Alan	28
İKİNCİ BÖLÜM: ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK.....	38
2.1. Ulus-Devletlerin Küreselleşme Karşısındaki Dönüşümü	38
2.2. Çokkültürlülük Kavramına Genel Bir Bakış	42
2.3. Çokkültürlülüğün Tarihsel Gelişimi	46
2.4 Çokkültürlülükle İlgili Yaklaşımlar	48
2.4.1. Toplulukçu (Komuniteryan) Yaklaşım.....	49
2.4.2. Liberal Yaklaşım.....	56
2.4.3. Post- Kolonyal Yaklaşım.....	69
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ANAYASAL YURTSEVERLİK.....	75
3.1. Anayasal Yurtseverlik Kavramı ve Tarihsel Arka Planı	75
3.2 Dolf Sternberger'in Anayasal Yurtseverlik Anlayışı	76
3.3. Jürgen Habermas'ın Perspektifinde Anayasal Yurtseverlik	78
3.4. Anayasal Yurtseverliğe Karşı Eleştiriler	94
SONUÇ.....	101
ÖZET.....	106
ABSTRACT.....	107
KAYNAKÇA.....	108

GİRİŞ

Günümüzde, Aristoteles'in iyi insan ile iyi vatandaş olma arasındaki bağlantısına dair anlayış, karmaşık ve sorunlu bir hale gelmiştir. Antik Yunan'da erdemli olmayı içeren bir kavram olan vatandaşlık, herkes için geçerli olmamıştır. Aristoteles'in iyi insan ile iyi vatandaş arasındaki güçlü bağı vurgulaması, birey ile devlet arasında bir çatışma olmadığını varsaydığından, sivil toplumun gelişimini engellemiştir. Modern toplumlarda, iyi insan ve iyi vatandaş olmak, ulusal kimlikle birleşmiş ve bunun sonucunda, ulusal simgelerin, ulusal çıkarların ve ulusal kimliğin değerlerine saygı duyulması gereken bir ilişki kurulmuştur. Ancak, bu ilişki günümüz modern dünyasında sorgulanmaya başlanmış ve bu durum, ulusal sınırlar içinde yaşayan azınlıkların kimliklerinin daha görünür hale gelmesine yol açmıştır.

Günümüz siyasal düşünürlerinden ve İslamog Tarık Ramazan, The Guardian gazetesine verdiği bir röportajda, kendisine yöneltilen “Nerelisin?” sorusuna “*Milliyet olarak İsviçreliyim, din olarak Müslümanım, bellek olarak Mısırlıyım*” (Kadıoğlu, 2022: 13) olarak verdiği cevabının da ortaya koyduğu biçimde, bu soruya artık sadece elimizdeki nüfus cüzdanları veya pasaportlara değil birkaç kimliğe atıfta bulunarak cevap vermek mümkündür (Kadıoğlu, 2022: 13).

Modern dünyanın geçerli siyasi formu olan ulus-devletlerin oluşum aşamasında, ulusal egemenlik, halkın siyasi süreçlere katılımını teşvik etmiştir. Ancak belirli sınırlar içerisinde meşru güç kullanımına sahip olan, siyasal iktidarı merkezileştirmek, kültürü standartlaştırmak amacıyla olan egemen modern devlet, toplumu homojenleştirmeyi hedeflemektedir (Sarıbay, 1977: 4-6). Ulus-devletlerin kuruluşundan sonra, türdeş bir “yüksek kültür” etrafında ulus inşası için iktidarlar tarafından uygulanan ulusçu politikalarla, bunlara muhalif farklı ulus kurgularını siyaset sahnesine taşıyan ulusçu akımların çekişmesine izin verilmez (Gellner, 2008: 10-11). Bu durum, farklı kimliklerin

siyasete katılımının önünde bir engel olarak belirlemektedir. Ulus-devletin içerisindeki milliyetçi gruplar ya da hâkim kültür, vatandaşlığı bulunan, ancak farklı kültürler kimliklere sahip olanların herhangi bir şikâyetlerinin olmamasını düşünürlerken farklı kimlik taleplerinin de olabileceğini anlamaya karşı direnmektedirler. Milliyetçi yaklaşımlar, yurttaşlığı ulusal aidiyetle eş anlamlı olarak görmekte ve politik alandaki üstünlüğü belirli bir kültürel kimlik ve değerler bütününe atfetmektedirler. Belli bir ulusal kimliğin politik alandaki merkezi konumlandırılması, ulusal kimliğin dışında kalan birey ve grupların dışlanmasına neden olur ve politik toplumu hâkim kültürel kimlik ve değerler etrafında tanımlamaktadır. Bu durum, demokratik yurttaşlık ideallerinden uzaklaşmayı beraberinde getirmektedir.

Kültürel ve etnik açıdan benzer niteliklere sahip olan, yurttaşların tek bir dili konuştukları veya aynı etnik gruba ait oldukları ülkelerin sayısının sınırlı olduğu modern dünyada yurttaşlık ile ilgili tartışmalarının ana eksenindeki konu, homojen olmayan bu toplumlardaki “farklılıklara” ne olacağıdır. Bu durumda, küreselleşme ve göçler sebebiyle meşruiyet krizi içine giren ulus-devlet, kamusal alanda bu farklılıkların eşit bir şekilde kabul edilmesi için verilen mücadelelerin ve artan çoğulculuk istekleriyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Günümüz toplumlarında belirleyici bir özellik olan kültürel ve ahlaki çoğulculuk, modern yurttaşlığın liberal ve milliyetçi boyutlarını eleştirmektedir. Liberalizmin bireyi ön plana çıkaran yapısı, farklılıkların kamusal alanda eşit olarak tanınmasına yönelik talepleri karşılamada yetersiz kalmaktadır çünkü özgürlüğü ve çoğulculuğu genellikle özel alanda tanımlar. Kamusal yaşamın öneminin azalması, etkin yurttaşlık anlayışının ve politik özgürlüklerin gerilemesine neden olmuştur. Bu durum, demokratik yurttaşlık idealinin tüm yurttaşların kamusal alana eşit özgürlükle katılması gerektiğini vurgulayan meşruiyetini zayıflatmıştır.

Küreselleşme ve göçlerin etkisiyle, ulus-devletlerin kontrol etme yeteneği

azalmıştır ve bu da yurttaşlarının hayatlarını etkileyen kararları üzerindeki kontrolünü zorlaştırmıştır. Bu durum, çeşitli kültürel özgüllüklerin tanınma talepleri ve kimlik iddialarıyla farklı biçimlerde ve ölçeklerde karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Yaşanan bu gelişmelere yanıt olarak, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sosyal, etnik, kültürel ve dil bakımından çeşitliliğin kamusal alanda daha görünür olmasını sağlamak amacıyla çokkültürlülük kavramı ön plana çıkmıştır. Çokkültürlülük, çeşitli kimliklerin tanınması ve bu kimliklerin barış içinde bir arada yaşayabilmesini sağlayacak bir çözüm olarak algılanmaktadır. Küresel ölçekteki göçlerin yarattığı toplumsal ve siyasi bir sonuç olarak da değerlendirilen çokkültürlülük, bireylerin farklılıklarını geliştirme ve ifade etme özgürlüğünü desteklerken, farklı kültürlerin tanınması ve değer verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Toplumun birliğini ve taahhüdünü teşvik etmek amacıyla, herkesin ve kurumun yararını gözetleyen anayasal hükümlere dayalı bir siyasi kimlik oluşturma amacını taşıyan anayasal yurtseverlik, liberal ve demokratik bir anayasal düzen içinde anayasanın toplumun en üstün normları olduğu ve devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi tanımlayan hukuki bir belge olduğu prensibine dayanmaktadır. Anayasal yurtseverlik, siyasi sadakatin kültürel ve ulusal değerler yerine liberal demokratik bir anayasada belirlenen normlarla tanımlandığı bir toplumsal düzeni savunur. Günümüzde, küreselleşme etkisi altındaki toplumlarda ortak bir kimlik oluşturmak zorlaşmış ve ulusal birleştiricilik azalmıştır. Bu durum, siyasi kimliğin çeşitliliğini ve farklılıkları kabul etmenin önemini vurgulamaktadır. Belirli bir tarihsel, kültürel ve coğrafi temele dayanmayan, aksine liberal değerlere olan bağlılığın bir ifadesi olarak ortaya çıkan anayasal yurtseverliğin ana hedefi, evrensel normatif ilkelerin özgün kültürel kimliklerle uyumlu hale getirilmesidir.

Yasemin Nuhoglu Soysal'ın "post-nasyonal yurttaşlık" olarak adlandırdığı bu yeni çağda, bireylerin tarihsel ve kültürel kökenleri dikkate alınmaksızın yönetsel kurumlara

ve kamusal alana dâhil olma hakkına ve sorumluluğuna sahip olduğu düşüncesi önem kazanmıştır (Soysal, 1994: 1-3). Bu kavram ulusal kimliğe değil, anayasa temelli kurumlara, ortak değerlere olan bağlılığa, siyasi başarıya ve demokrasiyi tehdit eden unsurlarla ilişkiye dayanmaktadır. Anayasal yurtseverlik, toplumsal güvenin oluşturulmasını amaçlar ve bu, siyasi ve hukuki kurumların somut bir ifadesidir. Sadece yazılı belgelere değil, toplumun etrafında birleşebileceği değer sistemlerine dayanmakta olan bu kavram ve demokratik kurumların teminatçısı olarak saygınlık, temel özgürlükler, hoşgörü ve hukukun üstünlüğünü vurgulamaktadır.¹

Jürgen Habermas, anayasal yurtseverlik kavramını Almanya dışına taşıyarak modern topluluklarda ortak kimlik anlayışının nasıl oluşturulması gerektiğini yeniden formüle etmiştir. Habermas, Batı Almanya için geçerli yegâne siyasi özdeşleşme şeklinin anayasal yurtseverlik olduğunu ileri sürmüştür. Ulusal kimliğin yerine soyut prosedürlere dayalı bir vatansızlığın önemini vurgulamıştır. Buna göre, demokratik ve çoğulcu toplumlarda dayanışma, somut ulusal bütünlük yerine soyut prensiplere dayanmalıdır.

Bu tez, üç bölümden oluşmaktadır. Tezin ilk bölümünde, sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi tanımı muğlak olan yurttaşlık kavramının, tanımı üzerinde yapılan farklı bakış açıları üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte, tarihsel gelişimi içerisinde farklı anlamlar yüklenmiş olan yurttaşlık kavramının bu süreç içerisinde gerçekleştirmiş olduğu yolculuğa dair bir bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca, yurttaşlığın toplumsal yapı içinde nasıl geliştiği açıklanırken, kazanılan mı yoksa devlet tarafından mı verilen bir statü olduğu konusundaki farkı yurttaşlık yaklaşımları ele alınmıştır. Bölümün sonunda,

¹ Yasemin Nuhoglu Soysal'ın post-nasyonal yurttaşlık kavramı, küreselleşme bağlamında üyelik ve hakların değişen doğasını anlamada önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ancak, bu çalışması siyasal boyutları göz ardı ettiği yönünde eleştirilere de maruz kalmıştır. Eleştirmenler, Soysal'ın çalışmalarının yurttaşlığın yalnızca hak ve statü boyutuna odaklandığını ve bunun siyasal katılım ve aidiyet gibi önemli unsurları göz ardı ettiğini savunmaktadırlar (Schuck, 1998; Turner, 2001). Bir diğer eleştiri, Soysal'ın ulus ötesi üyelik anlayışının, yurttaşlığın demokrasiyle olan ilişkisini nasıl etkilediği konusunda yetersiz kalmasıdır (Castles, 2005). Diğer eleştiriler için bakınız: Kivisto, P., & Faist, T. (2007), Brubaker, R. (1992)

modern dünyanın tahribatını açıklamak için Antik Yunan polisini siyasi rol model olarak görmüş, yurttaşlığın krizinin ancak kamusal alanın yeniden inşasıyla aşılabileceğini düşünen Hannah Arendt'in görüşlerine yer verilmiştir. Arendt'in görüşlerine yer verilmesinin sebebi, üçüncü bölümde inceleyeceğimiz Habermas'ın anayasal yurtseverlik yaklaşımına temel oluşturmaktır. Çünkü Habermas'ın müzakereci demokrasi kuramının oluşumu ve anayasal yurtseverlik yaklaşımı, Arendt'in politik düşüncelerinden etkilenerek şekillenmiştir. Arendt'e göre kamusal alan, yurttaşların siyasi özgürlüklerini tecrübe ettikleri ve farklılıklarını koruyarak eşit bir şekilde katıldıkları bir sahadır ve demokratik yurttaşlığın geleceği, kamusal alanın yeniden canlandırılması ve kamusal yaşamın barındırdığı özgürlüğün tekrardan keşfedilmesi ile mümkündür.

Çalışmanın ikinci bölümünde, küreselleşme ve göçler ile birlikte daha fazla farklı kültürel ve etnik grupları barındırmaya başlayan ulus-devlet içerisinde bu grupların barış içinde, birlikte yaşamalarına imkân verecek politika ve pratiklere cevaben geliştirilen çokkültürlülük kavramına yer verilmiştir. Bu kavramın uygulanmasına ilişkin üretilen teoriler, genellikle toplulukçu, liberal ve post-kolonyal yaklaşımlar altında incelenmektedir. Bu bölümde, bu teorilerinden bahsedilmekle birlikte her yaklaşımın içinde önemli bir yere sahip olan, sırasıyla Charles Taylor, Will Kymlicka ve Bhikhu Parekh gibi düşünürlerin görüşlerine detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümde ise, geçerliliği tartışılan modern yurttaşlık kavramına bir çözüm önerisi olarak sunulan, toplumun çeşitliliğini kabul ederek her kesimi bir arada tutmayı amaçlayan anayasal yurtseverlik kavramı üzerinde durulmuştur. Kavramın ortaya çıkışı, tarihsel gelişimi ve formüle edilişi Habermasçı bakış açısıyla incelenmeye çalışılmıştır. Kavrama ilişkin itirazlara ve eleştirilere bölümün sonunda yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: YURTTAŞLIK

1.1. Yurttaşlık Kavramı: Siyasal Bir Değerlendirme

Toplumların yapılarını şekillendiren, birey ile devlet arasında, haklar ve yükümlülükler ile donatılmış, bir siyasi topluluğa üye olma halini ifade eden ve tarih boyunca birçok biçime bürünmüş olan yurttaşlık kavramı (Heywood, 2018: 250) yüklendiği anlamlar açısından dinamik bir yapıya sahiptir. Vatandaşlık kavramı², toplumların siyasi bir bilince eriştikleri noktada bireyin siyasi ve hukuki açıdan kendi varlığını anlamlandırma çabasıdır. Bu gayret, sadece siyaset ve hukukla sınırlı kalmaz; aynı zamanda sosyoloji gibi birçok alana da uzanmaktadır. Bireyin devletle ilişkisini ifade eden ve onun hukuki statüsünü belirleyen vatandaşlık, aynı zamanda siyasi bir kimliğin de bir göstergesidir. Bu siyasi kimliğin içeriği ve anlamı, tarihsel ve sosyal değişimlere göre farklılık gösterir. Dolayısıyla, her dönemde evrensel kabul gören ve herkesin üzerinde mutabık olduğu bir vatandaşlık tanımı oluşturmak konusunda istenilen sonuçlar alınamamıştır. (Uçman, 2018: 1). John Leca'ya göre, her ne kadar farklı kullanımları olsa da sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi yurttaşlık kavramının da net bir tanımı yoktur (Leca, 1996: 16). Aristo'nun şu ünlü beyanı da kavram üzerindeki tanım belirsizliğini ortaya koymaktadır: *“Yurttaşlığın doğası, tıpkı devletlerinki gibi, sık sık tartışılan bir konudur. Tek bir tanım üzerinde genel mutabakat yoktur.”* (Aristoteles: 2005: 15; Heater, 2007: 31). Hukuki bir terim olarak yurttaşlık, bir eylem terimi yerine kimlik kavramını ifade etmektedir. Siyasal terim olarak, bireyin sorumluluk duygusuna dayalı olarak aktif bir bağlılık benimsemesini ifade etmektedir. Bireyin aidiyet ve sorumluluk duygularıyla birlikte, yaşadığı toplumda ve ülkede bir etki yaratması anlamına gelmektedir (Drucker,

² Vatandaşlık, bireyin bir devletle olan hukuki bağıını ifade eder ve belirli haklar (örneğin, oy kullanma) ve yükümlülükler (örneğin, vergi ödeme) içerir. Devletin anayasal düzenlemeleri çerçevesinde tanımlanır ve bir kişinin resmi statüsünü belirler. Yurttaşlık ise bireyin topluma olan aidiyetini ve sosyal katılımını vurgular. Bireyin toplumsal sorumluluklarını yerine getirme, topluluk içindeki rolünü üstlenme ve sosyal hayata aktif katılımını içerir. Temel fark, vatandaşlığın yasal ve resmi bir bağa dayanması, yurttaşlığın ise daha çok toplumsal ve kültürel ilişkileri kapsamasıdır. Bu çalışmada, her iki kavram da kullanılmıştır.

1994: 240).

Yurttaşlık siyasi bir topluluğa üyelik anlamında ilk kez Antik Yunan ve Roma İmparatorluğunda kullanılmıştır. Ulus devlet bağlamında, geleneksel olarak yurttaşlık kavramı, devlet ile bireyler arasındaki sosyal sözleşmeyi güçlendirmeyi amaçlayan siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda genişletilmiş haklar ve sorumlulukların tanımlanmasıdır. Bu tanımın sonucunda, yurttaş olmak, ulusal sınırlar içinde etkin olan bir ulus devlet aracılığıyla örgütlenmiş hak ve sorumluluklar temelinde inşa edilmiş bir kimlik sahibi olmayı da ifade etmektedir. Gerçekten de, sosyolojik açıdan yurttaşlığı ilk kez haklar ve görevler üzerinden tanımlayan T.H. Marshall, yurttaşlığı toplum üyelerine bahsedilmiş bir statü olarak ele almış ve bu statünün beraberinde haklar ve görevler açısından tam bir eşitlik getirdiğini belirtmiştir (Batur, 2022: 14-15).

Doğası itibariyle toplumsal bir varlık olan *zoon politikon* (siyasal hayvan) insan, zaman içinde yasal bir varlık haline gelmiştir. Birey ile devlet arasındaki bir ilişkiyi ifade eden yurttaşlık, başlangıçta belirli bir seçkin sınıfa ait olan ve erdemler üzerinde tanımlanan bir statü iken, zamanla daha kapsayıcı bir nitelik kazanmış ve bağlılığı ifade eden bir kavram haline gelmiştir. Değişim ve gelişim sürecinde olan vatandaşlık tartışmaları, sadece bireylerin hak ve sorumluluklarını yasal statülerine bağlı olarak değil, aynı zamanda toplumlarına entegrasyonlarını ve siyasi ve kamusal alandaki ilişkilerini de dikkate alarak tanımlamayı amaçlamaktadır. Başka bir deyişle, vatandaşlık kavramı artık sadece yasal eşitlik çerçevesindeki hak ve yükümlülükleri ifade etmekle kalmayıp, aynı zamanda bireylerin siyasi yaşama aktif katılımını ve haklarını bilinçli bir şekilde talep etmelerini de içermektedir. Bu bağlamda, günümüzde bir vatandaş sadece devlete karşı sorumluluklarının bilincinde değil, aynı zamanda haklarını talep eden ve siyasi süreçlere etkin bir şekilde katılan bir birey olarak tanımlanmaktadır (Durgun, 2010: 66).

1.2. Yurttaşlığın Tarihsel Gelişimi

Yurttaşlık kavramı, tarihsel olarak ilk kez Antik Yunan şehir devletlerinde ortaya çıkmıştır. Antik Yunan'da, siyasi bir topluluğa üyelik anlamına gelen ve sorumluluklar temelinde kurumsallaşan yurttaşlık statüsü, zamanla yurttaşların devlete karşı sorumluluklarının yanı sıra sahip oldukları hakları da içeren bir niteliğe evrilmiştir. Yurttaşlık kavramının hak boyutunun gelişiminde, Roma İmparatorluğu'nun etkisi önemlidir. İmparatorluk döneminde, yurttaşlık imtiyazlı gruplara özgü bir statü olmaktan çıkmış, tüm bireylerin sahip olduğu bir statü haline gelmiştir. Ayrıca, yurttaşlık haklarının hukuki olarak güvence altına alınması da Roma İmparatorluğu'nun etkisiyle gerçekleşmiştir. Birey ve devlet arasındaki hak ve sorumluluk bağlamında kurumsallaşması ise özellikle Fransız İhtilali sonrası ulus devlet yapılanmasında gerçekleşmiştir (Batur, 2022: 2). Ulus devlet yapılanmasında, yurttaşların ekonomik, siyasi ve sosyal hakları genişletilerek, yurttaşlık devlet ve birey arasında bir sözleşme temelinde inşa edilen bir nitelik kazanmıştır. Yurttaşlık, ulus devletlerin inşası sürecinde homojen toplum meydana getirme isteğiyle bağlantılı olarak hak ve görev bilincine sahip tek bir etnik kimlik vurgusu yapılarak inşa edildiği ifade edilebilir. Farklı etnik ve kültürel grupları yurttaşlık kimliği çerçevesinde bir araya getirmek, ulus veya “büyük grup” oluşturmanın bir anahtarı olarak da görülmüştür. Modern yurttaşlık anlayışı, devlet ve yurttaş arasındaki ilişkinin hak ve görev bağlamlarında toplumsal bir sözleşme çerçevesinde inşa edildiği ulus devletle nihai halini almıştır. Ancak, özellikle 1980'lerden itibaren küreselleşme ve post-modernizmin etkisiyle artan yurttaşlık hak talepleri, ulus devlet yurttaşlığı fikrinin yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. (Batur, 2022: 2) Bu bağlamda, artan hak temelli talepler, özellikle farklı etnik, dini ve mezhep gruplarını içeren ulus devletler açısından yurttaşlık kimliğinin inşasında önemli bir rol oynamaktadır.

Günümüzde, modern ulus-devlet modelinin küresel ve yerel düzeyde karşılaştığı

değişken unsurlar, daha fazla zayıflamasına ve dağılmaya başlamasına neden olmaktadır. Bu durum, modern yurttaşlık anlayışını da erozyona uğratmakta ve değişime zorlamaktadır. Küreselleşme ve bununla birlikte politik toplumların ulusal, kültürel ve dinsel bağlar çerçevesinde zayıflamaya ve parçalanmaya başlaması (Batur, 2022: 2-5).ile birlikte yurttaşlık kavramı, modern dünyayı şekillendiren koşullar çerçevesinde daha geniş bir perspektiften ele alınmaya başlanmış ve yeniden değerlendirilmiştir (Batur, 2022: 2-5). Yurttaşlık kavramının çağdaş siyaset teorisinde merkezi bir konuma getirilmesinin nedenlerini ortaya koymadan önce modern yurttaşlık kavramının tarihsel gelişimini incelemek gerekmektedir. Batı dünyasında ortaya çıktığı zamanlarda, günümüzdeki gibi merkezi bir devletin üyesi olma anlamından ziyade, bireylerin en küçük yönetim birimiyle olan ilişkilerini tanımlayan bir kavram niteliğinde olan yurttaşlık kavramı, tarih boyunca dönemin hâkim siyasal değerleriyle bağlantılı olacak biçimde tanımlanmıştır. Tarih boyunca yurttaşlık kavramının farklı evrelerden geçtiği ve bu evrelerin farklı yurttaşlık pratiklerinin oluşumuna katkı sağladığı ifade edilebilir. Bu evreleri sırasıyla Antik Yunan, Antik Roma, Orta Çağ ve modern dönem olarak belirtmek mümkündür. Antik Yunan'da, bireylerin en küçük siyasi birim olan polislere mensup olma duygusuyla bağlılık hissetmeleri, Roma'da bir imparatorluğun parçası olarak kabul edilmek, Orta Çağ'da yaşadıkları kente ve kentli kimliğine bağlılık duymak ve modern dönemde ulus devletin eşit haklara sahip vatandaşları olmaları, vatandaşlık kavramının tarih boyunca belirleyici unsurları olmuştur (Düzenli, 2020: 2-17).

1.2.1. Antik Yunan

Antik Yunan dönemindeki en büyük polislerden biri olan Atina, siyasi örgütlenme modeli olarak dinsel, askeri ve ekonomik özellikler göstermesi nedeniyle günümüz devletlerinin benzer bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir (Duverger, 1982: 427). Antik Yunan'da, polisler bugünkü modern devletin işlevini üstlenmişlerdir, bu nedenle politea (devlet) Yunanlılar tarafından kutsal bir unsur olarak kabul edilmiş ve korunması

gereken bir yapı olarak görülmüştür. Bununla birlikte polis, yurttaşların siyasi katılımını sağlayan bir platform olarak işlev görmüştür. Bu, Antik Yunan toplumunda polisin, halkın doğrudan katılımıyla yönetim biçimine olanak sağlayarak, siyasi süreçte etkin rol almasını ifade etmektedir (Platon, 2020: ix-xi). Antik Yunan'da yurttaşlık fikrinin ilk olarak Sparta kent devletinde ortaya çıktığı iddia edilmesine karşın askeri disiplin ve toplumsal denge odaklı bir yaşam tarzını benimsemiş olan Spartalılara olumlu bakılmamıştır. Spartalıların disiplinli ve fedakâr yaşam tarzlarını takdir etmesine karşın Platon, militarizmden hoşlanmamaktaydı. Onun ideal devletinde yurttaşlar üç sınıfa ayrılmaktadır: Yöneten yöneticiler, koruyan askerler ve son olarak üreticiler. En geniş sınıf olan üretici yurttaşlar, kamu işlerine katılması beklenmeyen, ikinci sınıf, pasif yurttaşlardır. Plato'nun hayali yurttaşları eşit değildir, servetlerine göre dört sınıf veya dereceye ayrılmaktadırlar. Yoksul yurttaşlar için hem devletlerinin siyasal işlerine katılım olanakları sınırlıdır. Platon'un asıl amacı, dengeli ve uyumlu bir şekilde işleyen bir devlet yapısının oluşturulmasıdır. Yurttaşlar arasında toplumsal bağların oluşturulabildiği, dostluk ve güvenin temel alındığı ilişkiler olmasını isteyen Platon'a göre iyi yurttaşlar sosyal ve siyasal sisteme saygılı olan, yasalara uyan ve kendi kendini denetleyen bireylerdir. Platon, eğitim yoluyla kazanılacak erdemlerin, yurttaşların uyum içinde bir arada yaşamasını sağlayacağına inanır (Heater, 2007: 27-29, Platon, 2020: 113-148, 303-368).

Antik Yunan'ın demokratik kent devletlerinde halkın yönetimde aktif rol alması, özellikle Aristoteles'in siyaset felsefesinde açıkça ortaya konmuştur. Aristoteles'in "Politika" adlı eserindeki yurttaşlık tanımı, Antik Yunan'daki yurttaşlık idealinin anlaşılmasında önemli bir referans kaynağı olarak kabul edilmektedir:

“Bir yurttaş, genel olarak hem yönetmek ve hem de yönetilmekten pay alır; bu, her anayasa türünde özdeş olmayacaktır, fakat en iyi anayasada, böyle

bir yurttaş iyiliğe uygun düşecek bir yaşamı amaçlayarak hem yönetebilen hem yönetilebilen ve bunu seçebilen kimsedir” (Aristoteles, 2005: 94).

Aristo’ya göre, kamusal yaşamda, yöneten ve yönetilen herkes genel anlamda yurttaştır. Ancak terimin özel anlamı, anayasalara bağlı olarak değişebilir ve ideal bir anayasa altında erdemli bir yaşam tarzına ulaşma niyetiyle yönetmek ve yönetilmek isteyen bireylerin yurttaş olması gerekmektedir. Toplum, anayasa tarafından belirlenen kurallar çerçevesinde bir döngü içinde, zamanı geldiğinde yönetme ve yönetilme sürecinde tüm yurttaşlar tarafından yönetilir. Yurttaşların birbirini tanımalarını ve kenetlenmiş bir topluluk halinde yaşaması gerektiğini düşünen Aristo’ya göre, bu sayede herkes için en iyi ve adil kararlar alabilmek mümkün olacaktır (Heater, 2007: 32-33).

Aristoteles'e göre, gerçek bir yurttaş, kamusal işlere katılacak kadar özgür ve varlıklı olmalıdır. Kendisiyle eşit olanlarla siyasi ilişkiler yürütmesi için reisi olduğu hane içindeki kadın ve köleler tarafından ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Yurttaşın, ev içindeki sorumluluklardan uzaklaşarak, toplum içinde doğrudan siyasi ilişkiler kurması, kendi içinde bir amaçtır (Kartal, 2010: 12-17).

Yurttaşın belirleyici özelliği, siyasete ve halkın idaresine katılımıdır. “Antik Yunan'da demokratik bir polis yurttaşı olmak, öncelikle "yasalar önünde eşitlik" (*isonomia*) ve "kamusal alanda eşit söz hakkına sahip olma" (*isegoria*) ilkeleriyle ilişkilendirilir.” Antik Yunan'da demokrasi anlayışına göre, yurttaşların ortak problemleri ele aldığı ve karara bağladığı kamusal alan, eşitlik ve özgürlüğün temellerinin atıldığı yerdir. Bu sebeple, demokratik düşünceye göre, eşitlik ve yurttaşlık, birbirini olanaklı hale getiren şartlar çerçevesinde ayrılmaz bir ilişki mevcuttur (Karabulut, 2016: 17-18).

Atina polisi, üç farklı sınıfı barındırmaktadır. Bu sınıflardan birincisi ve en üstteki sınıf, yurttaşlar sınıfını oluşturur; bunu ise çoğunlukla ticaret yaparak geçimlerini

sağlayan yabancılar ve yurttaşların hizmetkârları takip eder. Atina'da, vatandaşlık kavramı günümüzdeki anlamından oldukça farklı bir karaktere sahiptir. Vatandaş olmak, toplumun tüm bireylerinin sahip olduğu bir hak olarak görülmemiş olup tam aksine, belirli bir kesimin ayrıcalığı olarak kabul edilmiştir. Erkek olmak, mülk ve köle sahibi olmak ve yetişkin olmak, Atina'da vatandaş olmanın yeterli şartları olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, kadınlar, köleler, zanaatkârlar ve ticaret erbabı gibi belirli gruplar vatandaş olarak kabul edilmemiştir. Atina'da toplumsal düzenin kurulması ve kamusal alanın oluşturulması, bu ayrımcılığa dayanarak gerçekleşmiştir (Düzenli, 2020: 19-20).

Demokratik yurttaşın kamusal alana girmesi, özel alandaki eşitsiz ilişkileri ve belirli eylemleri bırakmak anlamına gelmektedir. Özel alana özgü tüm çıkarlar, ilgiler ve sorunların geride bırakılması yurttaşların eşit koşullarda kamusal alana katılımını sağlayan temel koşullardan biridir. Bu durumun sebebi, Antik Yunan demokrasilerinde siyasetin birincil amacının ortak faydanın (*common good*) ön planda tutulmak istenmesidir. O dönemde, demokrasinin doğduğu zamanlarda kişisel çıkarlar ve onların politik alandaki temsilinin önemsiz olduğuna inanılmaktadır. Yurttaşlık, siyasi bir etkinlik olarak, ekonomik hayattan ve özel alandan bağımsız olmayı gerektirmektedir. Bu nedenle, yurttaş olabilmek için, ihtiyaçları köleler ve kadınlar tarafından giderilen ve eşit statüdeki bireylerle siyaset sahnesinde bulunan bir hane reisinin varlığına ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla, Antik Yunan'da özel alandan uzaklaşmanın yurttaşlığın bir şartı olarak kabul edilmesi, polis topluluklarında yaşayanların büyük kısmının eşitlik ilişkilerinin ve dolayısıyla siyasetin dışında kalmasına neden olmuştur. Bu anlayış, kadınları, köleleri ve yabancıları özel alana hapsederek yurttaşlığa dâhil edilmemişler ve Antik Yunan demokrasilerinin kısıtlı bir toplumsal eşitlik ve geniş bir dışlama pratiği temelinde şekillenmesine yol açmıştır (Pocock, 1995: 32).

Atina'nın vatandaşlık uygulamaları oldukça ayrımcıydı ve vatandaşlık almak için

sıkı kriterler uygulanıyordu. Bu kriterler arasında, Atinalı bir babadan veya Perikles döneminden itibaren Atinalı bir anneden doğma gerekliliği bulunuyordu. Ancak bu kuralın dışında, genellikle yurttaşlık soy itibariyle aktarılan bir unvan olarak kalıyordu ve nadiren istisnai durumlar dışında verilmiyordu. Ayrıca, yurttaşlar arasında sınıf ve yaş farklılıkları da mevcuttu. Yurttaşlar arasında askerlik eğitimi almak için 18-20 yaş arasında erkek çocukları bulunurken, 20-30 yaş arasındaki erkekler kısmi yurttaşlık haklarına sahipti. Bunlar meclis toplantılarına katılabilirler iken mevki sahibi olamıyorlardı. Antik Yunan'da, modern anlamda yurttaşlığın temelleri atılmış olmasına rağmen, o dönemde yurttaşlığın belli bir kesimin ayrıcalığı olarak kabul edilmesi, özgürlük ortamının var olmasına rağmen yeterli olmaması ve yurttaşlar dışında kalan diğerlerinin sınırlı hak ve yükümlülüklerinin olması sebebiyle Antik Yunan'ın tam anlamıyla demokratik olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak bu dönem, bireylerin aile, kabile ve sınıf bağlantılarından kaynaklanan toplumsal eşitsizliklerin yurttaşlık kavramı altında eşitliğe dönüşmeye başladığı bir dönem olarak kabul edilmesi bakımından önemlidir (Heater, 2007: 41-43). Balibar'a göre, yurttaşlığın eşitlik ile olan sıkı yakınlığı, onu her türlü sosyal ve siyasi eşitsizlik ve baskıya karşı vazgeçilmez bir mücadele alanı haline getirmiştir (Karabulut, 2016: 19).

1.2.2. Roma İmparatorluğu

Dışlayıcı Yunan yurttaşlık anlayışının aksine Roma yurttaşlığı, kapsayıcı bir niteliğe sahiptir. Roma yurttaşlık modeli Antik Yunan yurttaşlığından farklı olarak, yurttaşlığı toplumun bazı zümrelerine değil, köleler dâhil olmak üzere tüm toplumsal sınıflara vermektedir (Heater, 2007: 41-43). Roma Cumhuriyeti döneminde vatandaşlık, Yunan polisinde olduğu gibi, yalnızca siyasi olarak katılanlara özel bir statü sunmaktadır. Toprak sahibi zengin aristokrat sınıfı patriciiler ve aristokratların arazilerinde çalışan köylü plebler, Roma'nın sınıflı toplum yapısındaki iki ana toplumsal sınıfı oluşturmaktadırlar. Roma toplumunda uzun bir süre boyunca, sadece patrici sınıfından

olanların vatandaşlık haklarına sahip olabilmeleri, hiyerarşik bir ilişkinin varlığını göstermektedir ve bu açıdan, Antik Yunan'ın güçlü dışlayıcı vatandaşlık uygulamasının Roma'da da devam ettiği kabul edilmektedir (Ağaoğulları - Köker, 2011: 15-17). Roma'da yurttaşlık statüsünün genişlemesi, Antik Yunan'dan farklı olarak, her iki sınıfın da yurttaş olarak kabul edildiği ancak ayrıcalıklı patrici sınıfına karşı pleblerin haklarını elde etmek için mücadele etmesiyle gerçekleşmiştir. Bu nedenle, Antik Yunan'da belirli bir gruba ait olan katılımcı ve aktif yurttaşlık ayrıcalığıyla karşılaşılırken, Roma'da patrici-pleb çatışmasından kaynaklanan bir süreçle birlikte, hem katılımı hem de statüyü içeren bir yurttaşlık anlayışı gelişmiştir (Batur, 2022: 19). Machiavelli'nin, Prens kitabında yapmış olduğu tespitler, bu bağlamda Roma'daki yurttaşlık ve siyaset anlayışına benzer bir derinlik sunmaktadır. Machiavelli, bir liderin sadece askeri güçle değil, aynı zamanda halkın desteğini alarak ve siyasi stratejik manevralarla iktidarını koruyabileceğini savunmuştur. Ona göre yurttaşlık, halkın bir prensin yanında durmasını ve onu desteklemesini ifade etmektedir. Machiavelli, bir prensin halkla iyi ilişkiler kurmasının, özellikle yeni bir prenslik kazandığında, onun iktidarını daha sağlam ve kalıcı kılacağını belirtmiştir. Yurttaşlık ve siyasi katılımın bu şekilde anlaşılması, Roma'da patriciler ve plebler arasındaki güç mücadelesinde olduğu gibi, halkın desteğinin ve hoşnutsuzluğunun yöneticiler için ne kadar kritik olduğunu göstermektedir. Roma'da plebler, siyasi haklarını elde etmek için patricilere karşı mücadele ederken, Machiavelli de bir liderin halkla olan ilişkilerini yönetme sanatını ve halkın desteğini kazanmanın önemini vurgular. (Machiavelli, 2014: 33-47) Bu benzerlikler, hem Roma'daki hem de Machiavelli'nin analizlerinde yurttaşlığın ve siyasal katılımın merkezî bir rol oynadığını ortaya koyar (Cornell, 1995).

Roma politik düşüncesinde, özgürlük genellikle tahakkümün olmaması olarak tanımlanmaktadır. Cumhuriyetin sahip olduğu hukuki yapı, bu tahakkümü ortadan kaldırarak yurttaşların özgürlüğünü sağlamaktadır. Yurttaşların hukuki çerçevede sahip

oldukları haklar, onları keyfi güç odaklarına karşı korumaktadır. Bu sayede, hukuka tabi olanlar özgür bir yaşam sürebilirler. Roma vatandaşlığı, bireyin yaşamının Roma hukuku tarafından yönlendirildiği ve korunduğu anlamına gelmektedir. Bu hukuki statü, bireyin siyasi katılımıyla ilgili olmaksızın, özel ya da kamusal yaşam alanlarını etkiler (Heater, 2007: 51). Dolayısıyla, vatandaş bir siyasi varlık olarak değişir ve vatandaş bir hukuki varlık haline gelir. Roma'da gelişen yurttaşlık kavramı, yasalar çerçevesinde hareket edilmesine imkân tanıyan ve hukuktan korunmayı sağlayan bir statü olarak anlam kazanmaya başlamıştır. Pocock'un da vurguladığı üzere, Antik Yunan'dan Roma'ya yurttaşlık anlayışındaki değişimin en önemli nedeni, politikanın temelinde derin bir değişim yaratan hukuk kavramının ortaya çıkışı olmuştur (Pocock, 1995: 36). Cumhuriyet döneminde, anayasal reformlarla, yurttaşlık kan bağı yerine yerleşim ve özel mülkiyet prensibi benimsenerek genişletilirken, imparatorluk çağında ise fethedilen topraklardaki halkları barış ve uygarlık vaadiyle entegre etmek, yasaları yürürlüğe koymak ve sınıfsal çatışmaları azaltmak gibi siyasi hedeflerle toplumun büyük bir kısmına Roma vatandaşlığı verilmiştir (Ağaoğulları-Köker, 2011: 15-17). Ancak İmparatorluk döneminde Roma yurttaşlığı, cumhuriyet dönemindeki ayrıcalıklı ve katılımcı statüsünü kaybederek, toplumsal kontrol ve pasifleştirme aracına dönüşmüştür (Faulks, 2000: 19). Roma İmparatorluğu, MS 212'de, egemen olduğu topraklardaki herkese vatandaşlık hakkı tanıyarak önemli bir adım atmıştır. Aristoteles'in bakış açısına göre vatandaşlık, dünyevi işlerden uzaklaşmayı gerektirirken, Romalı hukukçu Gaius'a göre birey, belirli bir hukuk düzeni ve onun uygulamalarıyla vatandaş olunmaktadır. Hukuk sisteminin oluşmasıyla birlikte, vatandaş kavramı *zoon politikon*'un yerine *legalis homo*'ya dönüşmüştür. Hukuki topluluğun bir parçası olarak tanımlanan tebaa, zaman içerisinde vatandaşlık statüsü kazanmıştır (Pocock, 1995: 34-48).

1.2.3. Orta Çağ

MS beşinci yüzyılla birlikte Roma İmparatorluğu yıkılmıştır. Yurttaşlık, siyasal

bir kavram olarak ortadan kalkmasına karşın Doğu Roma İmparatorluğu'nda Bizans otokrasisinin istibdadı altında kısmen varlığını sürdürmekteydi. Roma İmparatorluğu yıkılmadan önce İmparator I. Theodosius, Hristiyanlığı resmi din olarak tanımış ve daha sonra piskoposlara otorite vererek sivil ve dini yönetimi birleştirmiştir (Heater, 2007: 67-69). İmparatorlukların güçlenmeye başlaması ve kent devletlerinin iktidarının sona ermesi, Orta Çağ vatandaşlığının niteliğinde bir değişime yol açmıştır. Daha başka bir ifadeyle, monarşi rejimleri altında, halk ile monark arasındaki eşitsiz ilişki ve halkın yönetici sınıf tarafından talepleri dikkate alınmayan bir kalabalık olarak görülmesi, vatandaşlık kavramının önemini göz ardı etme eğilimine neden olmuştur. Orta çağdaki karmaşık toplumsal ilişkiler devlete olan sadakati büyük ölçüde ortadan kaldırdığı için yurttaşlık, kent ölçeğinde bir pratik olarak kalmıştır (Düzenli, 2020: 26). Orta çağda hem monark hem de kilise sadakat beklemekteydi. Antik dönemdeki yurttaşlık anlayışının, orta çağda etkisiz olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun en belirgin nedeni, Hristiyanlığın sorgulanamaz skolastik dini öğretilerinin yurttaşlıkla uyumsuzluğudur. Hristiyanlık, bireylerin değer yargıları ve tutumları üzerinde baskıcı bir etkiye sahipken, yurttaşlık statüsü bireylere kendi yaşamları üzerinde yetki verir. Bu durum, Hristiyanlık ve yurttaşlık fikirlerinin Orta çağın erken dönemlerinde bir araya gelmemesine yol açmıştır. Ayrıca, Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte devlet mekanizmasının zayıflaması ve feodalizmin yükselmesi, ortaçağdaki yurttaşlık kavramının karşılaştığı diğer önemli bir engeldir (Batur, 2022: 20).

Orta çağ Avrupa'sında, yurttaşlığın yeniden canlanması kentlerin gelişimiyle sağlanmıştır. Kentlerin büyümesiyle birlikte, yurttaşlar kilise otoritesinden rahatsız olmaya başlamış ve bu durum yurttaşlık kavramının yeniden gündeme gelmesine yol açmıştır. Orta çağ kent devletlerinin belirleyici özellikleri, yurttaşlık için belirledikleri şartlardır. Bu şartlar; yurttaşların yurttaşlık görev ve haklarına sahip olmaları ile kamu görevine uygunluk arasında ayırım yapma bilincine sahip olmalarını ve kentte bir mülk

edinmiş olmayı içermektedir (Heater, 2007: 80). Burjuva sınıfının ortaya çıkmasıyla birlikte yurttaşlık statüsü, artık soy veya kökene bağlı olmaktan çıkmış, bunun yerine burjuva sınıfının satın aldığı bir statü haline gelmiş ve aynı zamanda bu sınıfın kentsel topluluğun yasalarına tabi olmasına yol açmıştır. Bu durumda, Aristoteles'in "*zoon politikon*" olarak adlandırdığı siyasi varlık, "*legalis homo*" olarak tanımladığı tüzel kişiye dönüşmüşken, yurttaşlık da burjuvazinin hâkimiyetine girmiştir (Pocok, 1995: 73-74).

1.2.4. Modern Çağ

Modern vatandaşlık anlayışı genellikle Fransız Devrimi'nin bir sonucu olarak görülmesine karşın Batı tarihindeki modernlik dönemini, on altıncı yüzyıldan itibaren belirleyen bir dizi diğer siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler, bir monarşi-uyruk ilişkisinden bir devlet-vatandaş ilişkisine geçiş temellerini oluşturmuştur. Anthony Giddens'e göre modernlik; aydınlanma ideolojisinin kökenlerinde bulunan, insan müdahalesi ile dünyanın dönüşebileceği fikriyle ilişkilendirilmiştir. Sanayi üretimi, pazar ekonomisi gibi ticari yapılar karmaşası, ulus-devlet ve kitle demokrasisi de dâhil olmak üzere birçok politik kurumla ilişkilendirilen modernlik, bu kurumların temelleri, bir dizi devrim ve askeri çatışma aracılığıyla atılmıştır (Giddens-Pierson, 1998: 94, Sarp, 1998: 14-42). Modernite olarak adlandırılan dönemi çerçeveleyen tüm bu faktörler, modern vatandaşlığın evrimini de şekillendirmiştir. Vestfalya Antlaşması (1648), İngiliz İç Savaşı (1642-1651) ve İhtilâli (1688) sonrasında, Büyük Britanya'da feodalizmin modern anayasal monarşi ile değiştirilmesi gibi önemli dönemler, bağımsız ulus-devletlerin modern uluslararası sisteminin temelini atmıştır. Daha sonra, Amerikan ve Fransız Devrimleri, vatandaşlar tarafından öz yönetimin gerçekleştiği ilk modern cumhuriyetleri yaratarak bu süreci daha da ileri taşımıştır. Thomas Hobbes tarafından başlatılan ve John Locke tarafından geliştirilen liberal geleneğin bu dönüşümlere teorik bir temel sağladığı bilinmektedir (Faulks, 2000: 22). Locke, devletle eşit bireyin doğrudan ilişkisine dayanan hak temelli bir vatandaşlık teorisi geliştirmiş ve bu teorisi, hem Amerikan hem de Fransız

Devrimleri için ideolojik bir meşruiyet kaynağı olmuştur (Faulks, 2000: 23).

Fransız Devrimi, vatandaşlık haklarını insan eşitliği tartışmasıyla birleştirerek ve sosyal kardeşlik ilkesinde toplum kavramını güçlendirerek vatandaşlık kavramını genişletmiştir. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile bireysel haklar konusundaki geleneksel bakış açısı, evrensel eşitlik ve topluluk gerektiren bir perspektifle yeniden şekillendirilmiştir. Devrim aynı zamanda ulusu ilerici ve laik bir şekilde kullanmış, "halk egemenliği" kavramını vurgulayarak egemenlik anlayışını dönüştürmüş ve egemen halkı ulusla özdeşleştirmiştir. Fransız Devrimi, devletin bireyleri "vatandaşlar" olarak tanımlanan bağımsız bir kimlikle geliştirmesine olanak tanımış ve vatandaşlık kavramını siyasi özgürlük arayışıyla bağlantılı hale getirmiştir. Bu yeni vatandaşlık ve bağımsızlık anlayışı, milliyetçi hareketler üzerinde büyük etkiye sahip olmuştur. Sonuç olarak, milliyetçilik, monarşiye olan bağlılığı azaltmak ve duygusal bağlılık uyandırmak için kullanılan faydalı bir araç olarak hizmet etmiştir.

Fransız ve Sanayi Devrimleri sonucunda, aristokrasi ve Kilise'nin egemenliğindeki sosyal ve politik hayatın meşruiyeti sarsılmıştır. Kararlılık için vatandaşlık kavramı ve statüsü gibi alternatif araçlar gereklidir. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren, kapitalizmin güçlenmesi, kentsel ve endüstriyel süreçlerin birleşmesi, devletin modernleşmesi, toplumun sürekli laikleşmesi ve Kilise'nin politik etkisinin azalması gibi birçok gelişme, modern vatandaşlığın evrimine yardımcı olmuştur (Taşkın, 2008: 21-23).

1.3. Yurttaşlıkla İlgili Yaklaşımlar

Yurttaşlık kavramının dinamik yapısı, geçmişten günümüze net bir tanımın oluşturulmasını zorlaştırmıştır. Modern çağda ise farklı ülkelerin vatandaşlık düzenlemeleri arasında tam bir uyum sağlanamamıştır. Kimin vatandaş kabul edileceği ve uygun siyasi birliğin niteliği gibi meselelerle başlayan tartışmalar, vatandaşların hakları ile sorumluluklarının nasıl dengeleneceği ve "evrenselliğin" gerçek anlamının ne

olduğu gibi konuları da içine alan bir dizi soruna yol açmıştır (Pierson, 240). Ancak günümüzde tartışılan vatandaşlık, sadece bireylerin yasal statülerini ifade etmekle kalmayıp aynı zamanda bireyin bağlı olduğu topluluğa nasıl entegre olduğunu, siyasi ve kamusal alanla nasıl ilişki kurduğunu da içerir şekilde tanımlanmaya çalışılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, vatandaşlık artık sadece yasalar önünde eşit haklara ve ykmllklere sahip olmayı ifade etmekle yetinmemekte, bunun ötesine geçmekte ve bireyin siyasal yaşama etkin bir biçimde katılımını da içermektedir. Bu bağlamda, günümüzde bir yurttaş yalnızca devlete karşı sorumluluklarının değil, aynı zamanda haklarının da farkında olan, siyasi süreçlere aktif bir şekilde katılan bir birey olarak tanımlanmaktadır (Durgun, 2010: 66).

Bryan Turner, yurttaşlığın toplumsal yapı içinde nasıl geliştiğini aıkladırken, kazanılan mı yoksa devlet tarafından mı verilen bir statü olduğu konusunda ikili bir ayrım yapmıştır. Bu ayrımın merkezinde, yurttaşlık statüsünün yurttaşların siyasi ve sosyal mücadeleleri sonucunda mı kazanıldığı yoksa devlet tarafından mı verildiği yer almaktadır. Turner, bu sorunun cevabına bağlı olarak iki farklı yurttaşlık anlayışı geliştirmiştir. Devletin etkisiz olduğu, sivil toplum kaynaklı olarak bireylerin siyasi ve sosyal mücadeleleri sonucu kazandığı yurttaşlık statüsü liberal-sözleşmeci model olarak adlandırılırken, yurttaşlığın kurucu aktörünün devlet olduğu ve yurttaşlık statüsünün devlet tarafından yurttaşlara "bahēedildiđi" bir yaklaşım ise cumhuriyetçi yurttaşlık modeli olarak tanımlanmaktadır (Caymaz, 2008: 159).

1.3.1 Liberal-Sözleşmeci Yaklaşım

Liberal-sözleşmeci yurttaşlığın düşünsel temelleri John Locke ve Thomas Hobbes'a dayanırken, günümüzdeki yorumları genellikle John Rawls'un katkılarıyla şekillenmiştir. Liberal siyaset felsefesinin J. S. Mill geleneğinden gelen boyutu, faydacılığı ne çıkartırken, bazı düşünürler, özellikle de modern zaman Kantıları

arasında yer alan John Rawls gibi, faydacı yaklaşımın insanlar arasındaki mevcut farklılıkları dikkate almadığını savunmaktadırlar. Bu nedenle, haklar konusunda bir reçete sunmak amacıyla sadece "yarar" yerine "haklar" ile ilgili kriterlerin üzerinde durulması gerektiğini öne sürmektedirler (Üstel, 1999: 59-60). Liberal politik düşüncenin etkisiyle ortaya çıkan birey ve doğal haklar söylemi, yurttaşlık anlayışında yeni bir paradigmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Liberalizm kısa sürede eşitlik ve özgürlük ideallerinin merkezi konumuna yerleşmiştir. Feodalizmin çöküşünün ardından güç kazanan, sınırlandırılmaz ve denetlenemez iktidar sahibi monarkların hâkim olduğu mutlakiyetçi rejimlere itiraz eden ve temel prensipleri John Locke tarafından konulan liberalizm, insanların doğdukları an itibarıyla bazı haklarla donatıldığını ve bu hakların belirli bir devletin yurttaşı olma niteliğiyle değil, insan doğası gereği var olduklarını savunur. Birey ve doğal hakları merkeze alan liberalizm, politikanın temel değer ve amacının bireysel özgürlüklerin maksimize edilmesi olduğu bir yurttaşlık anlayışı geliştirmiştir. Çağdaş siyaset kuramının oluşmasında kurucu bir rol oynayan liberal politik düşünce, bütün insanların eşit ve özgür doğduğunu ve devletin temel görevinin bu doğal hakları korumak olduğunu ileri sürmektedir. (Karabulut, 2016: 24-25). 1971 yılında yayınladığı "Adalet Teorisi" isimli kitabında bireyin haklarını kamu yararı için feda edilemeyeceğini ve asıl olanın bireysel hak ve özgürlükler olduğunu savunan John Rawls, toplumsal yaşamda düzeni sağlayabilmek amacıyla bireylerin yaşamlarına sınırlamalar getiren adalet ilkelerinin tüm yurttaşlar tarafından kabul görmesi için birbirleriyle rekabet halindeki farklı yarar anlayışlarına saygılı olması gerektiğini vurgulamıştır. Liberal-sözleşmecî yurttaşlık kuramcılarına göre, eşit haklara vurgu yapmanın nedeni, yurttaşların kendilerini toplumsal pratiklerinde özgür ve eşit bireyler olarak görmeleridir. Bu görüşe göre, bireyler, kendi yararlarını sürdürebilmek için sadece maddi unsurlar değil, aynı zamanda eşit temel haklar, özgürlükler ve fırsatlar gibi manevi unsurlara da ihtiyaç duymaktadırlar. Dolayısıyla, özgürlük, fırsat eşitliği, gelir, özsaygı gibi temel

sosyal hakların eşit bir şekilde dağıtıldığı ve bu eşit dağılımın engellenmediği bir siyasi adalet anlayışının, toplumsal yaşam için zorunlu olduğu düşünülmektedir (Mouffe, 1993: 48-49).

John Stuart Mill tarafından “kendi iyiliğimizi kendi bildiğimiz yolda aramak” olarak formüle edile özgürlük, bireyin kendi iradesini gerçekleştirmesinin önünde hiçbir engelin bulunmaması manasına gelmektedir (Mill, 2016: 30-36). Bu nedenle, bireyin özgürlüklerinin politik alanda haklar şeklinde tanımlanıp korunması özgür ve adil bir düzenin temel şartını oluşturmaktadır. Yurttaşların haklarını koruma noktasında başvuracakları bir üst kurum, genellikle vicdan özgürlüğü ve birey haklarının garantörlüğünü yapması beklenen devlet kurumudur. Ancak, liberal-sözleşmeci kuramcılar, bu hakların, koruyucu bir devlet tarafından temin edilebileceğine dair derin bir kuşku taşımaktadırlar (Berten-Silveria-Pourtois, 2006: 13). Liberal-sözleşmeci vatandaşlıkta, bireyin menfaatleri toplumun menfaatlerinden önceliklidir ve vatandaşlık tanımı, bireye pasif olarak tanınan haklar üzerinden oluşturulur. Vatandaşın hakları, siyasete katılımından türetilmez çünkü birey istemiyorsa siyasete katılmaz ve siyasete katılma yükümlülüğü bulunmamaktadır. Başkalarının haklarına zarar vermedikçe, kendi haklarını koruyup savunabilmektedir. Bireyin ve tercihlerinin önemsendiği bir yaklaşım olan liberal görüşe göre, vatandaşlık anlayışı temelde birey ve bireyin tercihlerini odak almalıdır ve bu bağlamda devletin, yurttaş haklarını koruması önceliklidir. Liberal-sözleşmeci vatandaşlık anlayışına göre ise, devletin varlık amacı, yurttaşların haklarını kullanmalarını sağlamaktır (Batur, 2022: 24). Yurttaşlık artık yönetimde etkin bir rol oynamaktan ziyade, yönetimden pay alma ve politik alanda aktif bir şekilde eylemde bulunma durumundan çıkmıştır. Yurttaşlık özgürlüğünün esas ifadesi, artık yönetimde yer almak değil, kendi özgür iradesi doğrultusunda hukukun korumasından faydalanarak hareket etmek ve dış müdahalelere karşı hukuki korunmayı sağlamaktır (Habermas, 1998: 240). Oldfield’a göre, liberal yurttaşlık anlayışının kökeni ve dayanağı haklar temelinde

“statü” dür (Oldfield, 2022: 96). Liberal bireyci yaklaşımda, statüye verilen önem, bireylerin ayrılmaz bir parçasıdır ve korunması için sivil hukukun bu statüyü tanıması zorunludur. Bu statü, toplumun geri kalan bireylerinin zorbalığından ve hükümetlerin keyfi uygulamalarından korunmayı gerektirir, ancak bireylerin kişisel çıkarlarından vazgeçmelerini gerektirmez. Egemen ve özerk yurttaş, vergi ödeme ve diğer yurttaşlara saygı göstermek gibi asgari görevlerin ötesinde başka yükümlülöklere tabi tutulamaz. Bu bağlamda, tüm siyasi eylemler ve kamusal katılım bireylerin tercihine bırakılmıştır; vatandaşlar, devletin ve toplumun baskısından uzak durmaya çalışmaktadırlar.

Liberal sözleşmeci yurttaşlık anlayışı, temelde özel bir yaklaşımdır. Bireyleri egemen ve ahlaken özerk varlıklar olarak tanımlamak, genellikle kamusal alanda değil, özelde siyasi mecrada yurttaş statüsünün sağlamış olduğu haklardan yararlanma özgürlüğünden kaynaklanmaktadır (Oldfield, 2022: 96-97). Liberal kuram bireyi pratiklerinde özgür ve eşit kabul etmektedir ve bu ön kabulün temelinde ise hak kavramına yapılan vurgu bulunmaktadır. Bireyi üstün bir değer olarak gören ve kendi kaderini belirleme yetisine sahip bir varlık olduğunu kabul eden liberal vatandaşlık anlayışı, devletin müdahalesiyle ortak bir iyinin oluşturulabileceğı ve vatandaşlığın, bu ortak iyiden yararlanmak için gerekli olduğu düşüncesini reddetmektedir. Liberal düşünce, ortak iyinin üst bir otorite tarafından yaratılmasının mümkün olmadığını, ancak bireylerin kendi potansiyellerini gerçekleştirerek, en iyilerini hayata geçirmeleriyle ortak iyinin oluşabileceğini savunmaktadır (Üstel, 1999: 64).

1.3.2. Cumhuriyetçi Yaklaşım

Aristo, Machiavelli, Rousseau ve Tocqueville gibi düşünürlerin fikirlerinden beslenen cumhuriyetçi yaklaşım, klasik Atina demokrasisinin temellerine dayanmaktadır. Bu yaklaşım, görev bilinci ve yurttaşlık erdeminin ön planda olduğu, topluluk çıkarlarının birey çıkarlarının üzerinde tutulduğu aktif yurttaşlık modelini benimsemektedir. Bu

modele göre, yurttaşlık haklarla değil, görevlerle tanımlanır ve siyasal katılım da yurttaşlık görevlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Yurttaşın, topluluk çıkarları doğrultusunda siyasete aktif katılımı beklenmekte olup siyasete katılım bir zorunluluktur (Gülalp, 2008: 29). Cumhuriyetçi yaklaşımın merkezinde, yurttaşlığın bir statü değil, bir eylem olduğu kabul edilmektedir. Bu yaklaşıma göre, yurttaşlık sadece bir statü veya durum değil, aktif bir eylemdir. Bu düşünce, liberal bireycilikten oldukça farklı bir anlayışı temsil etmektedir. Liberal bireycilikte bireyin hakları ve özgürlükleri vurgulanırken, cumhuriyetçi yaklaşımda toplumsal görevler ve aktif katılım ön planda yer almaktadır. Bu nedenle, cumhuriyetçi yaklaşım liberal bireycilikten ayrılmakta ve yurttaşlığı bir eylem olarak değerlendirmektedir. Cumhuriyetçi anlayış, devleti bireyin önünde tutarak, askerlik yapmak, vergi ödemek ve oy kullanmak gibi birçok eylemi, bireyin vatandaşlık sıfatını kazanmak ve sürdürmek için yerine getirmesi gereken yükümlülükler olarak kabul eder. Bu perspektife göre, bireyin vatandaş olarak haklarını ve statüsünü koruyabilmesi, devletin belirlediği bu sorumlulukları yerine getirmesine bağlıdır (Oldfield, 2022: 98). Cumhuriyetçi yaklaşıma göre, yurttaşların statüsü, bireylerin haklarına dışarıdan gelebilecek müdahalelerden uzak durmak yerine, ortak bir toplumsal pratiğe katılımı güvence altına alınmaktadır. Bu ortak toplumsal pratiğe katılım sayesinde, yurttaşlar özgür ve eşit bireylerden oluşan bir toplum içinde siyasal sorumluluk sahibi özneler haline gelirler (Habermas, 2017: 153).

Toplum temelli bir perspektife sahip olunan cumhuriyetçi anlayışa göre, bireyler belirli bir siyasal topluluğun kimliği ve sürekliliği konusunda ortak bir sorumluluğa sahiptirler. Ancak, bu sorumluluk, vatandaşların isteğe bağlı olarak yerine getirebilecekleri bir yükümlülük olarak nitelendirilemez. Bireyler, toplum öncesinde var olmadıkları için ve herhangi bir ahlaki kabulleri olmadığı için, ahlaki olarak daha üst konumda bulunan topluluğun menfaati için bireylerin yaşamlarına müdahale edebilme yetkisine sahiptirler (Kadioğlu, 2022:176).

Cumhuriyetçi yaklaşımın önemli düşünürlerinden biri olan Jean Jacques Rousseau'nun politik ve meşruiyet anlayışı, halk egemenliği ilkesine ve cumhuriyetin istikrarı için halkın kültürel ve manevi birliğine vurgu yapması, Fransız Devrimi'ni derinden etkilemiştir. Bu yaklaşım, onu modern ulus-devletin ve yurttaşlığın öncü isimlerinden biri yapmıştır. Halkın ortak iradesinin ifadesi olan yasalar, Rousseau tarafından “genel irade” olarak adlandırılır ve onun politik kuramında yurttaşlık genel iradenin bir parçası olmaktadır (Rousseau, 2019: 37). Rousseau'nun cumhuriyet anlayışında özgürlük, bireyin kendi çıkarları peşinde koşması değil, "kendimiz için koyduğumuz yasalara boyun eğmek" olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, yurttaşlık, kamusal yaşama aktif katılımı ve yönetimden pay alma anlamına gelmektedir. Vatandaşların, oluşturulma aşamalarına aynı düzeyde iştirak ettikleri yasalara riayet etmeleri, yurttaş özgürlüğünün ve eşitliğinin temelini oluşturmaktadır (Rousseau, 2019: 38-42).

Rousseau, bireysel iradelerin, kolektif iradeye üstün gelmesinin özgürlük için ciddi bir tehdit teşkil edeceğini savunmuştur. Bu yüzden, halk egemenliğinin mutlak ve bölünemez olduğunu ileri sürmüştür. Ancak, kamusal alanda farklı fikirlerin bir araya gelmesinin kısıtlanması, her ne kadar istikrar ve toplumsal düzenin sürekliliği adına atılan adımlar olarak görülse de, bu durum demokratik yurttaşlığın gerçek anlamının kaybolmasına yol açmıştır. Yeni siyasi düzende farklılıkları anlamak yerine, siyasi arenadaki tüm muhalefet ve anlaşmazlıkları ortadan kaldırma ve halk egemenliğini mutlaklaştırılma çabası, vatandaşların politik özgürlüğünün ciddi biçimde kısıtlanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, Rousseau'nun cumhuriyetçiliği, kamusal alandaki çeşitliliği genel iradeye bağlayarak tüm farklılıkları homojenleştirme amacını gütmüştür. Habermas'a göre, Rousseau'nun siyaset teorisi, kamusal tartışmanın olmadığı bir demokrasi düşüncesinden hareket etmektedir (Habermas, 1996).

Rousseau'nun farklılıkların benimsenmediği, türdeş bir halk anlayışını

benimseyen görüşleri, aynı zamanda cumhuriyet için vazgeçilmez olan halkın kültürel ve manevi birliğine olan inançlarında da izlenebilir (Rousseau, 2012: 180-186). Ona göre, cumhuriyetçi bir rejimin sürdürülebilmesi sadece yurttaşların eşit katılımından kaynaklanan halk egemenliği ilkesinin meşruiyetine dayanmaz; bununla birlikte yurttaşlar arasında vatanperverliğin gelişmesine yardımcı olacak ortak bir kültürel bağın varlığı da gereklidir (Rousseau, 2012: 179). Bu sayede, genel iradeye karşı çıkan bireyler ve toplumsal gruplar dahi kendilerini genel iradeyle bağlantılı hissedebilirler. Bu yol, güçlü toplumsal bir kimlik ve dayanışmaya sahip olan yurttaşlar birlikteliğine dayanmaktadır. Rousseau'nun çağdaş cumhuriyetçiliğinin prensipleri, Fransız Devrimi sonrasında milliyetçi düşünceyle birleşmiş ve bu prensipler milliyetçiliğin meşruiyet kaynağı olmuşlardır. Ancak, bu uyum sağlama süreci, cumhuriyetçilerin kullanmış oldukları siyasi dil ve tezlerinin milliyetçiliğe adapte edilmesiyle birlikte orijinal manasından sapmıştır. Çağdaş zamanda, siyaset sahnesinin ana unsuru haline gelen ulus-devlette halk egemenliği ulusal egemenliğe, genel irade milli iradeye, yurttaşlık ulusal aidiyete dönüşmüş; eşit ve özgür yurttaşlardan oluşan politik toplum ise aynı kültür, dil, tarih ve gelenek etrafında bir araya gelen ulusal birlik olarak anlaşılmaya başlamıştır (Karabulut, 2016: 31).

Modern yurttaşlık kavramı, çağdaş reformları takip eden süreçte doğan ulus-devlet modeli çerçevesinde şekillenmiştir. Bu kavram, özgürlük ve meşruiyet gibi temel konularda farklı perspektifler sunan ve zaman zaman birbirleriyle gerilim içinde olan liberalizm ve cumhuriyetçilik düşünce geleneklerinin birleşiminden doğmuştur. Bu gerilimli ilişkide liberalizm tarafından öne çıkarılan hukukun üstünlüğü, kişisel özgürlükler ve insan hakları ile birlikte cumhuriyetçiliğin vurguladığı halk egemenliği ilkesi bulunmaktadır. Bu gerilimin kaynağını incelemek, demokratik vatandaşlık kavramının benzersizliğini ve vatandaşlığın günümüzdeki krizini kavramak açısından önemlidir. (Karabulut, 2016: 30-31)

Cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı, liberalizmin öne çıkardığı hukuki boyutun yanı sıra, eşitlik içinde bir arada eylemeyi teşvik eden politik boyutun da değerlendirilmesini gerektiğini ileri sürmektedir. Cumhuriyetin en belirgin niteliklerinden biri, toplumun ortak iyiliğinin ön planda tutulmasıdır; toplum, ortak çıkarlar doğrultusunda yönetilmelidir. Bir toplumun varlığını sürdürebilmesi için ortak iradenin hâkim olması gerektiğini savunan cumhuriyetçi anlayışında, bireysel çıkarların kamusal çıkarlar karşısında üstünlük kazanması, toplumsal eşitliği ve cumhuriyetin temelini tehdit eder (Rousseau, 2019: 24). Roma'da patrici sınıfının ayrıcalıkları ve pleblerin bu ayrıcalıklara karşı verdikleri mücadele, bu noktada örnek teşkil eder. Patricilerin bireysel çıkarlarını koruma çabaları, pleblerin kamusal çıkar adına verdikleri mücadele ile dengelenmiş ve sonuçta, Rousseau'nun "yurttaş eşitliği" kavramına yakın bir toplumsal düzen ortaya çıkmıştır (Mouritsen, 2011: 55).

Modern cumhuriyetçiliğe hâkim olan bu birlik anlayışı, liberal ve cumhuriyetçi yurttaşlık kavrayışları arasındaki gerilimi yeniden gündeme getirmiştir. Modernite ile birlikte, demokrasinin temel aktörü olan halkın ulusla özdeşleştirilmesi, liberalizmin desteklediği çeşitliliği dışlayan bir siyasi düzen oluşturmuştur. Cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışının sağlanabilmesi için, ortak bir ulusal kültürü paylaşan bir insanlar topluluğunun varlığı gerekmektedir. Ancak, bu varsayım her bireyin kendi hayatını özgürce şekillendirme hakkıyla çelişmektedir. Politik bir toplumda belirli bir iyi yaşam anlayışının ortak iyilik olarak benimsenmesi, bireylerin özgürlüklerinin şekillendiği özel alanlara müdahaleyi gerektirmektedir. Bu durum, liberal ve cumhuriyetçi politika yaklaşımları arasındaki gerilimi artırmaktadır. Bu gerilimin özünde, eşitlik ve özgürlük ilkelerinin uygulanmasında, bireysel hak ve özgürlüklerin mi yoksa toplumsal bir iyi anlayışının mı öncelikli olması gerektiği sorusu yer almaktadır. Liberal yaklaşım bireysel özgürlükleri koruma konusunda ısrar ederken, cumhuriyetçi yaklaşım toplumsal yararı ve ortak iyiyi vurgular. (Karabulut, 2016: 34-35).

Cumhuriyetçi anlayış, bireylerin sadece hak ve özgürlüklerini koruyan bir sistemde değil, aynı zamanda toplumsal süreçlere aktif olarak katıldıkları bir demokratik yapının önemine dikkat çekmektedir. Bu yaklaşım, yurttaşların kamusal hayata katılımını ve toplumsal sorumluluklarını vurgulayarak, demokrasinin işleyişini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Demokrasi, halkın yönetimi anlamına gelmekle birlikte ancak yurttaşların siyasete iştirakları ve bunu mümkün kılacak bir kamusal alanın varlığıyla gerçekleşir. Kamusal alan, farklı görüşlerin ifade edilebileceği, tartışılabileceği ve kararların alınabileceği bir mekândır. Yurttaşların bu alanda etkin bir şekilde katılımı, demokratik süreçlerin işleyişini güçlendirmekte ve toplumun genel refahı için önemli bir temel oluşturmaktadır. Bu nedenle, cumhuriyetçi geleneğin vurgusu, demokratik yurttaşlık ve kamusal alanın oluşturulmasında kritik bir rol oynamaktadır. Demokrasi, yurttaşların birlikte hareket etme yeteneğini varsayar ve ortak bir politik irade oluşturmayı hedeflemektedir. Bu nedenle, liberal politik felsefeye yöneltilen en büyük eleştiri, bireysel hak ve özgürlüklerin modern yurttaşlığın odak noktası haline gelmesinin, politika ve özgürlük arasındaki bağın güçsüzleşmesine ve kamusal alanın önemini yitirmesine neden olmasıdır (Arendt, 2016).

Liberal siyaset teorisinde özgürlüğün yalnızca özel alanda ele alınması ve politik alanda bireysel çıkarların ön planda tutulması, kamusal yaşamın önemini yitirmesine neden olmuştur. Bu durum, demokrasinin asıl amacı olan kolektif irade oluşturma ve toplumsal sorunların çözümü için önemli olan kamusal tartışma ve katılımın engellenmesine sebep olduğu kabul edilmektedir (Arendt, 2016: 57-103). Aktif yurttaşlık ve kamusal alan gibi temel ilkelerin yeniden önem kazanması, belirli bir kültürel ve ahlaki değerler setiyle tanımlanan bir kimliğin siyasi arenada etkili olması durumunda, demokrasinin çoğulculuk yerine özdeşlik ve dışlayıcılık temelli bir birlik anlayışına dönüşmesi söz konusu olabilir. Milliyetçilik, ulusal kimliği merkeze alır ve toplumu bu kimlik etrafında birleştirirken cumhuriyetçi düşünce, yurttaşları kamusal hayata aktif

katılım için teşvik eder. Bu iki düşüncenin birleşmesi, yurttaşlık kavramını belirli bir ulusal kimliğe sıkı sıkıya bağlayarak, toplumsal çeşitliliği zayıflatabilir. Bu bağlamda, modern politikanın demokratik temellerini zayıflatan unsurlardan birisi, bu iki anlayışın birleşmesidir (Habermas, 1996: 494-495). Demokrasinin ulusal egemenlikle ilişkilendirilmesi, demokrasiyi sadece siyasi bir sistem olarak değil, aynı zamanda belirli bir ulusal kültürü muhafaza eden bir araç olarak görme eğilimini güçlendirmiştir. Bu yaklaşım, milliyetçi ideolojilerin politik önceliklerini şekillendirirken, ulusal kültürün dış faktörler karşısında savunulması siyasetin öncelikli amacı haline getirmiştir. Sonuç olarak, ulusal kimliğin ve kültürün korunma çabası, farklılıkların ve toplumun dışında kalanların değersizleştirilmesine, kamusal yaşamdan ve eşit yurttaşlıktan dışlanmasına yol açmıştır (Bobbio-Viroli, 2003: 3).

1.4. Hannah Arendt'in Politik Anlayışı ve Kamusal Alan

Günümüzde demokratik yurttaşlığın içinde bulunduğu buhrandan çıkış yolunu arayan en önemli isimlerden biri Hannah Arendt olmuştur. Arendt, hayatının önemli bir kısmını dünya savaşlarının sebep olduğu krizlerin tesiri altında kalarak geçirmiştir. İki dünya savaşı arasındaki dönemde ortaya çıkan politik, ekonomik ve toplumsal krizlerle birlikte özellikle Nazi Almanya'sının yürüttüğü soykırım politikası, Arendt'i politika üzerine düşünmeye sevk etmiştir. Bireylerin yaşamlarının her yönünün devlet tarafından sıkı bir şekilde denetlendiği ve şekillendirildiği, baskıcı ve merkeziyetçi bir yönetim biçimi olan totalitarizm deneyiminin yarattığı sarsıcı değişim, Arendt'in düşüncelerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Arendt'e göre, günümüz dünyasını ve büyük siyasi yıkımlara yol açabilecek totalitarizmi geleneksel anlatım biçimleriyle izah etmek olanaksızdır (Arendt, 2022: s.12-15). Phillip Hansen'e göre Arendt'in politik teoriye en büyük faydası, çağımızda politikanın doğasını kavramamıza olanak tanıyan bir yapı sağlamasıdır (Hansen, 1993: 3).

14 Ekim 1906 yılında Almanya'nın Hanover kentinde, Yahudi ancak dindar olmayan bir ailede doğan, hayatının büyük bir bölümünü iki dünya savaşının ve totalitarizmin gölgesinde geçirmiş olan Arendt politikanın uğradığı sarsıntının temelinde, modern dünyaya ait politik deneyimler olan antisemitizm, emperyalizm ve totalitarizmi görmüştür. Arendt'e göre politika, insan hayatını yaşamaya değer kılan yegâne etkinliktir. Eylem ve politikanın değer kaybettiği, bir zamanlar düşünceye rehberlik eden geleneğin yitirildiği modern zamanlarda Arendt, politikaya daha önceki anlamını ve önemini geri kazandırmanın yollarını bulmaya çalışmış, politik alanın varlığını tehdit eden sosyal ve tarihsel unsurları incelemiştir(Öztaş, 2006: 100). Arendt, modern dünyanın getirdiği tahribatı açıklayabilmek adına Antik Yunan polisini, politikada bir örnek kabul etmiştir. Antik şehir devletlerinde(polis) insanlar kolektif hayatı sorgulamış, söz ve davranışlarıyla kendilerini ifade etmiş, diğerleriyle bir araya gelerek toplumsal hayata katılmış ve siyasi arenada durmuşlardır. Bu nedenle, Arendt, antik polisi çağdaş yaşamın bir alternatifi olarak değerlendirmiştir. Antik poliste hayat sürmek, halkın zorlamaya maruz kalmadan, ortak kararlara ikna ve katılım yoluyla katkıda bulunması anlamına gelmektedir. Modern dönemde, siyaset güçle sınırlandırılmış ve zorla uygulanan yöntemler ile şiddet, yönetimin temel araçlarına dönüşmüştür. Totaliter rejimler de bu bakış açısının bir sonucudur. Hannah Arendt, bu yaklaşımla genel olarak modernliği eleştirmiştir. (Dalkıran, 2018: 7).

Arendt'e göre, politika özgürlüğü temsil eder. Geleneksel özgürlük anlayışının aksine, insanın yalnızca kendi iradesinin egemen olduğu ve istediği her şeyi yapabileceği şeklindeki anlayıştan farklı olarak, Arendt bireylerin siyasete katılarak özgürleşebileceğini savunmaktadır. Hannah Arendt'e göre, insanların politik bir örgütlenme içinde bir arada yaşaması ve politikanın temel amacı özgürlüktür (Arendt, 2022: 206-207). Arendt, cumhuriyetçi geleneğin çekirdek kavramları olan politik özgürlük, kamusal alan ve etkin yurttaşlık üzerinde dururken, bu kavramları modern

cumhuriyetçiliğin ötesinde, kendi özgün yorumlarıyla zenginleştirmiştir. Arendt'in kuramındaki çoğulluk kavramının birincil konumu, onun modern cumhuriyetçilikten ayrışmasında kritik bir rol oynamaktadır. Arendt, insan çeşitliliğini politik bir gereklilik olarak görmesiyle, cumhuriyetçilik anlayışını, genel irade ve mutlak egemenlik kavramlarıyla damgalanan modern cumhuriyetçi kuramdan önemli ölçüde farklı bir noktaya taşımıştır. Modern cumhuriyetçilik, uyum ve birlik temelli bir politik toplumda cumhuriyetçi değerlerin gerçekleştirilebileceğini savunurken, bu anlayış, Arendt'e göre çoğulluğun dışlanması neden olmuştur çünkü muhalefet ve çatışmayı politik alanın dışına itmiştir. Arendt, vatandaşların aktif katılımını ve kamusal özgürlüğü teşvik eden bir cumhuriyet anlayışının, politikanın özünde bulunan insan çeşitliliği ile birleşmesi gerektiğini öne sürmektedir. Bu, toplumdaki farklılıkların ve çeşitli görüşlerin politika alanında ifade edilmesi ve kabul edilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Bugün ulus-devlet ve egemenlik arasındaki çelişkilerin derinleştiği, etkin yurttaşlığın zayıfladığı, politik alanın ve özgürlüklerin giderek kısıtlandığı, farklılıkların ve toplumsal çeşitliliğin tehdit olarak algılandığı bir dönemde, Arendt'in söylemiyle "dünyadan yabancılaşmanın" politikanın temel şekillendiren unsuru olduğu bugünlerde, Arendt'in politika düşüncesi önemli bir referans noktası haline gelmiştir (Karabulut, 2016: 55-56).

Dünya üzerinde tam hâkimiyet ve mutlak kontrolü kurmayı hedefleyen totaliter hareket, en yıkıcı sorunlardan biridir. Totalitarizmin galip gelmesi insanlığın sonunu getirecektir; çünkü totalitarizm, hüküm sürdüğü her alanda insanın temel doğasını ortadan kaldırmıştır. Arendt özün bu yok oluşunu, tüm insani faaliyetleri içeren *vita activa*'nın çöküşü ile ilişkilendirmiştir (Arendt, 2021: 11). Üç temel insani etkinliği -emek, iş, eylem- ifade etmek için *Vita Activa* terimini kullanan Arendt'e göre, insanoğlunun kendi yarattığı koşullar altında yaşama zorunluluğu, insanlık durumunu tanımlar ve bu faaliyetler insanlık durumunun genel özellikleriyle bağlantılıdır. Hannah Arendt, "*vita activa*"yı oluşturan emek, iş ve eylem arasındaki farklılıkları ve bu etkinliklerin

hierarchy, time, space, necessity and freedom as basic categories. It has defined. Labor, as a living organism as human biological cycle linked to the life of the living organism. This activity, individuals' personal differences are not focused. In labor, individuals' joint action or productivity is not the issue; therefore, labor cannot be taken in a political context. Work, as different from labor, is defined as a process; it has a beginning and an end, it produces. The purpose of work, beyond the boundaries of the natural, is to create a world that is not natural. This activity, instrumental and pragmatic; it serves a specific purpose and provides benefit. Also, work changes nature for the sake of change, and its power, its force (Çağlayan, 2017: 2).

Labor and work according to Arendt are essential for the continuation of human life. These activities can build a life, but life's basic needs can be met but life cannot be understood. According to Arendt's thought, human life gains meaning through action. Because action is the only human existence that creates foundations (Çağlayan, 2017: 2). The reason for the relationship between politics and action is that, every political life has a condition of productivity. Productivity, human action's condition (Arendt, 2016: 35-36). According to Arendt, with the disappearance of the ancient city-state, the political life in the *vita activa* lost its special position. It has become a routine and daily work. Arendt, this situation, Aristotle's *bios politikos*'s (political life) equivalent in the modern world is the *vita activa* concept (Arendt, 2016: 42).

In the modern period, democratic citizenship, especially liberal thought tradition's effect with the increase of individualism, instrumental reason's control and politics with freedom's relationship is neglected like other factors, the erosion of citizenship's reasons are countable. Arendt, modern world

yurttaşlığın içinde bulunduğu açmazın yalnızca konuşma, eylem ve çoğulluğun mekânı olan kamusal alanın tekrardan inşa edilmesiyle aşılabileceğini savunur. Kamusal alan, yurttaşların konuşma ve aksiyon aracılığıyla siyasi özgürlüğü tecrübe ettikleri ve farklı özelliklere sahip olmalarına rağmen içinde eşit bir şekilde buldukları mekândır. Bu bağlamda Arendt, demokratik yurttaşlığın istikbali, özel alan ile toplumsal alan arasında itibarı zedelenmiş olan kamusal alanın kurtarılmasına ve toplumsal yaşamın sağladığı özgürlüğün tekrardan canlandırılmasıyla ilişkilidir (Karabulut, 2016: 56). Hannah Arendt'in politik felsefesinde belirgin bir rol oynayan şey, antik çağlardan beri var olan kamusal ve özel alanın ayrımıdır. Arendt, bu iki alan arasındaki ayrımı netleştirerek, bu ayrımın bulunmadığı durumlarda toplumun karşılaşılabileceği riskleri vurgulamıştır. Ona göre, kamusal alan, yurttaşların bir araya gelerek politik faaliyetlerde bulunduğu ve özgürce fikirlerini ifade edebildikleri alandır. Özel alan ise bireylerin kişisel ve ailevi ilişkilerini sürdürdüğü, politik olmayan alandır.

Arendt'e göre, politikanın temel anlamı Antik Yunan'da bulunabilir. Ona göre, kamusal ve özel alan ayrımı gibi kavramlar da Antik Yunan'daki politik düşüncenin bir yansımasıdır. Antik Yunan'da kamusal alan, polis yaşamının merkezinde yer alırken, özel alan ise ailevi işlerin ve kişisel ilişkilerin gerçekleştiği alandır. Arendt, bu ayrımın politik faaliyetlerin özgürlüğünü ve çeşitliliğini sağladığını düşünmektedir. Arendt'e göre, polis terimi insanların özgürce seçilmiş bir toplumsal düzeni ifade eder ve insanları bir disiplin altında tutan bir araç değildir. Dolayısıyla, polis veya kamusal alanın asıl mekânı, bir araya gelmiş insanların eylemde bulunup konuşma faaliyetlerini sürdürdüğü ortamdır. Arendt'e göre, *"nereye gidersen git yanında polisi de götüreceksin"* sözü, sadece Antik Yunan'ın bir sloganı değildir. Ona göre, bu söylem, insanların her an ve her yerde konuşma ve eylem için bir mekân oluşturabilecekleri yaygın bir inancı ifade etmektedir (Yılmaz, 2007: 17). "Polis" in kabul edilen kamusal alanı, bir tartışma ve eylem platformudur. Arendt'in ifadeleriyle, bu alan *"başkaları bana nasıl görünüyorsa benim de*

onlara öyle göründüğüm, insanların sadece başka canlılar veya cansız nesnelere gibi olmadıkları, görünümünü açık ve seçik kıldıkları bir mekân" olarak tanımlanabilir (Yılmaz, 2007: 17). Bu alanı paylaşarak, insanlar sadece diğer varlıklardan değil, aynı zamanda diğer insanlardan da farklı olduklarını gösterebilecekleri etkinlikleri gerçekleştirme şansına sahiptirler. Bu etkinlikler, Arendt'in daha önce belirttiğimiz söylemlerinden de anlaşılacağı üzere, insanın birincil faaliyetleri olarak düşünülen eylem ve konuşmadır ve her ikisi de siyasi bir etkinlik olarak kabul edilmektedir. Eylem ve konuşma, siyasi alanın kurulmasıyla bağlantılı olarak ortaya çıkar gibi görünse de, aslında bu iki unsurdan her biri, birbirini gerekli kılan ve her şeyden daha üstün olan, çok eskilere dayanan bir düşünceye dayanmaktadır. Bu düşünce, hatta Sokrates öncesi dönemlerde bile var olan bir kavrayıştır (Yılmaz, 2007: 16-17).

Kamusal alanının asli maddesi, problemlerin güç ya da şiddet kullanmadan, ikna yöntemiyle çözülmesi ve hiyerarşinin tamamen dışlanarak özgürlüklerin ön planda olduğu bir alan olmasıdır (Villa, 1996: 263).

Arendt, kamusal alanı, toplumu ilgilendiren ortak meselelerin müzakere edildiği, insanların bir araya gelip konuştukları ve eylemde buldukları her yerde var olabileceğini belirterek eylemin kamusal alanın temelini oluşturan etkinlik olduğunu ifade etmiştir (Arendt, 2022: 280). Habermas'ın perspektifine göre, kamusal yaşam, şehir devletinin agoralar, adli işlemlerin yapıldığı mahkemeler, savaş alanları ve atletik etkinliklerin düzenlendiği yerlerde ortaya çıkmaktadır (Habermas, 2015: 60). Arendt'e göre, insanların bir koordinasyon içerisinde ortak şekilde davranmadıkları bir kent meydanı, gerçek anlamda bir kamusal alan olarak kabul edilemez. Ancak insanların bir sunumu izlemek için toplandıkları fiziksel mekânlar, kamu alanı haline gelebilir. Bu tür mekânların kamusal alana dönüşmesi, insanların burada konuşarak bir araya gelmesi ve ortak eylemde bulunarak iktidar şekillendiği yerlere dönüşmesi anlamına gelmektedir

(Benhabib, 1996: 242).

Arendt'in vurguladığı gibi, özgürlük eylemde bulunmakla özdeşleştirilir. Bu nedenle, siyasal hayata katılmayan gruplar, özgürlük açısından eksiktirler. Arendt'e göre, kabile toplulukları ve özel alanda yaşayanlar özgür değildirler. Aynı şekilde, baskıcı yönetimler altında kamusal alanları yok olan topluluklar için özgürlükten bahsetmek imkânsızdır (Arendt, 2022: 202). Arendt'e göre, totalitarizmin amacı; insan doğasını dönüştürmektir. Totaliter sistemler, boyun eğmiş, anlamını yitirmiş bireyleri hedeflemektedirler. Bu sistemler, bireyleri daha kolay kontrol etmek ve ortadan kaldırmak için toplama kampları kurarlar. Arendt'e göre, bu kamplarda kişilerin hayatlarına ilişkin izler silinmekte ve yurttaşların özgün nitelikleri ortadan kaldırılmaktadır. Bu yönetim biçiminde, yurttaşların etkileşimde bulunabilecekleri alanlar yok edilir ve bireyler birbirinden uzaklaştırılır; bu yüzden, yurttaşlık davranışı göstermek imkânsız hale gelir. Totaliter rejimlerin hedefi, ortak insani bağları ortadan kaldırmak ve kolektif yaşamın inşasını engellemektir. Modern toplumlarda kitle iletişim araçlarının etkisi, totaliter ideolojilerin hızlı yayılmasında etkilidir. Dolayısıyla, kamusal alanın zayıflamasıyla totalitarizmin yükselişi arasında sıkı bir bağlantı bulunmaktadır (Çağlayan, 2017: 41-42).

Modern çağda, özel alanın, hayatın her bölgesini kaplaması sonucunda, bireyin kamusal alan tecrübesini ve insanlığını yok etmesiyle birlikte, yurttaşların siyasi katılımı engellenmektedir. Antik dönemde kamu işlerinin özgürlüğü ifade ettiği kamusal alan, günümüzde zorunlulukları temsil etmektedir ve bu durum, kamusal alanın asıl anlamını kaybetmesine yol açmaktadır. Bireysel iradenin göz ardı edildiği bu yeni yaşam tarzında, insanlar sorumluluk duygusunu yitirir ve yaşananları alın yazısı olarak kabul etmeye başlarlar. Bu süreç, bireylerin politik katılımını engelleyerek, kamusal alanda etkin bir rol oynamalarını zorlaştırmaktadır (Arendt, 2021: 40). Modern toplumda özel alanın

sınırlarının aşılmasıyla birlikte, aile içinde gizlenen şiddet de dışarıya taşınmıştır. Şiddet, toplumun genelinde ve kamusal alanda kaçınılmaz bir gerçeklik olarak kabul edilmiştir. Bu durum, şiddetin kamusal bir fenomene dönüşmesiyle birlikte, politikanın en derin katmanlarına kadar yayılan apolitik unsurların etkisinin artmasına neden olmuştur. Şiddet, iktidarın sona erdiği yerde başlar ve kamusal alanı olumsuzlayan bir davranıştır. İktidarın alanı kamusal alandır, bu nedenle şiddet ve kamusal alan birbirleriyle uyumsuz unsurlardır. İktidarın şiddet uyguladığı durumlar, sadece kamusal alanın değil, toplumun tüm katmanlarının kapsamlı bir şekilde zarar gördüğünü gösteren bir kanıttır; çünkü bu durum, iktidarın başka otorite sağlama araçlarından yoksun olduğunu ve zayıflığının belirtisi olarak kabul edilmektedir (Dalkıran, 2018: 32).

Ulusal devlet ve egemenlik kavramlarının çatışmalarının belirginleştiği, etkin yurttaşlığın varlığının tehdit altında olduğu, politik alanın ve özgürlüklerin sınırlı hale geldiği, farklılık ve çeşitliliğin düşmanca algılandığı, Arendt'in "dünyadan yabancılaşma" olarak tanımladığı bu yeni dönemde, özel ve kamusal alanlar arasındaki sınırlar, modernliğin etkisiyle giderek karışık hale gelmiştir, bu da toplumun yapısını ve ilişkilerini anlamayı zorlaştırmıştır (Arendt, 2016: 357-360). Ona göre, özel alan yani hane içi yaşam, insanın temel ihtiyaçlarını ve isteklerini karşıladığı, biyolojik yaşamın devamını sağlamak için gerekli olan zorunlu faaliyetlerin, yani emek ve üretim süreçlerinin gerçekleştiği yerdir. Kamusal alan ise insanların fikir alışverişinde bulunduğu, iletişim kurduğu ve ortak eylemler gerçekleştirdiği özgürlük alanıdır. Arendt'e göre modern dünyada bu ayırım giderek belirsizleşmektedir. Modern dünyanın önemli bir özelliği ise yaşamın devamını sağlamak amacıyla yapılan özel alandaki faaliyetlerin, toplumsal olanın etkisiyle özel alanın sınırlarını aşarak giderek kamusal alana yayılmasıdır. Kamusal alan, insanların ihtiyaçlarını ve taleplerini karşıladıkları bir yer haline dönüştüğünde, özgürlük zorunluluğun gölgesinde kalmıştır. Arendt'e göre insanlar, özgür yurttaşlar olmaktan çıkmışlardır ve ekonomik süreçlerin ve ilişkilerin

yönetimine dönüşmüşler. Kamusal alan, artık politik eylemin temel şartı olan çeşitliliğin yaşandığı ortak bir saha olmaktan uzaklaşmıştır (Arendt, 2016: 60-116).

Özgürlüğün, kamusal alanda siyasi katılım ve eylem özgürlüğü olarak tanımlanacağını belirten Arendt'e göre eşitlik ilkesi, tüm vatandaşların eşit siyasi katılım hakkına sahip olmasıyla sağlanabilir (Arendt, 2022: 203-205). Arendt, özgürlüğü bu şekilde tanımlayarak etkili vatandaşlık ve kamusal alanın önemini vurgularken, günümüzde hâkim olan özgürlük anlayışına sert bir eleştiri getirmektedir. Ona göre, liberalizmin temelini oluşturan sivil özgürlük ile siyasi özgürlüğün aynı anlamda olmadığı unutulmamalıdır. Politik özgürlük, "katılımcı bir yönetim hakkı" olarak genel olarak tanımlanır; aksi takdirde gerçek anlamını yitirir. Sivil özgürlüklerin gerçekleştirilmesi ise özgür bir cumhuriyeti zorunlu olarak gerektirmez. Özgürlüğün gerçekleşebilmesi için politik bakımdan güvence altına alınması gereken bir kamu alanı bulunmasını belirten Arendt'e göre kamusal alan olmadan özgürlükten bahsedilemez.

Arendt'in kamusal alan anlayışı, yurttaşların paylaştığı şeyin kültürel kimlik, ulusal veya dini değil, yurttaşlık etkinliğinin yaşandığı ve böylelikle yurttaşlığın şekillendiği kamusal alana dayanmaktadır. Yurttaşların ortak bir dünya olarak kamusal alana duyduğu bağlılık ve sadakat, bu alanın etkin yurttaşlık ve politik özgürlüğü desteklemesiyle anlam kazanır. Bu sebeple, kamusal alanın oluşturulması ve sürekliliğinin sağlanması geleneği, yurttaşların kimliğini şekillendiren politik bir eylemdir. Kamusal alanın zayıflaması, yurttaşlar arasındaki birliğin gevşemesine, farklılıkların düşmanca algılanmasına ve nihayetinde söz ve ikna yerine baskı ve şiddetin hâkim olmasına yol açmaktadır.

Milliyetçiliğin etkisinden sıyrılan ve politik birlik ekseninde yeniden biçimlenen

Arendt'in cumhuriyetçi düşüncesi, Habermas'ın siyaset teorisini etkileyen kilit fikirlerden biri olmuştur. Habermas'ın müzakereci demokrasi kuramı, kamusal alanın özgürlük ve etkin yurttaşlık için merkezi bir öneme sahip olduğunu vurgulayan, yasaların doğaüstü temellerini onaylamayıp kamusal tartışmalara dayanan ve politikayı ulusal birlikten ziyade, çoğulculuk ve farklılık içinde eşitlikle tanımlayan Arendt'in görüşlerinden esinlenmiştir. (Karabulut, 2016: 61-70).

Çalışmanın bu bölümünde, tarih boyunca çeşitli şekillerde tanımlanmış olan yurttaşlık kavramının Antik Yunan'dan günümüze kadar yaşamış olduğu değişim açıklanmaya çalışılmıştır. Antik Yunan'da, bireyin devletle olan ilişkisini belirleyen bir statü olarak ortaya çıkmış ve zamanla daha geniş ve kapsayıcı bir anlam kazanan yurttaşlık, modern dönemde ise yurttaşlık, bireylerin haklarını talep etme ve siyasi süreçlere aktif katılımını içeren dinamik bir kimlik haline gelmiştir. Ayrıca yurttaşlıkla ilgili, liberal-sözleşmeci ve cumhuriyetçi olmak üzere iki farklı yaklaşıma yer verilmiştir. Bununla birlikte, çağdaş dünyada politik alanın ve yurttaşlığın erozyona uğraması konusuna derinlemesine odaklanan Hannah Arendt'in, modern toplumlarda kamusal alanın daralması ve bireylerin siyasi hayata katılımının azalması nedeniyle, özgürlüğün giderek yok olduğu düşüncesine yer verilmiştir. Arendt'in kamusal alan ve özgürlüğe dair vurguları, çokkültürlü toplumlarda bu çeşitliliğin dile getirilmesine ve siyasi katılımın teşvik edilmesine yönelik önemli bir anlayış ortaya koyar. Bu bölümde ele aldığımız hususlar, ikinci bölümde açıklamaya çalışacağımız “çokkültürlülük” kavramı için temel hazırlama çabasıdır. Yurttaşların çeşitli kimliklerini ve farklılıklarını tanıyan, kamusal alanda bu farklılıkların ifade edilmesini teşvik eden bir yaklaşımı gerektiren çokkültürlülük, yurttaşlık kavramının daha geniş bir perspektiften ele alınmasını gerektirir. Bu bağlamda, çokkültürlülük ve yurttaşlık arasındaki ilişki, demokrasinin temel ilkelerini yeniden düşünmeyi ve kamusal alandaki çeşitliliği destekleyen politikaların geliştirilmesini gerektirir.

İKİNCİ BÖLÜM: ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

2.1. Ulus-Devletlerin Küreselleşme Karşısındaki Dönüşümü

Zenginlik küreselleşirken yoksulluk da yerelleşmektedir. Bu kritik mekanizmanın gizliliği, kapitalist dünya ekonomisinin yapısında ve ekonomi ile siyaset arasındaki görünüşteki ayrılıkta yatmaktadır (Wallerstein, 2012: 31). Ekonomi, siyasetten bağımsız ve hatta siyaset üstü bilimsel bir kimlik kazanarak uluslararası sermayenin egemenliğinin bir göstergesi haline gelmiştir. Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan uluslararası sermaye, ulus-devletlerin toplumsal ve kamusal alanlar üzerindeki etkisini azaltmayı hedeflemektedir. Bu durumu Habermas, siyasetin küreselleşmesiyle birlikte iktidarın gücünü yitirmesi olarak tanımlamaktadır (Kızılcılık, 2003: 76). Kapitalizm, akılcılık çağıyla birlikte modern ulus-devletlerin temellerini atmış olsa da, günümüzde küreselleşme ile birlikte çokkültürlü ve çok kimlikli bir post-modern dünyaya geçiş yaşanmaktadır. Kapitalist ekonomik sistem, özgürlük talebini merkeze alarak yola çıkmıştır. Modern yurttaşlık anlayışı, toplumun hiyerarşik yapılarının çözülmesini ve bireyler arasında daha eşitlikçi ve yatay bir sosyal düzenin gelişmesini teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Turner, 1997: 20). Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan modern dünyanın geçerli siyasi formu olan ulus-devletler, insanlar için çok sınırlı bir özgürlük alanı bıraktığı eleştirilerine maruz kalmıştır. Meşru kimlik oluşturma süreci, birçok ülkede Fransız Devrimi ile kurulan modern ulus-devletlerin merkezi bir unsuru olmuştur. Ancak, dinsel hoşgörüsüzlüğün yol açtığı toplumsal bölünmelerin birleştirilerek ortak bir paydada buluşturulmasında etkili olan anlayış gösterme, ulus devletlerin izlediği baskı politikası ile birlikte dikkate almama veya tarafsızlık olarak biçim değiştirmiştir. Etnik ve dini kimliklerin yanı sıra kültürel kimlikler de uluslaşma sürecinde asimilasyon politikalarıyla karşı karşıya kalmış, eğitim ve propaganda yoluyla içselleştirilmeye çalışılmıştır.

Ulusal toplum, bazen bir etnik kimlik üzerine inşa edilse de, ulus-devlet olarak

adlandırılan siyasi güç tarafından kültürel açıdan inşa edilmektedir (Seylan, 2008: 100). Ulus-devlet içinde azınlıkta kalan cemaatler, gruplar ya da bireyler, devlet tarafından zorla benimsetilen ulusal ideoloji ve kültürel normların baskısıyla karşı karşıya kalmışlardır. Kapitalist toplumda hâkimiyeti bulunan bu baskı ilişkileri, kapitalizmin eşitsizlik üzerine kurulu düzenin devam etmesi için hayati önem taşıyan bir mekanizmadır. Ekonomik ve siyasi açıdan ezilenlerin kültürel olarak da aşağı olduğu iddiası ortaya atılmıştır; bu da ırkçılığın eşitsizliği meşrulaştıran genel bir ideoloji olarak hizmet etmesine neden olmuştur (Wallerstein, 2012: 67-68). Ulus-devlet aslında eşit olmayan ve aynı ölçüde özgür olmayan bireyleri, bir ulusun üyeleri olmaları nedeniyle bütünleştirmektedir (Azizoğlu, 2016: 12, Göktürk, 2006: 63). Bu bütünleştirmeyi gerçekleştiren ve siyasi bir proje olarak ortaya çıkan modern yurttaşlık kurumu (Schnapper, 1995: 45), küreselleşme ile birlikte siyasi ağırlığını kaybetmesiyle ulusun sözde homojen yapısı da aşınmaya başlamıştır. Küreselleşme çağında, toplumlar arasındaki etkileşim ve hareketlilik giderek artmıştır. Küreselleşme, kitle göçleri ve ülkeler arasındaki yer değiştirmeler gibi süreçlerle toplumları daha çok kültürlü hale getirirken, aynı zamanda insanların etnik, dini ve milli kimliklerinin tanınması ve statüsüne daha fazla önem vermelerine neden olmuştur. Bu durum, bireylerin kendi kimlikleriyle bağ kurma ihtiyacını artırırken, çeşitli toplumsal kimliklerin bir arada var olmasını ve tanınmasını gerektirecek bir zemin oluşturmuştur. Bu bağlamda, küreselleşme süreci, kültürel çeşitliliği ve kimliklerin çeşitliliğini önemseyen politikaların ve yaklaşımların daha da önem kazanmasına yol açmıştır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısıyla ekonomik, siyasal ve toplumsal hayatımızın her alanında etkili olan, ekonomiden ekolojiye, milliyetçilikten küresel bütünleşmeye, dini fundamentalizmden yeni toplumsal hareketlere, eğitimden kadın çalışmalarına kadar birçok araştırma alanının ana gündem maddesi olan küreselleşme, yalnızca felsefi veya sosyolojik metinlerde değil, günlük hayatımızın somut bir gerçekliği olarak her zaman

karşılaştığımız ve Giddens’in işaret ettiği gibi, “orada” gerçekleşen bir olgu değil, aynı zamanda “burada” yaşamlarımızın en içsel ve kişisel hususlarına tesir eden bir süreçtir (Giddens, 2000: 24). Gerçekten de yirminci yüzyılın ikinci yarısında, bilim, teknoloji ve iletişim gibi alanlarda yaşanan hızlı değişimler, sadece ekonomiyi değil, kültürü ve hukuku da uluslararası ve küresel etkileşimlere açık hale getirmiştir. Bu etkileşimlerin ve göçler sebebiyle artan nüfus hareketlerinin etkisiyle, ulusal kültürlerin bütünlüğü ve ulus-devletin meşruiyet iddiaları sorgulanır hale gelmiştir. İletişim ve ulaşım teknolojilerinin mesafeleri kısalttığı, ulusal sınırların önemini yitirdiği ve dünya genelinde hızla ilerlediği bir çağda, herhangi bir toplumun kendi içine kapanarak varlığını sürdürmesi imkânsız hale gelmiştir. İklim değişikliği ve diğer çevresel felaketlerin yanı sıra suç örgütlerinin küresel ölçekte yaygınlaşması gibi faktörler, ulus-devletleri hem diğer ülkeler ve küresel aktörlerle işbirliği içerisine girmeye, hem de kendi düzenleyici yetkilerinden ödün vermeye zorlamıştır. Artık ulus-devletin yargı sisteminin yanı sıra, "insan hakları hukuku" gibi uluslararası veya küresel organların yasalarının da uygulanmasına başlanılmıştır.

Kapitalist sistemin bir gerekliliği olarak ortaya çıkan ulus-devlet ve onun oluşturduğu uluslararası sistem, her biri kendi sınırları içerisinde mutlak egemenliğe sahip ve başka bir otoriteye tabi olmadan varlığını sürdüren, birçok bağımsız devletten oluşmaktadır. Benhabib, Vestfalya modeli olarak adlandırdığı ulus-devlet sisteminin, "*sınırları çizilmiş belli bir alanda yönetsel bir tekel sürdüren, yönetimi yasayla ve şiddet araçlarının denetimiyle yaptırım altına alan, egemen ve bütünleşik bir politik otoriteyi*" (Benhabib, 2006: 11) ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Buna karşın küreselleşme, yerel ve uluslararası kültürel ve elektronik ağların gelişimi, yerel ve uluslararası siyasi aktörlerin güçlenmesi, ulus-devleti zayıflatmıştır. Benhabib’e göre, ulus-devlet, yeni ortaya çıkan ekonomik, ekolojik ve bilişimsel sorunların üstesinden gelmek için oldukça küçük bir yapı olarak görünebilir; ancak kimlik temelli sosyal ve bölgesel hareketlerin

ihtiyaçlarına cevap vermek için oldukça büyük bir yapı olarak algılanmaktadır. Çünkü modern ulus-devlet, ulusal vatandaşlık kavramına dayanmaktadır. Ancak devlet egemenliğinin zayıflaması ve ulusal kimlik kavramının parçalanması, ulus-devletlerin benimsediği siyasi topluluk anlayışının, hâlihazırdaki çoğulcu yapının ihtiyaç duyduğu esneklikle uyumlu bir üyelik anlayışını sağlayamadığı herkes tarafından kabul edilmektedir (Benhabib, 2006: 11-15).

Modernizmin ilk dönemlerinde, yurttaşlık temelli birleşmiş, kültürel bakımdan nispeten türdeş bir ulus anlayışına dayanmakta olan ulus-devletlerin, kurgusal anlamdaki türdeşlik önermeleri yerine, çeşitli kültürel kodların daha fazla iktibas edildiği, farklı etniklerin, çeşitli etnik, dini ve dil gruplarının iç içe geçtiği "heterojen birliktelikler" ön plana çıkmıştır (Yanık, 2019: 15). Ulus-devletin meşruiyetinin erozyona uğraması, özellikle gelişmiş sanayi toplumlarında, ulusal devlete özgü olan ve farklı yaşam biçimlerinde kendini gösteren kültürel kimlik özelliklerine kapalı, homojen vatandaşlık anlayışına dayanan kamusal alanın, kültürel farklılıklara duyarlı ve saygılı bir açılım içine girmesini zorunlu kılmaktadır (Köker, 2014: 11).

Ulus-devletlerin türdeşleştirme politikalarının başarısızlığı, aslında kendi kendilerini içine düşürdükleri bir açmazı yansıtmaktadır. Entegrist kültür politikaları genellikle ulus-altı kimlikleri ve yerel duyarlılıkları teşvik etmiş veya güçlendirmiştir. Bu politikaların paradoksal etkisi, birlikçi anlayışın çözülmesine ve toplumun giderek ayrışmasına neden olmuştur. Jürgen Habermas'ın da işaret ettiği gibi, farklı etnik gruplar, dil grupları ve mezheplere ait yaşam tarzlarının aynı haklara sahip olarak bir arada yaşamasını hedefleyen bir siyaset, ulus-devlet geleneğine sahip toplumlarda zorlu ve sıkıntılı bir süreci başlatmıştır (Habermas, 2002: 95). Bu durum, ulus-devletin temel yapısının ve siyasi geleneğinin, çeşitliliği kucaklama ve uyum sağlama yeteneğini sorgulamasına neden olmuştur.

2.2. Çokkültürlülük Kavramına Genel Bir Bakış

Birey ve ulus-devlet arasındaki ilişki değişmeye başlamıştır. Birey artık tarihsel ve kültürel bağlamına daha fazla yerleştirilirken, çevresinden etkilenen bir varlık olarak görülmeye başlanmıştır. Dil, kültür ve din gibi bağlılıklar, bireyin kimliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Ancak, bu bağlılıklardan yoksun bırakılan bireyler, varoluşsal bir boşluk ve bölünme hissi yaşamaya başlamışlardır. Dolayısıyla, ulus-devletin genellikle bastırıldığı farklılıklara saygı gösterme ve hak talep etme çağrısı, günümüz dünyasında siyasi düşüncenin odak noktalarından biri haline gelmiştir. Postmodern düşünceyle birlikte bireyin tarihsel bağlamdan bağımsız olmadığı ve bir toplumsal bir çerçevede var olduğu kabul edilmeye başlanmıştır. Kültür, artık öznenin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmekle birlikte, kimlik oluşumundan ayrılmaz hale gelmiştir. Evrensel insan tabiatından ziyade, bağlamsal oluşuma doğru yönelme eğilimi, farklı dil, din, etnisite, cinsiyet, renk ve kültürün bireyin kimlik oluşumunda önemli katkıları olduğu fikrinin kabul edilmesine yol açmıştır. Postmodern dönemde, homojen ulus-devletin merkezinin kaybolmasıyla birlikte, çeşitli kimlikler ve öznelerin oluşturulmasına yönelik birçok kültür, toplumsal arenada yer almaya başlamıştır (Erincik, 2011: 219-220).

Yirminci yüzyılın son kırk yılı, toplumun hâkim kültürü tarafından onaylanmayan ve çeşitli ölçülerde bastırılmaya çalışılan azınlıklar, etnokültürel gruplar, göçmenler, feministler gibi farklı grupların öncülüğünde bir grup fikri ve siyasi akımın doğuşuna şahitlik etmiştir (Parekh, 2002: 1). Nitekim, bugün devletlerin sayısının 200'den fazladır ve dünyada 600'den fazla yaşayan dil grubu ve 5000 kadar da etnik grup bulunmaktadır. Buna karşılık, Kymlicka'nın dikkat çektiği gibi, kültürel ve etnik bakımdan türdeş olarak nitelenebilecek ülkelerin sayısı oldukça azdır: İzlanda, Kuzey ve Güney Kore gibi (Kymlicka, 2015: 26). Modern yaşam, çeşitli dil, etnik köken ve kültürel mirasların bir araya geldiği bir arenadır. Bu karmaşıklık, bazı kesimlerin kimliklerinin kabul edilmesi

ve kültürel farklılıklarına itibar edilmesi talepleriyle modern toplumları zor durumda bırakmaktadır. Bu gruplar, farklılıkları nedeniyle ortak bir felsefi veya politik gündem oluşturamamalarına karşın egemen kültür tarafından mutlak çözüm olarak dayatılan homojenleştirici ve asimile edici baskılara karşı çıkmaktadırlar. Toplum tarafından kabul edilmelerini, saygı duyulmasını ve hatta farklılıklarının onaylanmasını talep eden bu gruplar, ayırıcılığa karşı bir baskıda bulunmaktadır (Parekh, 2002: 1-2).

Ulus-devletin, "birçoktan tek bir" yaratabilme için kullandığı asimilasyon ve bütünleştirme politikaları, kültürel "öteki" ve göçmen topluluklar arasındaki eşitlik ilişkisini ve toleransı değil, kültürel "öteki"ni ve farklı grupları genel sisteme üstten aşağı bir yaklaşımla dâhil etmeyi amaçlamıştır. Bu yaklaşımlarda, kültürel "öteki"nin grup özelliklerinin kıymetli olduğu ve hâkim kültüre zenginlik katabileceği düşüncesi dikkate alınmamıştır. Hobsbawm'a göre, 19. ve 20. yüzyıllarda ulus-devletler, farklı etnik ve kültürel grupları asimile ederek veya entegre ederek tek bir milli kimlik oluşturmayı hedeflemiştir. Bu süreçte, "kültürel öteki"nin özellikleri genellikle değersiz olarak görülmüş ve yok sayılmıştır(Hobsbawm, 2014). Ernest Gellner ise, bu bütünleştirme sürecinin genellikle kültürel "öteki"nin kendi kimliklerinin merkezi kültüre katkıda bulunabileceği düşüncesini dışladığını ve bu grupları baskı altında tutarak asimilasyon politikaları uyguladığını belirtir. Bu çerçevede, ulus-devletlerin kültürel homojenlik yaratma çabaları, Gellner'in teorisine göre, çoğunlukla eşitlik ve zenginleştirici çeşitlilikten yoksundur (Gellner, 2008). Ulusal kimliğin inşası sürecinde, bu kültürel ötekiler genellikle marjinalize edilmiş ve homojen bir ulusal kimliğin inşası için asimile edilmiştir. Benedict Anderson'un perspektifinden bakıldığında, ulus-devletlerin asimilasyon ve entegrasyon politikaları, kültürel farklılıkları yok sayarak tek bir ulusal kimliği zorla benimsetmeyi amaçlamış ve bu süreçte çok kültürlülüğün getirdiği zenginlikleri göz ardı etmiştir (Anderson, 2015). Bu perspektifler göçmenlerin, kendi arzuları ve seçimleri doğrultusunda yeni bir kültüre ve siyasi düzene uyum sağladıklarını

ve bu yüzden kendi kültürel özelliklerinden ödün verebileceklerini varsaymaktadır. Çokkültürlülük ise daha kabul edici bir yaklaşımı temsil eder. Çokkültürcü politikalar, farklılıkların kendi özgün özellikleriyle var olabilmesi için gerekli koşulları kabul etmekle birlikte bunun için siyasi, hukuki ve sosyal altyapıyı inşa etmeye çalışır. Ancak, "öteki"yi farklılıklarıyla benimsemek ve bununla birlikte, onun farklı ve ayrı bir şekilde mevcudiyetini sürdürmesine de izin vermek demek olduğundan dolayı bu durum, bazen azınlık gruplarının dolaylı yollardan dışlanmasına yol açabilir.

Modern vatandaşlık kavramı, bireylerin farklı kimliklerini dikkate almaksızın tüm bireylerin eşit hak ve sorumluluklarla kabul edilmelerini öngören bir prensibe dayanmaktadır. Ortak haklar, herkes için temel bir koruma sağlasa da, farklı gruplar arasında geçmişte yaşanan ayrımcılık ve bastırma gibi tarihsel faktörler nedeniyle, bazı gruplar için yetersiz kalabilir. Bu nedenle, kadınlar, siyahiler, eşcinseller, etno-kültürel veya etno-dini gruplar gibi bu tür tarihî dezavantajlara sahip olan gruplar, genellikle ortak haklarla sınırlı kalmayıp daha fazla hak ve ayrıcalık talep etmektedirler. Bu talepler, genellikle saygınlık, tanınma, kültürel koruma, eşit fırsatlar ve adalet gibi konuları içermektedir. Çokkültürcülük, çoğunlukla azınlıklar lehine olan ve bu sebeple alt gruplar olarak da sınıflandırılabilen etnik ve kültürel grupların isteklerini içeren ve farklı dünya görüşlerine göre çeşitli çözümler sunan bir yaklaşımdır. Çokkültürlülük kavramı, 1970'li yılların başında Avustralya ve Kanada'da bu toplumların bir özelliği olan kültürel çoğulluğu cesaretlendiren politikalar için ortaya atılmıştır (Doytcheva, 2020: 15). Doytcheva'ya göre çokkültürlülük, modern demokrasilerin kurumlarını yeniden biçimlendirme gerekliliğine dayanan tarihsel siyasi programdır; bu, entelektüel tartışmalar ve pratik deneyimlerin bir araya geldiği bir yapıyı içerir. Bu yaklaşım, bireylerin farklılıklarını geliştirme ve ifade etme özgürlüğünü desteklerken, farklı kültürlerin tanınması ve değer verilmesi gerektiğini vurgular (Doytcheva, 2020: 24-25). Çokkültürlülük terimi, bir toplum içinde birçok farklı etnik, dini veya kültürel grubun

varlığına işaret etmektedir. Bu kullanım genellikle, çeşitli grupların çıkarlarının veya değerlerinin çatışması durumunda ortaya çıkan sorunlara dikkat çekmek için kullanılmıştır. Çünkü gruplar arasındaki farklılıklar ve bu farklılıkların yorumlanması, bazen toplum içinde gerilimlere veya çatışmalara neden olmaktadır. Özellikle, belirli bir toplumsal yapı içinde, değerler ve bunların yorumları konusundaki anlaşmazlıklar kolayca uzlaştırılmadığında, çokkültürlülük bir problem haline gelir. Bu durumda, farklı grupların talepleri veya çıkarları arasında denge sağlamak zorlaşabilir ve toplumda uyum sağlama süreci engellenebilir (Horton, 1993: 1-3). Dolayısıyla, çokkültürlülük bazen bir dengeleme veya uzlaştırma sorunu olarak görülmektedir. Örneğin Fuat Keyman'a göre çokkültürlülük, toplumun çoğulcu yapısını kabul eden ve farklılıkların bir arada ve uyum içinde yaşamasını teşvik eden, bu çoğulculuk içerisinde bir arada yaşama potansiyelini güçlendiren bir yaklaşımdır (Keyman, 2022: 219). Çokkültürlülük, toplumun ırk, dil ve etnik çeşitliliğini kucaklayan pozitif bir yaklaşımı ifade eder. Bu yaklaşım, farklı kültürel kimliklerin ve grupların varlığını kabul eder ve onları değerli ve zengin birer katkı olarak görür. Çokkültürlülüğün cazibesi, toplumun bu farklılıkları nasıl bir arada ve uyum içinde yaşayabileceğine dair çözümler sunma arayışından gelmektedir (Heywood, 2018: 236-237). Göçler sonrası bir toplumun çok kültürlü bir yapıya dönüşmesini sadece bir demografik veya ekonomi meselesi olmadığını ve bir araya gelen bu farklılıkların toplumsal ve siyasi alanda nasıl ele alınacağı ilgili politikaların oluşturulmasını düşünen Tariq Modood, çokkültürlülük kavramını, müreffeh Batı'nın dışından gelen göçmenlerin oluşturduğu azınlıkların siyasal adaptasyonu manasında kullanmıştır (Modood, 2014: 18). Mücadeleyi ve siyasal seferberliğin içermesinin yanı sıra bunların kurumsal ve siyasal sonuçlarını ve farklılıkların yok edilemediği, üstesinden gelinemediği, bir dereceye kadar tanındığı adaptasyon biçimlerini de kapsamaktadır (Modood, 2014: 63). Çokkültürlülük kavramı, genellikle birbirinden farklı kültürel grupların varlığını ve bu grupların toplum içindeki etkileşimini ifade eder. Ancak, her kültürel grup kendi

benzersiz kimliğine ve taleplerine sahip olduğu için, çokkültürlülük kavramı tek bir tanımla sınırlı kalmaz. Her bir kültürel grup kendi özelliklerine ve meydan okumalarına göre farklı bir şekilde tanımlanır ve ele alınır. Bu nedenle, çokkültürlülük kavramının genellemelerle sınırlanması, kültürel çeşitliliği ve grupların karmaşıklığını tam olarak yansıtmayabilir (Kymlicka, 2015: 39-40).

Çokkültürlülük, bireylerin topluluğun bir parçası olarak tanımlandığı bir kavramdır. Bu anlamda, çokkültürlülük bireyleri kendi kültürel gruplarıyla ilişkilendirir ve bu grupların çeşitliliğini önemser. Diğer yandan, çokkültürlülük kavramı, "çok kimliklilik"ten farklıdır. Çünkü çok kimliklilik, kişinin çeşitli toplumsal ve tarihi bağlamlarda kazandığı, mesleki, siyasi, dini ve kültürel kimlikleri ifade eder ve bireyin kişisel özelliklerini vurgular. (İnsel, 2001: 100-102) Ancak, çok kimlikliliğin, toplumdaki sosyo-ekonomik koşulların etkisiyle egemen sınıf karşısında kamusal alanda yer bulamayacağı ve egemen sınıfın bir hiyerarşi oluşturacağı öne sürülür. Bu nedenle, çokkültürlülük bağlamında, "bireyin sahip olduğu kimlikler üzerinden bireysel olarak ve özel alanlarda" kendini ifade etmenin ötesinde, bu kimliklerin toplumsal alanlarda ve kamusal alanda kabul görmesi ve tanınması önemlidir (Yiğit, 2020: 7).

2.3. Çokkültürlülüğün Tarihsel Gelişimi

II. Dünya Savaşı'ndan önce Batı toplumları, etnik, kültürel ve dini inançlar temelinde belirli grupların diğerlerine üstün olduğu inancına dayanarak şekillenmiştir. Ancak, bu ilişkiler bazı ırkları diğerlerine üstün tutan ideolojik hareketlerin güçlenmesine ve bazı durumlarda canice politikalara yol açmıştır. Ancak, savaştan sonra, Birleşmiş Milletler'in (BM) kararlılığıyla birlikte dünya, ırksal ve etnik farklılıklara dayalı ayrımcılığı reddeden ve eşitliği benimseyen bir anlayışa doğru ilerlemeye başladı. Bu süreç içinde üç aşamalı bir hareket dalgası görülmüştür:

a) 1948'den 1965'e kadar olan dönemde yoğunlaşan koloni karşıtlığı mücadelesi

- b) Farklı ırkların farklı yerlerde yaşamasına ve ırksal ayrımcılığa karşı mücadele
- c) 1960'ların sonunda ortaya çıkan çok kültürlülük ve azınlık hakları için mücadele
- (Kymlicka, 2011: 297-332)

10 Aralık 1948'de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, her bireyin doğuştan özgür ve haklar bakımından eşit olduğunu belirtir. Bildirge, kişilerin köken, cinsiyet, dil, din veya siyasi düşünce gibi farklılıklara bakılmaksızın, tüm haklardan yararlanabileceğini ve yasalar karşısında eşit kabul edilmesi gerektiğini vurgular. Bu yaklaşım, toplumsal farklılıkların yarattığı sorunları kendiliğinden çözüme kavuşturma potansiyeli taşır (İnsan Hakları Beyannamesi, 1948). Evrensel insan hakları paradigmasından çokkültürcülüğe geçişin kırılma anı olarak birçok düşünür Sovyetler Birliği'nin dağılmasına dikkat çekmektedir çünkü özellikle Balkanlarda yaşanan etnik çatışmaların etkisiyle ortaya çıkan durum olmuştur. Soğuk Savaş sonrası liberal zafer olarak adlandırılması, milliyetçilikler ve etnik çatışmaların gölgesinde kalmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından, yeni toplumsal hareketlerin -feminist, eşcinsel gibi- kimlikler etrafında şekillenmesi ve ırk ayrımcılığına karşı yürütülen hak mücadeleleri ile yerli toplulukların sorunlarının gündeme gelmesi, farklı kültürel grupların varlığının daha geniş bir şekilde fark edilmesine yardımcı olmuştur. Yerli halkların sorunları ve istekleri ile post-sömürgecilik arasındaki ilişki, özellikle eski sömürgelerden Avrupa'ya ekonomik nedenlerle yapılan göçlerin artmasıyla önem kazanmıştır. Ayrıca, ulaşım ve iletişim alanlarındaki gelişmeler, özellikle işçi göçünün daha geniş kitlelere yayılmasını sağlamış ve ülkelerin etnik anlamda daha fazla çeşitlilik barındırmasına neden olmuştur. Bu durum, özellikle göçmenlere ve sığınmacılara yönelik milliyetçi tepkilerin ve etnik ayrımcılığın artmasına yol açmıştır. Bu nedenlerden dolayı, çokkültürcülüğün tartışılması ve sorgulanması, özellikle batılı ülkelerde daha yaygın hale gelmiştir. Bu tartışmaların -savunma veya karşı çıkma biçimlerinde- batılı akademisyenler arasında yaygın olması şaşırtıcı değildir.

2.4 Çokkültürlülükle İlgili Yaklaşımlar

Çokkültürlülük ile ilgili çeşitli bakış açıları bulunmaktadır ve bu çeşitliliğin pratikte çeşitli etkileri olmaktadır. Bu nedenle, bu farklı yaklaşımlar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları anlamak önemlidir. Çokkültürcülüğü savunanlar arasında, çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bir grup, etnik ve kültürel toplulukların kendi kolektif haklarıyla varlıklarını sürdürmelerini savunurken bir diğer grup ise, grup haklarının tanınmasını destekler ancak bu hakların yasal sisteme dâhil edilmesine karşıdır. Ayrıca, bireysel haklara öncelik veren ve topluluk haklarının siyasi değerlere tehdit oluşturabileceğini öne süren bir kesim de mevcuttur. Çokkültürcülük yaklaşımları genellikle toplulukçu (komuniteryan), liberal ve post-kolonyal yaklaşımlar altında toplanmaktadır. Çokkültürcülük literatürü, genellikle liberal düşünürler tarafından ele alınmıştır. Bu, çoğunlukla çokkültürlü liberal Batı demokrasilerinde yaşanan güncel sorunlara ve isteklere bir cevap olarak ortaya çıktığından kaynaklanmaktadır. Hem komuniteryan hem de liberal çokkültürcülük savunucuları, çözümlerini genellikle liberal demokratik çerçeveler içinde sunmuşlardır. Bu nedenle, çokkültürcülük literatüründe liberal düşünceye daha fazla vurgu yapılmaktadır. Ancak liberal düşünceye karşı çıkan post-kolonyal sahip düşünürlerden Parekh'e göre, modern Batı toplumlarını sadece liberal olarak tanımlamak, onların karmaşık yapısını göz ardı ederek aşırı derecede sadeleştirme ve homojenleştirme hatasına yol açar (Parekh, 2002: 145). Liberaller de hayatın her alanında liberal değillerdir. Çokkültürcülük, evrensel ortak değerlere ve kültürel farklılıklara eşit derecede önem verir. Ancak, liberal değerlerin öne çıkarıldığı bir çokkültürcü yaklaşım, farklı kültürel topluluklar tarafından kabul edilmeyebilir. Bu nedenle, çokkültürcü yaklaşımın her toplum için belirlenmesi, diyalog ve uzlaşma yoluyla olmalıdır. Bu şekilde, farklı kültürel grupların ihtiyaçları ve değerleri daha iyi anlaşılabilir ve çeşitlilikle bir arada yaşamanın yolları bulunabilir.

2.4.1. Toplulukçu (Komuniteryan) Yaklaşım

Komuniteryan yaklaşımı savunan düşünürlerin ortak noktası, genellikle "kültürlerin tanınması" üzerinde yoğunlaşmaktadır. Richard Sennett ve Charles Taylor gibi bazı düşünürler, çokkültürlülüğe toplulukçu bakış açısıyla yaklaşarak bireylere kendi kimliklerini geliştirme olanağının tanınmasını ve bunun için herkesin eşit fırsatlara sahip olması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu perspektif, bireylerin kültürel kimliklerinin tanınması ve saygı görmesi gerektiğini vurgular, böylece herkesin kendi kültürüyle özdeşleşebilmesi ve gelişebilmesi için gerekli zeminin sağlanması gerektiğini ifade etmektedir (Çelik, 2008: 323). Tanınmanın kimlikle derin bir ilişkisi olduğunu vurgulayan Charles Taylor, bireyin kendini tanıması ve kimliğinin anlaşılması sürecinin, insan olmanın temel bir özelliği olduğunu belirtmiştir. Taylor, Herder'den esinlenerek, her bireyin kendi benliğini gerçekleştirmek için benzersiz bir yolu olduğunu ve bu benliğin tanınması ve ifade edilmesinin otantik bir yenilik olduğunu düşünmektedir. Bu perspektif, bireyin kültürel kimliğinin ve özgünlüğünün önemini vurgulayarak, herkesin kendi benliğini tam olarak ifade edebilmesi için ortamın sağlanması gerektiğini öne sürer (Taylor, 2014: 45).

Sennett, tanınma ve saygının önündeki engellerin eşitsizlikler tarafından şekillendirildiği bir dünyada, bu sorunları aşmanın iki temel ilke ile mümkün olabileceğini öne sürmektedir. İlk olarak, bireylerin yalnızca sahip oldukları yetenekler üzerinden değerlendirilmesi yerine, onların farklı pratik başarılarına değer verilmesi gerektiğini belirtir. İkinci ilke ise bireylerin özerkliğini kabul etmektir (Sennett, 2014: 273). Sennett'e göre, bir bireyin belli bir konuda yeteneğinin olması, o kişinin diğerlerinden daha önemli olduğu algısına yol açabilir ve yeteneklere dayalı kariyerler, eşitsizliği onurlandırmanın bir yoludur. Farklılaşan pratik başarılarına değer vermek ise sonuç odaklı olmayı ve sadece yetenekleri değil, aynı zamanda fırsatları da içermeyi gerektirir (Sennett, 2014: 108). Sennett'e göre, farklı pratik başarılar kendine saygıyı doğurur.

Saygı, karşılıklılığı içeren bir kavramdır. Bir bireyin kendisine saygı gösterilmesini istemesi, diğerlerine saygı duyması gerektiği anlamına gelmektedir. Sosyal münasebetlerimiz ve bireysel kimliğimiz açısından büyük önem taşıyan saygıyı en iyi tanımlayan kavram ise "tanıma"dır. Fichte, tanıma kavramını yabancıların, kendini yabancı hissedenenlerin ve göçmenlerin gereksinimlerine duyulması gereken saygının yasalarla nasıl teminat altına alındığı bağlamında incelemiştir; Rawls, bu kavramı, toplumsal eşitsizliklerle mücadele eden bireylerin ihtiyaçlarına yönelik saygı göstermek anlamında kullanmıştır. Habermas ise, farklı çıkarları olan grupların görüşlerinin dikkate alınması ve saygı gösterilmesi bağlamında "tanıma"yı değerlendirmiştir (Sennett, 2014: 68). Özerklik, bireyin kendini tanımlama ve diğerlerinden ayırt etme sürecidir. Bu anlayışta, özerklik insanlar arasında ilişki kurar ve diğerlerinden ayırma kapasitesinden ziyade insanlar arasında bir ilişki biçimidir. Bu bakış açısına göre, ötekini tam olarak kavrayamazsak bile, onun kendi bireyselliğine saygı duymalıyız. Sennett'e göre, liberalizmin düşünsel çıkmazı, özerkliği kabul etmenin rasyonel karar verme sürecine olan inançla çelişmesinden kaynaklanır. Sennett, her zaman bir uzlaşmanın temelini akılcı bir karar olmaması gerektiğini savunur; bazen rasyonel değerlendirme yapılamadığında, güven ve inanç devreye girer ve bu durumda diğer kişinin özerkliği tanınır ve kabul edilir (Sennett, 2014: 136)

Rainer Bauböck, tanınma kuralının karşılıklılık içerdiğini vurgulayarak toplumsal yapıların ve kurumların değişiminin gerekliliğinin kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Ona göre, bir toplumda karşılıklı uyum sağlamak yalnızca kültürel tanımanın ötesine geçmelidir. Bu uyumu gerçekleştirmek için, gerektiğinde yapısal değişiklikler yapılmalı ve etnik azınlıkların toplumsal eşitliğe erişimini sağlayacak düzenlemeler hayata geçirilmelidir (Bauböck, 1996: 119). Öte yandan, Christian Joppke çokkültürcülüğü, eşitlik ve özgürlük temalarına yaptığı vurgu nedeniyle sol bir hareket olarak değerlendirir. Joppke'ye göre, grup kimliklerinin siyasal haklarla ilişkilendirilmesi, çokkültürcülüğü

tartışmalı bir konu haline getirmiştir. Joppke'ye göre, çokkültürcülük, etnik, ırksal, dinsel ve cinsel çeşitliliğe sahip grupların tanınması ve bu gruplara eşit hakların tanınması olarak değerlendirilmelidir. Bu bakış açısı, grup kimliklerinin kamusal alanda kabul edilmesi ve tanınması gerektiği anlamına gelmektedir (Joppke, 1998: 285).

Toplulukçu yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biri olan Charles Taylor, siyaset teorisindeki çoğulculuk kavramına alışagelmış anlamından farklı bir anlayış getirmiştir. Siyaset teorisindeki genel çoğulculuk anlayışı, farklı toplumsal kesimlerin örgütlü bir şekilde siyasal karar alma süreçlerine katılımlarını ve etkide bulunmalarını içerirken, Charles Taylor'a göre, çoğulculuk, çeşitli yaşam biçimlerinden kaynaklanan kültürel farklılıkların siyasi arenada tanınması ve bu farklılıkların eşit derecede saygı görmesidir. Taylor, hoşgörü anlayışının farklılıklara sadece hoşgörü göstermek ve onları kabul etmekle sınırlı kaldığını düşünerek, kültürel kimliklerin adil bir şekilde değerlendirilmesi için eşit saygının temel alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, farklı kültürel kimlikler arasında hiyerarşik bir üstünlük yerine eşdeğer bir saygı ve değerlendirme gerektiğini vurgulamaktadır (Köker, 2014: 12-13). Farklı kültürlerin eşit değerinde olduğu anlamına gelen tanınma talebi, her insan için temel bir gereksinimdir (Taylor, 2014: 47). Bireysel farklılıkların ötesinde, kültürel bir bağlamda oluşan tanınma, kendini gerçekleştirmenin kabul edilmesiyle ilişkilidir ve sadece kendi toplumumuzdan değil, diğer toplumların da farklılıklarının tanınması anlamına gelmektedir. Taylor'ın yaklaşımında önemli olan, "aidiyet" ve kamusal bir müzakere ve diyalog süreciyle geliştirilecek ve ifade edilecek "kültürlerarası eşitlik" kavramlarıdır. Çünkü Taylor'a göre, içsel ahlaki sorgulamanın sonucu olarak şekillenen bireyin kimliği, büyük ölçüde diğerleriyle olan diyalojik ilişkilerine bağlıdır. Bu da şu anlama gelir: " Bir birey, kimliğini ve değerlerini başkalarıyla kurduğu iletişim ve etkileşim yoluyla anlayabilir ve toplumsal dünyayı da bu ilişkiler üzerinden kavrayabilir." Ayrıca, bireylerin kendilerini gerçekleştirmesi, sadece koruyucu kurullarla sınırlı değildir, aynı

zamanda farklılıklarının başkaları tarafından tanınmasını da gerektirmektedir (Bary, 1998: 105-107). İnsan kimliği diyalojik bir süreç olduğuna göre, kimliğimizin toplum tarafından tanınması, kimliklerimizin diğer vatandaşlarla paylaştığımız unsurlarını kamusal alanda tartışmamıza imkân veren politikaların olmasını gerektirir. Bireysel kimliklerin tanınmasını sağlayan bir toplum, aynı zamanda müzakereci ve demokratik bir toplum olacaktır; çünkü bireysel kimlikler, büyük ölçüde, toplumsal diyaloglar ve etkileşimler aracılığıyla biçimlenmektedir (Gutman, 2014: 29).

Charles Taylor'a göre, "tanı(n)mamak veya yanlış tanı(n)mak, bir kimseyi hatalı, çarpıtılmış ve değersizleştirilmiş bir varoluş biçimine zorlayarak ciddi bir zarar verebilir ve aynı zamanda bir tahakküm tarzı olarak düşünülebilir" (Taylor, 2014: 46). Taylor'a göre, kimlikle ilgili meseleler, modern çağın önemli bir kaygısıdır. Modern birey, kendi değerlerini kendisi belirler ve bu değerler doğrultusunda kimliğini şekillendirir. Bu bağlamda, kimlik probleminin başlıca iki nedeni bulunmaktadır: sosyal statülerin çözülmesi ve bireylerin otantik kimlik arayışı. Modern insan için bir gereksinim olan kimlik, yaşam içinde başkalarıyla kurulan ilişkilerde tanınma yoluyla oluşur ve diyalojik bir niteliğe sahiptir (Doytcheva, 2020: 56).

Modern kimlik ve tanınma sorunlarının ortaya çıkmasında, insanın değeri hakkındaki değişiklikler önemli bir rol oynamaktadır. Bu değişiklikler, tarihsel olarak şeref ve statünün toplumsal hiyerarşilerle belirlendiği yapının çökmesiyle ilişkilidir. Kimlik oluşumunda sahiçilik de önemli bir role sahiptir; kimliğin farklılıklara dayalı inşa etme aşamasında, kültürel faktörler büyük bir öneme sahiptir. Buna göre, bireysel özgürlük, kişinin kimliğini özgür bir şekilde oluşturabilmesiyle birleşir ve bu süreçte genel özgürlük anlayışı ile kültürel özgünlük arasındaki gerilim çözülmeye çalışılır.(Gürsen, 2021: 31-34). Toplumların statü ayrıcalıklarına göre düzenledikleri modernlik öncesi duruma özgü "şeref" kavramından farklı olarak, insanların doğuştan

gelen haysiyetlerine göre eşit haklara sahip olması gerektiği düşüncesinin geçerli olduğu modernlik durumunda, bu yeni değerın somut ifadesi "sahicilik" kavramında bulunmaktadır (Taylor, 2014: 50-53). Taylor, bireysel kimlik oluşumunda içsel sesin önemini, bu sesin bize doğru olanı işaret etmesiyle açıklar. İçimizdeki bu rehber, ne yapmamız gerektiğini belirtir ve bu yüzden kimlik oluşumunda merkezi bir rol oynar. Ahlaki duygularımız, doğru olanı bulmamızda bize rehberlik eden önemli bir araçtır. Kendimizi tanımlarken dış etkilere boyun eğmemeli ve kendi kararlarımızı bağımsız bir şekilde vermeliyiz. Kendimizi tanımlama ve gerçekleştirme gücüne her zaman sahibiz ve bu gücü hayata geçirmek imkân dâhilindedir. Sahicilik idealinin temelinde, dürüstlikle kendimizi tam olarak ifade etme ve gerçekleştirme arzusu yatmaktadır. (Taylor, 2020: 34-35). Sahicilik, bireyin kendi potansiyelini ve kimliğini özgürce ortaya koyabilme yeteneğini ifade etmektedir. Bu, sahiciliğin aynı zamanda bir özgürlük anlayışı olduğunu ve kişinin kendi içsel doğrularına göre yaşama özgürlüğünü içerdiğini göstermektedir. (Gürses, 2021: 32-33). Taylor'a göre, sahicilik ideali, kimliklerin toplumsal statülere göre belirlenmesini gereksiz kılmıştır (Taylor, 2014: 52).

Charles Taylor, tanınmanın iki farklı düzeyde gerçekleştiğini belirtir: kişisel ve kamusal. Kişisel düzeyde, kimliğimiz yakın çevremizdeki kişilerle olan diyaloglar ve mücadeleler sonucu oluşur. Kamusal düzeyde ise, eşit tanınma politikaları, bireylerin toplumsal kabul ve saygı görmesini sağlar. (Taylor, 2014: 57, Gürses, 2021: 36). Tanınma evrensel ve kaçınılmaz bir gerekliliktir. İnsanlar, kimliklerini diğerleriyle olan sürekli etkileşim ve diyalog içinde şekillendirirken, aynı zamanda kamusal alanda tanınma politikalarının benimsenmesiyle de tanınma hakkına sahip olmaktadır (Gürses, 2021: 36).

Demokratik değerler ile uyumlu iki çeşit politikadan bahseden Taylor'a göre ilk politika, hakların ve yetkilerin tüm vatandaşlar arasında eşit dağıtılmasını savunan

evrenselci bir politikadır. İkinci politika ise, bireylerin farklı ve benzersiz kimliklerinin tanınmasını sağlayan eşitlikçi tanınma ve farklılık politikasıdır. Charles Taylor, evrenselci politikaların farklılık politikalarının öncüsü olduğunu ve bu iki politikanın organik olarak geliştiğini belirtir. Evrenselci politika, vatandaşlar arasındaki farklılıkları göz ardı ederek herkese eşit muamele yapar; farklılık politikası ise gerçek eşitliğe ulaşmak için bireylerin farklı kimliklerinin ve ihtiyaçlarının tanınmasının gerekli olduğunu kabul eder ve ona göre davranılmasını savunur. Farklılık politikasının sadece farklılıkları dikkate almasını yeterli bulmayan Taylor, farklılıkların eşit değer ve eşit saygınlıkta olduğunu da tanınmasının gerektiğini belirtmektedir (Doytcheva, 2020: 56-57). İki politikanın birbirine yönelik eleştirileri daha ileri bir boyuta taşındığında yeni bir iddia ortaya çıkar: Evrenselci politika, tüm bireylere eşit davranarak farklılıkları göz ardı ederek hâkim kültürün baskısı altında eritilme riskini beraberinde getirir (Taylor, 2014: 63). Bu durum bastırılan ve azınlıkta olan kültürlerin, başka formlara dönüştürülmesine zorlanması anlamına gelmektedir. Birbiriyle çatışan ve eleştiren bu iki politika arasında uzlaşma için pozitif ayrımcılık önlemleri alınmış olsa da, Taylor bu tür önlemleri yeterli bulmaz. Ona göre, farklılık politikası yalnızca farklılıklara odaklanmamalı, aynı zamanda farklılıkların eşit değer ve saygınlığa sahip olduğunu kabul etmelidir. Taylor'un bu noktadan çıkardığı sonuca göre toplum, kültürlerin devamlılığı için gerekli adımları atmalıdır. Tanınma politikası, modernliğin ilkelerini benimseyen ve bu ilkeleri toplumda adil ve dengeli bir şekilde uygulamayı hedefleyen bir yaklaşımdır. Belirli tartışmalı noktalar olmasına rağmen, Taylor'un tanınma politikası Fransa'da yankı uyandırmıştır (Doytcheva, 2020: 57). Taylor'ın çokkültürcülük anlayışı, farklı kültürler arasında karşılıklı tanıma ve etkileşim yoluyla farklı gruplar ve kültürler arasında ortak bir anlayışı geliştirme gerekliliğini vurgulaması açısından, Hartmann ve Gerteis'in sınıflandırmasında "etkileşimci çoğulculuk"la örtüşmektedir. Bu modelde, sürekli olarak yeniden tanımlanan makro-kültür grupları arasındaki etkileşimden doğan dinamikler söz konusudur.

Toplumsal sınırlar ve ahlaki düzen, grupların etkileşimi yoluyla, yukarıdan aşağıya doğru demokratik bir şekilde üretilmektedir (Erdoğan, 2017: 287).

Çokkültürlü bir toplum, iki veya daha fazla kültürel topluluğun bir arada bulunduğu bir toplum olarak tanımlanırken (Parekh, 2002: 7) çokkültürcülük, ulusal kimliğin tek bir çerçevede birleşmesini savunanlar, kimliklerini etnik kökenlerinde arayanlar ve dini, kültürel bir ifade olarak kabul edenler arasında adalet ve eşitlik sağlayabilme sorusuyla karşı karşıya kaldığımız bir meydan okuma olarak ortaya çıkar. Bu yaklaşım, bütün milliyetler, toplumsal birlikler ve kültürel topluluklar için riski en aza indirme talebini yansıtmaktadır (Walzer, 2014: 118-119). Küreselleşmenin etkisiyle ve hızlı iletişim ile ulaşım sayesinde hemen her toplum, gittikçe daha çokkültürlü ve açık hale gelmektedir. Özgül kültürlerin tanınması ve ifade özgürlüğü talepleri, artık daha derin bir anlam kazanmış durumda. Günümüzde, sadece farklı kültürlerin varlığının kabul edilmesi değil, onların eşitlik ve saygınlık içinde var olmaları gerekliliği vurgulanıyor (Taylor, 2014: 62). Çokkültürlü politikada, bireyin kültürel kimliğinin ve değerlerinin tanınması, sadece var olma hakkıyla sınırlı kalmıyor; aynı zamanda bu kültürel çeşitliliğin zenginliği ve eşitlik içinde bir arada var olabilme gücü de vurgulanmaktadır (Wolf, 2014: 95).

Komüniteryan çokkültürcülüğü destekleyen düşünürlerden Michael Walzer'a göre, farklılıkların bastırılması sadece kendine saygının ve karşılıklı saygının sağlanmasını engellemekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal barış için de bir tehdit oluşturur. Michael Walzer'a göre, kimlik siyaseti, bir grubun diğer bir grubu küçümsemesine karşı koymayı amaçlamaktadır. Çağdaş çokkültürcülerin talebi, bireylerin onurlu ve güvenli bir yaşam sürmesi için farklılıkları göz ardı etmek yerine, bu farklılıkların kimlik politikası yoluyla eşit olarak tanınmasını sağlamaktır. Ancak Walzer'a göre, çokkültürcülüğün somut bir başarı elde etmesi, çıkar siyasetiyle

mümkündür (Walzer, 1998: 97). Walzer'in "et ve patatesler çokkültürcülüğü" olarak adlandırdığı, toplumsal alan devlet tarafından fonlanmaya ihtiyaç duyan ve okullar, anaokulları, huzurevleri, ibadethaneler, müzeler ve tarihsel toplumlar, aile hizmetleri, hastaneler, mezarlıklar gibi kurumlar dizisini kapsayan model, örgütlenmiş bir yapı ve yasal ve siyasi korunmaya gerektirmektedir. Walzer'ın belirttiği gibi, örgütlenmemiş etnik veya dini grupların çokkültürcü politikadan yararlanabilmesi için, kültürün yasalarla korunması ve yeniden üretilmesi için uygun toplumsal alanlar ve kurumsal ortamlar oluşturulmalıdır. Bu, ayrımcılıkla mücadele eden yasaların yanı sıra, çeşitli kültürel grupların ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri, dayanışma ve sosyalleşme imkânları sağlayan kurumlar içermelidir. Walzer, bu kurumları "et ve patatesler" olarak adlandırır. Bu, sadece bir kültürel grubun ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz, aynı zamanda farklı toplulukların bir araya gelip etkileşimde bulunabileceği, kültürel çeşitliliğin varlığını sürdürebilmesi için önemli bir rol oynar. Bu tür kurumlar, kültürlerin yaşatılmasına ve toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunur (Walzer, 1998: 93). Walzer'a göre, kültürel gruplar, demokratik alanda mücadele ederek elde ettikleri yasal ve siyasi korumalar sayesinde tanınma sürecini gerçekleştirebilirler. Ancak bu tanınma süreci gerçekleşmediği takdirde, söz konusu gruplar kimlik siyasetine sıkı sıkıya bağlı kalacak ve haklarını demokratik süreçlerin dışında aramaya devam edecektir (Walzer, 1998: 97).

2.4.2. Liberal Yaklaşım

Çokkültürcülüğün pratik siyasal yansımaları veya bu siyasal yansımanın nasıl olması gerektiği konusu, genellikle liberal düşünürlerin ilgisini çekmiştir. Bu durumun altında yatan ana sebep, çokkültürcülüğün başlangıçta liberal ilkelerle çelişen bir perspektif olarak ortaya çıkmış olmasıdır. 1990'lı yıllardan itibaren, birçok liberal düşünür, çokkültürcülüğü liberalizm ile uyumlu hale getirme çabasına girişmiş ve bu süreçte, çokkültürcülük giderek daha fazla liberal bir siyasi anlayış olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu süreçte, kavramın liberalizmin ilkeleriyle olan çatışmasını veya liberal

ilkelerin çökkültürcülikle uyumlu olacak şekilde yenide değerlendirilmesi gibi konular, liberal düşünce içinde yaşadığı tartışmanın iki temel cephesini oluşturmuştur.

Brian Barry, eleştirmenlere liberalizmin neden ortaya çıktığını hatırlatmaya çalışarak çökkültürcülüğü temel liberal değerlerle çatışan bir yaklaşım olarak görenleri eleştirmiştir. Ona göre, liberalizm zaten çeşitlilik üzerine kurulmuştur ve başlangıçta dinsel çoğulculuğu korumayı amaçlamıştır. Barry, mevcut çökkültürcülük modellerinin liberalizmin eşitlik ilkesiyle çeliştiğini savunmuştur. Bu tartışmanın diğer tarafında yer alan Kymlicka, liberalizmin dinsel çoğulculuğu koruyabileceğini ancak kültürel çoğuluk için aynı geçerliği taşımadığını savunmuştur.

Çökkültürlülüğe dair farklı bir yaklaşım sergileyen klasik liberal düşünür olan Chandran Kukathas'a göre, Kymlicka, azınlık topluluklarının kültürel özerkliklerini koruma çabalarında güvence altına alınmaları için devletin etkili ve kararlı müdahalelerde bulunması gerekmektedir. Grup haklarını liberalizmin bireyci çerçevesine entegre etmeye çalışan Kymlicka gibi düşünürlerin aksine Kukathas, çökkültürlülüğü bireysel haklar bağlamında değerlendirmeyi önermektedir. Kukathas, devletin farklı kültür topluluklarına karşı asimilasyon veya bütünleştirme politikaları yerine siyasi tarafsızlık ilkesini benimsemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu, grup haklarından ziyade yalnızca bireysel hakların korunmasıyla gerçekleştirilebilir. Çünkü liberal bir devletin görevi, bireylerin güvenliğini temin etmek ve bireysel hakların ihlal edilmesini önlemektir (Kukathas, 1992: 111). Kukathas, kültürel grupların varlığının, üyelerinin özgürce yaşam biçimlerini seçme hakkına dayandığını belirterek onların varlığını sürdürebilmesini bireylerin kendi tercihlerine bağlamaktadır. Liberal değerler, farklı yaşam tarzlarının hoşgörülle karşılanmasını savunmaktadır. Bu bağlamda, Kukathas, liberal olmayan gruplara da hoşgörülü bir yaklaşım sergiler. Örneğin, Amish topluluğunun geleneksel yaşam tarzını sürdürmesi ve Romanların çocuklarını okula göndermemesi gibi durumları

buna örnek gösterir (Kukathas, 1992: 118-119). Liberalizmin, çeşitli kültürlerin bir arada barış içinde yaşayabilmesi için uygun yollar aradığını ifade eden Kukathas, farklı kültürlerin veya geleneklerin, liberal değerlere tam olarak uymasa bile hoşgörülle karşılanması gerektiğini savunur. Bu, liberal bir toplumun, farklılıkları asimile etmek yerine kabul etmesi gerektiği anlamına gelir. Ancak bu durum, belirli bir gruba özel avantajlar veya koruma sağlanması anlamına gelmez. Kukathas'a göre, bu yaklaşım "korku veya ayrıcalık olmayan bir çokkültürlülüğü" yansıtır (Kukathas, pdf:11-13).

Liberal çokkültürcülük düşüncesinin önde isimlerinden biri Will Kymlicka'dır. Kymlicka'nın ana tartışma konularından biri, toplulukçu özellikler taşıdığı düşünülen çokkültürcülüğün liberal teorinin çerçevesine nasıl dâhil edilebileceği ve edilmesi gerektiğidir. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, azınlıklara yönelik yeni politikaların gerekliliği ortaya çıkarken, liberal düşünürler "insan hakları" idealine olan bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak, Will Kymlicka, insan hakları kavramının, etnik çeşitlilik ve azınlık meseleleriyle ilgili ortaya çıkan soruları yanıtlamada yeterli olmadığını düşünmektedir. Klasik liberalizm anlayışına göre, azınlıkların ve çeşitli kimlik gruplarının sorunlarının, onlara temel insan haklarının güvence altına alınması yoluyla çözülebileceği düşünülmektedir. "Devlet, belli kültürlere bağlılıklarını ifade etme özgürlüğünü kullanan" farklı grupları ne destekleyecek ne de onlara karşı çıkacaktır, onlara iyi niyetli ihmal çerçevesinde yaklaşacaktır. Will Kymlicka'ya göre, insan hakları ilkelerini tamamlayıcı nitelikte bir azınlık hakları teorisine ihtiyaç duyulmaktadır. Kymlicka, özellikle Batı demokrasilerinin, belirli bir coğrafi alanda yoğunlaşmış azınlıkların, tanınma ve özerklik taleplerinin olumlu cevap vermesi gerektiğini savunmaktadır. Bu azınlıkların kendi dillerinde faaliyet gösteren kurumlarıyla daha dinamik ve işlevsel bir şekilde varlıklarını sürdürebileceklerini düşünmekte olan Kymlicka'ya göre azınlık sorununun adil bir şekilde çözülmesi için, geleneksel insan hakları ilkelerine ek olarak azınlık gruplarının özgün ihtiyaçlarına yanıt vermek üzere

hazırlanmış bir azınlık hakları teorisinin geliştirilmesi ve ilave edilmesi bir zorunluluktur (Kymlicka, 2015: 14). Bu bağlamda, geliştirilecek bir liberal azınlık hakları teorisi, azınlık haklarının insan hakları ilkeleriyle nasıl uyumlu olabileceğini ve bu hakların bireysel özgürlük, demokrasi ve sosyal adalet ilkeleriyle hangi ölçüde sınırlandırılabilirliğini açıklama açısından büyük önem taşımaktadır (Kymlicka, 2015: 15-17). Will Kymlicka'nın azınlık hakları ve çokkültürcülük konularındaki çalışmaları, liberalizmin kültürel hakları ihmal ettiği eleştirisine bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Kymlicka, liberalizmi kültürel çoğulculuk veya çokkültürcülük kavramlarıyla kuramsal olarak uyumlu hale getirme çabası içindedir. Bu, liberal ilkelerin, kültürel farklılıkları ve azınlık haklarını dikkate alacak şekilde genişletilmesi gerektiğini öne süren Kymlicka'ya göre, liberalizm, bireylerin özgürlük ve eşitlik haklarını korurken aynı zamanda kültürel çeşitliliği ve azınlık haklarını da gözetmelidir. Bu yaklaşım, liberal demokrasinin evrenselliğini korurken, kültürel çeşitliliği ve azınlıkların haklarını da dikkate alarak daha kapsayıcı bir toplumsal düzenin mümkün olduğunu savunmaktadır.

Göçler, sömürgeleştirme faaliyetleri gibi olaylar sonucunda modern toplumların daha da çokkültürlü bir yapıya sahip olduğunu belirten Kymlicka, kültürel çoğulculuğun birçok farklı şekli olduğunu iddia etmektedir ve bu çeşitliliğin azınlıkların siyasal topluluklar haline gelme biçimlerine göre değişeceğini savunmaktadır (Kymlicka, 2015: 19). Bu nedenle, özellikle "çok-uluslu" (multinational) devletler ile "çok-etnili" (polyethnic) devletler arasında bir ayrım yapılması önemlidir. Çok-uluslu devletler, tarihsel olarak kendi topraklarında ve özgün kültürel bağlamlarında yaşamış olan ve geçmişte kendi yönetim sistemlerine sahip ulusların, savaş ya da gönüllü birleşme süreçleri sonucunda diğer uluslarla bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu birleşme, çeşitli etnik ve kültürel grupların tek bir devlet yapısında bir arada bulunmasını sağlamıştır (örneğin, Belçika, İsviçre gibi). Buradaki temel sorun genellikle "ulusal azınlıklar" ile alakalıdır. Diğer taraftan ise, "çok-etnili devletlerde kültürel" çeşitlilik genellikle bireysel

ve ailevi göçlerden kaynaklanmaktadır (örneğin, ABD gibi). Bu tür çok-etnili devletlerdeki ana sorun genellikle azınlıklarla değil, etnik gruplar ile ilgilidir. Kymlicka'ya göre, kültürel çeşitliliğin iki temel biçimi vardır: İlk olarak, kendilerini çoğunluk kültüründen ayrı bir topluluk olarak korumaya çalışan ve belirli bir toprak parçasında yoğunlaşan kültürlerin, ulusal azınlıklar olarak tanımlandığı ve geniş bir devlet çatısı altında bir araya getirildiği bir biçimdir. Bu gruplar, yaşamlarını ayrı bir toplum olarak sürdürebilmek için çeşitli özerklik veya özyönetim taleplerinde bulunabilirler. İkincisi ise, birey veya aile düzeyinde göç etmeleri sonucunda ortaya çıkan, büyük topluma entegre olmayı ve toplumun tam üyeleri olarak kabul edilmeyi hedefleyen etnik gruplardır. Bu göçmen grupların çabaları, etnik kimliklerinin daha fazla tanınması için büyük toplumun kurumlarını ve yasalarını değiştirmek amacı taşımaktadır. Bu çaba, ayrı bir özyönetimli ulus olma arzusundan ziyade, kültürel farklılıklara daha fazla saygı gösterilmesi ve göçmenlerin tam üyelik haklarını elde etmesi amacını gütmektedir (Kymlicka, 2015: 41-44). Bunun yanı sıra, Kymlicka, yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan grupları da çokkültürlü toplumun bir parçası olarak görmektedir. Bu gruplar, kendi ulusal toplumları veya etnik grupları içinde marjinalleştirilmiş olan geyler, kadınlar, yoksullar ve benzeri gruplardan oluşmaktadır (Kymlicka, 2015: 51).

Günümüz toplumlarında kültürel çeşitlilik ve farklılık unsurları giderek karmaşık hale gelmektedir. Göç, küreselleşme, savaşlar gibi faktörler birçok devletin iç yapısında farklı kültürleri barındırmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, devletler artık sadece çok-uluslu veya çok-etnik olarak basit bir şekilde sınıflandırılmazlar. Kymlicka'nın ve benzeri düşünürlerin yapmış olduğu ayrımlar, bu karmaşıklığı tam olarak yansıtmayabilir ve soyut kalabilir. Bu nedenle, günümüzde devletlerin kültürel çeşitliliği ve farklılıkları nasıl ele aldıklarını anlamak için daha kapsamlı bir yaklaşım gerekebilir (Young, 1997: 45-53).

Kymlicka'nın yaklaşımındaki bireyin özerkliği ve tercih yapma yeteneğinin korunması liberalizmin temel değerlerinden biridir. Kymlicka, bireylerin bu özerkliği genellikle kendi kültürleri içinde edindiklerini savunmaktadır. Dolayısıyla, kültürel kimliğin korunması, bireylerin özerkliklerini sürdürebilmeleri için önemli bir faktördür. Bu nedenle, Kymlicka'nın odak noktası, bireylerin kültürel kimliklerinin korunması ve bu kimliklerin ifadesi için gerekli olan koşulların sağlanmasıdır. Bu, liberalizmin özgürlük ve çeşitliliğe verdiği değerlerle uyumlu bir şekilde ele alınmaktadır. Kymlicka'ya göre, geleneksel anlamda insan hakları normları, kültürel azınlıklarla alakalı temel ve tartışmalı sorunları çözme kapasitesine sahip değildir. Kymlicka'nın "gruplara göre farklılaştırılmış haklar" sistemi, geleneksel insan hakları doktrininden farklı bir yaklaşım sunar. Bu sistem, grup kültürlerinin veya kimliklerinin korunması için kolektif hakların tanınmasını ve aynı zamanda grupların kendi üyelerine baskı yapmasını önlemeyi amaçlar. Bu yaklaşım, bireylerin sadece bireysel haklarını değil, aynı zamanda grup kimliklerini ve kültürlerini korumak için toplumsal bir bağlamda haklarını ele alır (Kymlicka, 2015: 32-33). Bu şekilde, Kymlicka'nın yaklaşımı, çokkültürlü toplumların dinamiklerini ve grupların içinde yaşadığı zorlukları daha etkili bir şekilde ele almaya çalışır. Spinner-Halev'in ifadesiyle, Kymlicka etnik veya kültürel gruplara verilen korumaların bireysel hakların ihlaline neden olmadan sağlanması gerektiğini ileri sürmektedir (Haley, 2006: 546-563).

Liberal teorinin temel unsurlarından biri olan gruplara özgü haklar kapsamında, Kymlicka tarafından üç farklı grup hakkı tanımlanmıştır 1) Özyönetim hakları, 2) Çoeknetniklilik hakları 3) Özel temsil hakları. Kymlicka'ya göre, liberal bir toplumda bu haklarla kuşatılmış olan çeşitli gruplar kendi özgül kültürel değerlerini koruyabilecek ve aynı zamanda da liberal ulus devletin yurttaşları olarak yaşayabileceklerdir (Kymlicka, 2015: 35). Özyönetim hakkı, çok uluslu devletlerde bulunan azınlık ulusların kültürlerini tam ve özgür bir şekilde yaşayabilmeleri için toprak ve siyasi özerklik taleplerini ifade

etmektedir. Bu, azınlık ulusların kendi kültürel kimliklerini korumak ve geliştirmek için kendilerine ait bir siyasi yapıya ve karar alma mekanizmalarına sahip olmalarını sağlamaktadır. Bu şekilde, azınlık uluslar kendi topraklarında kendi kültürel ve siyasi varlıklarını sürdürebilirler. Özyönetim hakkı, azınlık ulusların kendi kendilerini yönetme ve kendi kültürel kimliklerini koruma talebini ifade eder. Bir büyük devletin çatısı altına girmesine rağmen birçok ulusal azınlık da kendilerini “ulus” veya “halk” olarak görmeleri sebebiyle özyönetim güçlerini talep etmektedirler. Bu talepler, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi’nde karşılığını bulmuştur: “Tüm halklar kendi kaderini tayin hakkına sahiptir.” Ancak, Kymlicka’ya göre “halklar” kavramı kapsamlı bir şekilde tarif edilmemiştir. Kymlicka, federalizmin özyönetim hakkı için yeterli olmadığını belirtmektedir. Özyönetim, azınlık gruplarının kendi toplulukları içinde siyasi otoriteyi ele alarak kendi kendilerini yönetmelerini ifade eder, bu da federalizmin sunduğu yetki paylaşımından daha fazlasını gerektirmektedir (Kymlicka, 2015: 66-71).

Büyük toplumla bütünleşmeyi ilerletmek için gündeme gelen çoketniklilik hakları, etnik geçmişten gelen bütün özelliklerinden tamamen uzaklaşmaların ve asimilasyon politikaları sayesinde mevcut kültürel örf ve geleneklere uyum sağlaması beklenen göçmen gruplarının mücadelesinin bir sonucudur. Kymlicka’ya göre, göçmenlerin önyargı ve ayrımcılığa maruz kalmadan kendilerini ifade etme talebi, siyasetin ulusal kimlikten ayrılması gerekliliğini vurgulayan Walzer’ın sözlerine işaret etmektedir (Kymlicka, 2015: 72). Walzer, siyasetin bir zamanlar dinden ayrıldığı gibi ulusal kimlikten de ayrılması gerektiğini savunarak, ulusal kimliğin siyasi arenadan uzaklaştırılmasının önemine dikkat çekmektedir (Walzer, 1982: 6-11). Bu, göçmenlerin ve farklı kültürlere mensup bireylerin kendilerini serbestçe ifade edebilmeleri ve siyasi katılım haklarını tam anlamıyla kullanabilmeleri için önemli bir adımdır. Bu yaklaşım, çeşitli kültürel kimliklere sahip bireylerin eşit haklara ve fırsatlara sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Etnik gruplar veya azınlıklar bazen dini inançları temelinde

kendilerini tanımlarlar ve bu inançlar genellikle kültürel kimliklerinin önemli bir parçasıdır. Bu nedenle, dini pratikler üzerindeki yasal düzenlemeler, bu grupların yaşam tarzlarını ve kültürel kimliklerini korumalarını etkileyebilmektedir. Örneğin Britanya'daki Yahudi ve Müslümanlar ibadet yerlerinin, dini giysilerin veya dini tatillerin korunması gibi konularda yasal düzenlemelerden muaf olmalarını talep etmektedirler. Çok-etnikli haklar, etnik grupların kültürel özgünlüklerini korurken aynı zamanda toplumun siyasi ve ekonomik kurumları içinde başarı elde etmelerini sağlamayı amaçlar. Bu haklar, etnik grupların entegrasyonunu desteklerken kültürel çeşitliliğin korunmasını ve hatta zenginleştirilmesini hedeflemektedir (Kymlicka, 2015: 73).

Will Kymlicka, özel temsil haklarını ırki azınlıklar, kadınlar ve yoksullar gibi tarihsel olarak dezavantajlı olan etnik olmayan sosyal gruplar için savunmuştur. Bu haklar, bu grupların temsil edilme eksikliğini gidermeyi ve toplumsal eşitsizlikleri azaltmayı amaçlamaktadır. Özel temsil hakları, bu dezavantajlı grupların siyasi ve toplumsal süreçlerde daha etkin bir şekilde temsil edilmesini sağlamak amaçlamaktadır. Seçimlerde veya siyasi kurumlarda kadınların, etnik azınlıkların ya da yoksulların parti aday olmaları veya bu gruplara ayrılan kotalar veya özel seçim bölgeleri aracılığıyla özel temsil hakları gerçekleştirilebilir (Kymlicka, 2015: 73-75).

Kymlicka'ya göre, kültürel grupların kendi bütünlüklerini sürdürebilmeleri için dış müdahaleden korunmaları hayati önem taşır. Korumalar sağlanmadığı takdirde, birçok topluluk yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Örneğin, kabile topraklarının yabancılar tarafından satın alınmasını kısıtlayan yasalar olmazsa, kabile üyeleri, yüksek fiyat teklifleri karşısında kendi hisselerini satmaya yönlendirilebilirler. Bu durum, bazı Amerikan yerli topluluklarının varlığını tehlikeye atarak toplulukların temellerini zayıflatabilir. Bazı topluluklara dil hakları tanınmadığında, bu topluluklar kendi dillerinin kaybolmasını ve bu durumun beraberinde getireceği toplumsal zararları

engellemeyeceklerdir. Dillerini koruma imkânından yoksun olan bu gruplar, kültürel varlıklarını sürdürmekte büyük zorluklarla karşılaşacaklardır. Ancak, Kymlicka kültürel koruma vasıtasıyla bireylerin özgürlüğünü sınırlayan, toplum içinde baskıcı uygulamalara yol açabilecek "iç kısıtlamalar" ın getirilmesine izin verilmemesi gerektiğini vurgular. Bu, kadınların eğitimini kısıtlamak isteyen gruplar veya din özgürlüğünü reddetmeye çalışan muhalif gruplar gibi iç dinamiklerin evrensel ilkelere dayanan hakları ihlal etmesini engeller. Örneğin, kadın sünneti gibi liberal değerlerle uyuşmayan uygulamaları devam ettirmekte direten gruplar, bireylerin evrensel haklarını korumakla yükümlü olan devlet otoritesinin denetiminden muaf olamazlar (Kymlicka, 2015: 77-81).

Douglas Hartmann ve Josep Gerteis'in vurguladığı gibi, Kymlicka'nın çokkültürcülük teorisi bireysel haklarla grup hakları arasında bir ikicilik oluşturduğundan dolayı "liberal" karakteri konusunda belirsizlik yaratmaktadır. Kymlicka'nın teorisi, çokkültürcülüğün standart tanımı olan "parçalı çoğulculuk" kategorisine yaklaşmaktadır. Bu yaklaşıma göre, toplum, onu oluşturan kolektif birimlere bölünür ve bu nedenle birey, ulusun bir parçası olarak değil, bir grubun üyesi olarak değerlendirilir. Bu yaklaşım, toplumsal birimlerin nispeten özerk ve ayrı olduğunu kasteder ve grupların kimliklerini korumasını ve kendi kaderlerini belirlemesini önemser. Ancak, liberal bakış açısından, azınlık kültürlerinin haklarıyla ilgilenmek yerine kültürel azınlıkların haklarına odaklanır. Bu perspektifte, ahlaki önemi olan şey kültür değil, insanlardır. Liberalizm, bireylerin özgürlüklerine ve haklarına odaklanarak toplumda eşitliği ve adalete ulaşmayı amaçlar (Erdoğan, 2017: 291).

Kymlicka'ya göre, özyönetim talebi, diğer haklardan farklı olarak toplumun geneliyle uyum içinde olmayı değil, onun otoritesini sorgulamayı ve bağı güçsüzleştirmeyi hedeflemektedir. Ulusal azınlıklar, farklı uluslar olarak özyönetim

hakkı talep etmektedirler. Bu taleplerinin temel gerekçesi, tarih boyunca siyasi bir bütünlük içinde yer almaları ve kendi kendilerini yönetme kapasitesine sahip olmalarıdır. Kymlicka'ya göre, özyönetim hakkı, diğer haklardan çok daha karmaşık bir durumu ifade eder. Bu talebin karşılanması durumunda, çifte vatandaşlık durumu ortaya çıkabilir. Bu da, toplum içindeki farklı grupların karşılıklı dayanışma duygusunun azalmasına neden olabilir. Çünkü her bir grup kendi özyönetimine odaklanırken, toplumun geneliyle ilişki kurma ve birlikte çalışma hissi zayıflayabilir. Rawls, bu bağlamda, ortak vatandaşlık ilkesine vurgu yapmanın siyasi erdemleri güçlendireceğini savunur. Ona göre, toplumsal farklılıklar üzerinde yoğunlaşmak, bu erdemlerin zayıflamasına neden olabilir. Kymlicka'ya göre, günümüzde insanların çeşitli topluluklara aidiyet duygusu geliştirmelerini engellemek imkânsızdır. Will Kymlicka, özyönetim hakkının toplumu parçalayacağı ve ortak bir uzlaşma zemini bırakmayacağı yönündeki iddiaların gereğinden fazla büyütüldüğünü ifade etmiştir. Ona göre, söz konusu grupları görmezden gelmek, daha kötü sonuçlara yol açabilir. Azınlık hakları, bir grubun diğerini egemenliği altına almasına müsaade edilmemeli ve bir grubun kendi üyelerine baskı yapmasına göz yumulmamalıdır. Kymlicka'ya göre açık olan tek şey, liberalizmin, etnik veya ulusal azınlıkların taleplerini görmezden gelerek yoluna devam edemeyeceğidir (Emirhan, 2014: 41-42).

Kymlicka'ya göre, azınlık haklarına verilen değer, bireysel özgürlükleri güçlendirir çünkü özgürlük kavramı, bir kişinin kendi kültürel kimliği ve değerleriyle uyumlu bir şekilde yaşama hakkını içermektedir. Kültür, bu anlamda bireyin özgürlüğünün merkezinde yer alır ve onun kimliğinin temel bir parçasıdır. Kymlicka, kültürü sadece ulusal kültürle sınırlı olarak değil, aynı zamanda toplumsal olarak da ele alır. Toplumsal kültür, kamusal alandan özel alana, ekonomiden eğitime, sosyal ilişkilere ve sanata kadar geniş bir yelpazede insan etkinliklerini kapsamaktadır. Bu, kültürel kimliğin sadece bir ulusun değil, toplumun tüm bileşenlerini içeren zengin bir dokusu

olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, azınlık haklarına saygı göstermek, farklı kültürel kimliklere sahip bireylerin kendi değerleriyle uyumlu bir şekilde yaşama hakkını güvence altına alır. Bu, bireylerin özgürlüklerinin genişletilmesine katkıda bulunurken, aynı zamanda toplumsal çeşitliliği ve zenginliği korur.

Kymlicka'nın temel hedefi, toplumsal kültür gibi kavramları liberal bir çokkültürcülük çerçevesinde değerlendirerek liberal düşünceyle uyumlu bir teori oluşturmaktır. Bu, liberalizmin özgürlük, eşitlik ve adalet gibi temel prensiplerini korurken, kültürel çeşitliliği ve azınlık haklarını da göz önünde bulunduran bir yaklaşımı savunmayı amaçlar. Kymlicka'nın liberal çokkültürcülük kuramı, bireylerin kendi kültürel kimliklerini ifade etme ve yaşama haklarını vurgularken, aynı zamanda bireyler arasında eşitlik ve toplumsal adaleti sağlamaya yönelik politikaları destekler. Bu yaklaşım, liberal demokrasinin temel değerlerini korurken, kültürel çeşitliliği ve azınlık haklarını da güçlendirerek toplumsal uyumu teşvik etmeyi amaçlar. Kymlicka'nın çalışmaları, liberalizm ile çokkültürcülük arasında bir denge kurmaya ve bu iki farklı düşünceyi uyumlu bir şekilde birleştirmeye yönelik önemli bir çaba olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, farklı kültürel kimliklere saygı duyan ve aynı zamanda liberal demokrasinin temel ilkelerini koruyan bir toplumsal modelin oluşturulmasına katkı sağlar (Kymlicka, 2015: 100-112).

Iris Marion Young, Kymlicka'nın kültürel grupları çok katı bir şekilde kategorize ettiğini ve bu kategorizasyonun gerçek dünyadaki karmaşıklığı ve değişkenliği yansıtmadığını ileri sürmüştür. Ona göre, etnik ve kültürel gruplar Kymlicka'nın belirttiğinden daha akışkan ve değişkendir. Gerçek hayatta, insanlar kendi kimliklerini çeşitli kültürel ve etnik gruplar arasında gezinerek oluştururlar ve bu gruplar arasında net bir sınır çizmek mümkün değildir. Young'a göre, kültürel ve etnik kimlikler birbirine sıkı sıkıya bağlı olabilir ve insanlar birden fazla kimliği benimseyebilir. Bu nedenle,

Kymlicka'nın belirttiği gibi net ve ayrı gruplar yerine, daha karmaşık ve geçişken bir grup dinamiği vardır. Bu görüşe göre, kültürel ve etnik gruplar arasındaki sınırlar belirsizdir ve insanların kimlikleri zamanla değişebilir veya farklı gruplar arasında geçişkenlik gösterebilir (Young, 1997: 50-53). Kymlicka, her grubun sadece göçmen veya ulusal azınlık olmayabileceği tenkitlerine yanıt olarak, bu tenkitlerin yerinde ve uygun olduğunu kabul etmiştir. Ancak, çağdaş Avrupa siyasetinde, Kymlicka'nın kategorize ettiği tanımlara uymayan grupların, örneğin "çingeneler" gibi, kendilerini herhangi bir yere ait hissetme ve tanımlama konusunda ciddi sorunlar yaşadığını savunmuştur. Kymlicka, teorisinin bu gruplar için yetersiz olduğunu farkındadır ve bu konudaki eksiklikleri daha sonra giderebilmek adına bunları bilinçli bir şekilde tamamlamamıştır. Carens ve Young gibi eleştirmenlerin bu konudaki eleştirilerine cevaben, birçok Batı demokrasisindeki etnik-kültürel çeşitliliğin genellikle ya göçmen ya da ulusal azınlık kategorisine uyduğunu ve dolayısıyla kendi teorisinin bu durumu kapsadığını ifade etmiştir (Kymlicka, 2001: 56-57).

Parekh ve Forst gibi düşünürler, Kymlicka'nın çokkültürlü yurttaşlık üzerine teorisine yönelik eleştirilerinde liberalizmin kültürel nüanslarını vurgularlar. Onlara göre, etnik ve kültürel ilişkilerde adaletin sağlanmasında liberal değerlerin tek başına yeterli olup olmadığı sorgulanmalıdır. Ayrıca, liberalizmin kendisinin bir kültür olduğu ve bu bağlamda, liberal değerlerin diğer kültürel değerlerden farklı olmadığı görüşünü savunurlar. Gerçekten de, liberal ulus-devletlerin bile kimi kültürel haklar tanımalarına rağmen, temel ilgi genellikle "ulusal kültür" dediğimiz aslında çoğunluk kültürünün korunması üzerine odaklanır. Michael Walzer'ın da vurguladığı gibi, Hollanda, Fransa ve Norveç gibi liberal ulus-devletlerin büyük bir bölümünün, aslında çoğunluk kültürünün sürdürülmesine odaklanır (Walzer, 2014: 117). Dolayısıyla, liberal ulus-devletlerin dahi kültürel olarak taraf tuttuğunu söylemek mümkündür. Bu durum, liberal ulus-devletlerin çoğunluk kültürünü koruma eğiliminde olduğunu ve azınlık kültürlerine göre avantajlı bir

konumda olduğunu gösterir. Parekh ve Forst'un bu eleştirisi, Kymlicka'nın liberalizmi kültürel açıdan nötr bir ilke olarak ele alan yaklaşımını sorgulamaktadır. Onların bakış açısına göre, liberalizm diğer kültürel sistemler gibi belirli bir kültürel bağlama sahiptir ve bu nedenle kültürel çeşitlilik ve haklar konusunda daha geniş bir anlayışa ihtiyaç duyulmaktadır (Emirhan, 2014: 54).

Kymlicka'nın çokkültürcülüğü liberalizmle uyumlu hale getirme çabası, kendisini toplumun dayanışma ilkesi üzerine düşünmeye sevk etmiştir. Çünkü toplumdaki birlik ve dayanışmanın çokkültürlü bir yapı tarafından tehdit edilebileceği endişesi yaygındır. Kymlicka, artık toplumun bir arada tutulması için farklı araçlara ihtiyaç duyulabileceğini ve bu araçların düşünülmesi gerektiğini savunur. Bu, liberalizmin temel ilkelerinden biri olan dayanışmanın, kültürel çeşitlilikle uyumlu bir şekilde nasıl korunabileceği sorusunu gündeme getirir. Bu bağlamda, Kymlicka'nın yaklaşımı, çokkültürlü bir toplumda dayanışmanın nasıl sağlanabileceği konusunda daha derinlemesine bir düşünce gerektirmektedir. Kukatas ve Kristeva'nın belirttiği gibi, vatandaşlığın farklılaştırılması, ortak veya genel bir bağın kaybolmasına neden olabilir ve toplumsal çeşitliliğin olduğu yerlerde birleşme yerine ayrışma getirebilir. Ancak, Kymlicka, demokrasinin yalnızca devletin ana yapılarının değil, aynı zamanda toplumun da belirli sivil değerleri benimsemeleri gerektiğini savunarak bu eleştirilere yanıt verir. Demokrasi, hem kurumlar hem de vatandaşlar açısından işlevsel olmalıdır. Vatandaşlar, kendi grupları dışındakilere hoşgörü göstermeli, onlarla işbirliği yapabilmelidir. Kamu yararına katkı sağlamak adına politik katılım göstermeye hevesli olmalı, tarafsız ve adil olmalı ve kaynakların hakkaniyetli bir şekilde dağıtılmasını desteklemelidirler. Bu nitelikleri ihtiva etmeyen liberal bir toplumun başarılı olma şansı azalabilir. Demokrasinin sağlıklı işlemesi için vatandaşların bu tür değerlere sahip olması önemlidir (Emirhan, 2014: 55).

Sonuç olarak, liberalizm içinde çokkültürlülüğe yönelik farklı yaklaşımlar

bulunmaktadır. Modern liberaller, örneğin Kymlicka gibi, farklılıklara devletin aktif müdahalesini desteklerken, klasik liberaller, örneğin Kukathas gibi, devletin her türlü inanç ve değer sistemine karşı tarafsız bir duruş sergilemesi ve dahası, liberal olmayan değerlere dahi hoşgörü göstermesi gerektiğini ileri sürerler. Çağdaş liberal düşünürler, Kukathas'ın önerdiği bu tür çokkültürlülük anlayışını, liberalizmin temel değerlerine uygun olmadığı için mantıksız bulabilirler. Özetle, modern liberaller, tüm kültürel farklılıkların sınırsızca kabul edilmesine çekimser yaklaşırken, liberal bir devlette tüm kültürler toplulukların bireysel özgürlük, eşitlik ve hukukun üstünlüğü gibi liberal değerlere uyum sağlaması gerektiğini ileri sürerler. Ancak Kukathas gibi klasik liberaller, bu eleştirilere, devletin kültürel meselelerde daha tarafsız kalması ve müdahale etmekten kaçınması gerektiğini savunarak yanıt verirler. Kukathas, Brian Barry'nin devletin kültürel azınlıkları daha liberal hale getirme çabalarını ve Will Kymlicka'nın azınlıkların kültürel özerkliklerini koruma gayretlerinde devletin ağır müdahaleler yapmasını öneren yaklaşımlarını, klasik liberalizmin temel prensiplerinden bir sapma olarak değerlendirir.

2.4.3. Post- Kolonyal Yaklaşım

Post-kolonyal düşünürler, çokkültürlülüğe birey odaklı bir yaklaşım yerine kimlik topluluklarını meydana getiren ve bağlarını güçlendiren değer ve sembollerin etkileşimine odaklanan bir yaklaşımı benimserler. Onlara göre, kültürel çeşitlilik gerçek ve arzu edilen bir durumdur ve politik yaşam da buna göre düzenlenmelidir. Bhikhu Parekh, bu tür bir toplumun yalnızca diyalog yoluyla inşa edilebileceğini savunur. Liberal değerlerin ise böyle tarafsız bir tutum takınamayacağına vurgu yaparlar. Çünkü post-kolonyal düşünürlerin bakış açısına göre, liberalizm de kendine özgü bir kültürel bakış açısını yansıtır ve aslında bir kültürel sistemin ürünü olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, çözüm liberalizmin değerlerine dayanmamalıdır.

Duncan Ivison, çok kültürlülük literatürüne komuniteryan ve liberal çok

kültürlülük yaklaşımlarına ek olarak "emperyal çokkültürlülük" yaklaşımını da eklemiştir. Emperyal çokkültürlülük, siyasal düzenin hiyerarşik veya ırksal temeller üzerinden yeniden yapılandırılmış bir şeklidir. Ivison'a göre liberal çokkültürlülük, azınlık gruplarının kimliklerini koruma ve ifade etme özgürlüğünü garanti altına almak için dillerinin resmi olarak tanınması, yasal düzenlemelerden muafiyet, özerklik gibi bir dizi hak tanımayı varsayar. Fakat bununla birlikte bu grupları türdeş ve sınırlı bir şekilde kabul eder ve onlardan ayrımcılıktan karşı durma, eşit davranma ve temel insan haklarına riayet etme gibi liberal demokratik ilkelere ve uygulamaları benimsemeleri beklenir. Bu nedenle kültürel azınlıkların kimliklerinin ve taleplerinin kabul edilmesi, liberal demokratik sistemde belirli şartlara bağlıdır ve bu azınlıklardan devletin temel meşruiyetine karşı çıkmamaları beklenmektedir. Bu bağlamda, liberal yasal çoğulculuk, azınlık gruplarını mevcut hukuki düzenin normlarına yeniden bağlanmasını sağlayan temel bir mekanizma olarak işlev görür (Ivison, 2016: 4).

Margaret Moore gibi post-kolonyal çokkültürlülüğü destekleyen düşünürler, toplumu genel olarak homojen bir yapı olarak görmekten kaçınılması gerektiğini savunurlar. Ayrıca, bir azınlık grubunu homojen olarak varsaymanın da sakıncalı olduğunu belirtirler. Moore'a göre, her kültürel grup, eşitlik ve saygı temelinde kendi kimliğini ve farklılıklarını özgürce ortaya koyabilmelidir (Moore, 2005: 277-278). Dahası, etnik çatışmaların barışçıl ve uygun bir şekilde çözülmesinin en etkili yöntemi, bölgesel özerklik düzenlemelerinin hayata geçirilmesidir (Moore, 2005: 272).

Post-kolonyal yaklaşımın önde gelen isimlerinden biri Bhikhu Parekh'tir. Parekh, "*Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*" adlı kitabında çokkültürlülüğün pratikte nasıl uygulanması gerektiği, farklı kültürel grupların nasıl bir arada yaşayabileceği ve bunların politik yapıya nasıl entegre edileceği konularını ele almıştır. Parekh'e göre, çokkültürcü bir siyasal sistemin temel unsurları arasında, üzerinde mutabakata varılmış bir otorite,

tüm gruplar tarafından kabul edilebilir anayasal haklar, merkezîyetçi olmayan ve adil bir devlet yapısı, çokkültürlülüğü yansıtan ortak bir kültür, çokkültürcü bir yaklaşımla oluşturulmuş bir eğitim sistemi ve çeşitliliği kapsayan bir ulusal kimlik tanımı bulunmaktadır. Bu unsurlar, çokkültürcü bir toplumun sağlaması gereken önemli özelliklerdir ve bu doğrultuda siyasal sistemlerin yapılandırılması ve uygulanması gerekmektedir (Parekh, 2002: 236).

Parekh'e göre, çokkültürlülük kavramı ile çelişkili gibi görünse de, bir toplumda kültürel çeşitlilik arttıkça birlik ve uyum gereksinimi de paralel olarak artmaktadır. Toplumlar arasında güçlü bağların eksik olduğu durumlarda, farklılıklar tehdit olarak algılanabilir ve çeşit grupların bir arada yaşamayı tercih etmeme ihtimali yüksek olabilir. Ancak, bir toplumda çokkültürlü bir yapı olduğu gerçeği de göz ardı edilemez. Bu bağlamda, birlik ve uyumun temin edilebilmesinde en önemli faktör barıştır. Barışın sağlanmasını mümkün kılacak olan ise ideolojik unsurlardan arındırılmış, minimal bir anayasa tarafından desteklenen normlardır.

Parekh'e göre, çokkültürlü bir toplumda adaletin sağlanması için otoritenin dağıtılmış olması kritik bir öneme sahiptir. Çünkü farklı kültürlerin bir arada yaşadığı toplumlarda, farklılıkların çatışmaları genellikle yerel ve bölgesel düzeyde ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, merkezi otoritenin tek başına farklı kültürleri uzlaştırma sınırlı gücü vardır. Yerel bir otoritenin, farklılıkları dengeleme ve uyum sağlama konusunda merkezi hükümete göre daha etkili olabileceği düşünülmektedir (Parekh, 2002: 212).

Parekh'e göre, çokkültürlü bir toplumun siyasî yapısını değerlendirirken, ortak bir kültürün varlığından da bahsetmek önemlidir. Herhangi bir toplumda olduğu gibi, çokkültürlü bir toplumun da bir arada tutulması için genel olarak paylaşılan bir kültüre gerek duyulmaktadır. Bu ortak kültürün inşa edilmesi için kamusal ve özel alanlarda kültürler arası etkileşimin olması gerekmektedir. Ancak Parekh'e göre, devletin bu süreçte

doğrudan bir rol üstlenmemesi gerekmektedir; çünkü hiçbir devlete böyle bir yetkinin verilmesine güvenilmemelidir. Ancak bu noktada, devletin bu konuda tarafsız kalmasının mümkün olamayacağını savunan Parekh'e göre, devlet, kültürler arası etkileşimin gerçekleşeceği eşit koşulları sağlamakla mükelleftir.

Bir siyasal yapı ile milli kimlik kavramı arasındaki çelişkinin farkında olan ve bu yüzden milli kimlik kavramının dikkatlice tanımlanması gerektiğine inanan Parekh, bu tür bir tanım, farklılıkları bir araya getirebileceği gibi aynı zamanda bu farklılıkların ayrışmasına ve çok kültürlü yapıların dağılmasına da yol açabileceğini belirtmiştir. Milli kimlik ve çokkültürcülük teorisine ilişkin olarak, Parekh üç noktaya değinir. İlk olarak, milli kimlik etnik ve kültürel değil, siyasal olarak tanımlanmalıdır. Kimliğin siyasal olarak tanımlanması, bireyleri tercihleri, alışkanlıkları veya aile yapıları gibi özelliklerle değil, onları bir topluluğun mensupları olarak ortak bir bağ ile birleştirerek tanımlamayı ifade etmektedir. İkinci olarak, milli kimlik farklı aidiyetleri çatışmasız bir şekilde barındırmalıdır. "Örneğin, bir kişinin hem İskoç hem de Britanyalı" olması bir sorun değildir. Üçüncü olarak, milli kimlik tüm toplumu içerecek şekilde açıklanmalıdır. Farklılıkları vurgulayan bir tanım olmalıdır, ancak Parekh'in de belirttiği gibi, farklılıkların vurgulanması, üzerinde kolayca mutabakata varılacak bir mesele değildir. Parekh, bir ülkenin kendi tarihsel kimliğini inkâr etmeden, Kanada ve Avustralya örneklerinde olduğu gibi, kendisini çok kültürlü bir toplum olarak tanımlayabileceğini savunmaktadır (Emirhan, 2014: 32).

Parekh'in sürekli altını çizdiği bir başka önemli nokta, diyalogdur. Ona göre, toplumun halk yaşamının etik dokusunu yansıtan etkili toplumsal değerler, azınlık gelenekleri hakkında yapılacak bir tartışmada herkesin kabul ettiği çıkış noktasıdır. Parekh, bireylerin ilk değerlendirmelerinin toplumun etkili toplumsal değerlerine dayanacağını belirtir. Başka bir deyişle, bir toplumda çeşitli adetlere etkili toplumsal

değerler doğrultusunda farklı tepkiler verilebilir; bunlar arasında toplumun geri kalanı için model teşkil etmesi amacıyla koruma, yasaklama, caydırma, hoşgörü gösterme, teşvik etme yer almaktadır. Parekh'in benimsediği bu çokkültürlü perspektif, insanların kültürle derin bir bağ içinde oldukları, kültürel çeşitliliğin ve kültürler arası etkileşimin zorunlu ve istenen bir durum olduğu ve tüm kültürlerin içlerinde çoğulculuğu barındıran fikirlerin bir araya gelmesiyle şekillenir. İdeal bir toplum, kültürel farklılığın gerçek ve arzulanır bir olgu olduğunu varsayar ve siyasi hayatını buna göre ayarlar. Özetle, çokkültürlü yaklaşım, diyalog yoluyla oluşturulur. Temel kaygısı, sürekli iletişimi güvence altına almak, bu iletişimin verimli olarak sürdürülebilmesi için bir zemin hazırlamak, hâkim düşünce kalıplarının kapsamını genişletmek ve toplum tarafından kabul edilebilir prensipler, teoriler ve uygulamalar geliştirmektir (Parekh, 2002: 430-431).

Post-kolonyalizmin, çokkültürlülüğe yönelik post-liberal bir yaklaşım sunduğu söylenebilir. Çünkü post-kolonyal yaklaşımı benimseyenler, liberalizmin belirli bir dünya görüşü ve anlam bütünlüğünün bir parçası olduğunu ifade ederler. Liberalizmin, Batı düşüncesinin ve entelektüel serüveninin bir sonucu olduğunu belirtirler. Ancak Batı dışındaki toplumlar için bu liberal deneyimin farklı şeyler ifade ettiğine vurgu yaparlar. Bu düşünce sahipleri, liberalizmin ve liberal siyaset dilinin Batı dışındaki toplumlar için farklı anlamlar taşıdığını vurgularlar. Tartışmanın başlangıç noktasını liberalizmin ötesine taşımak gerektiğini savunurlar. Bu bağlamda, post-kolonyal teorisyenler, kültürler arası güç dinamiklerinin nasıl şekillendiğine dikkat çekmenin önemli olduğunu vurgularlar (Sandall, 2001).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ANAYASAL YURTSEVERLİK

3.1. Anayasal Yurtseverlik Kavramı ve Tarihsel Arka Planı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, yurttaşlık kurumu temel bir değişimden geçmiş ve "ulusa aidiyet" odaklı yaklaşım yerini daha evrensel bir yurttaşlık anlayışına bırakmıştır. “Özellikle küresel kapitalizmin yükselmesi, uluslararası insan hakları söyleminin güçlenmesi ve uluslararası” göçün artışı gibi faktörler, yurttaşlık teorileri ve uygulamaları üzerinde önemli dönüşümlere yol açmıştır. Bu nedenle, günümüzde yurttaşlık konsepti ve uygulamaları üzerindeki bu etkileri incelemek son derece önemli bir konu haline gelmiştir (Kymlicka-Wayne, 1995: 283-315). Küreselleşmenin hız kazanması, işçi göçlerinin ve ekonomik faaliyetlerin artması, “yurttaşlık ve ulus-devlet arasındaki” gerilimi artırarak yeni bir yurttaşlık anlayışının oluşturulması ihtiyacını doğurmuştur. Küreselleşme süreci, ulusal egemenliğin mutlak ve kesin bir şekilde vurgulandığı modern ulus devlet sisteminden uluslararası insan hakları normlarına saygının en üstün ilke olarak kabul edildiği bir devletler sistemi şekline doğru bir geçişi temsil eder. Bu durum, insan hakları ilkelerinin ulus-devlet egemenliği üzerinde daha fazla etkili olduğunu açıklamaktadır (Habermas, 2007). Ulus-devletin kurumlarının ve sınırlarının eskiye nazaran yoğun bir şekilde sorgulanmaya başlaması, ulus-devletlerin siyasi meşruiyetinin erozyona uğramasına yol açmıştır. Küreselleşme ve göçün etkisiyle çok uluslu ve kültürlü hale gelen ülkelerde, bir siyasi birlik içindeki bireyler arasındaki gerçek bağların ne olduğu konusu, yoğun tartışmalara neden olmuştur. Yasemin Nuhoğlu Soysal'ın "post-nasyonal yurttaşlık" olarak ifade ettiği bu yeni zamanda, artık her bireyin mensubu olduğu topluluğun tarihsel ve kültürel bağları gözetilmeksizin, iktidar mekanizmalarına ve kamusal alana katılma hakkına ve sorumluluğuna sahip olduğu anlayışı daha fazla kabul görmeye başlamıştır (Soysal, 1994: 1-3).

Anayasal yurtseverlik, toplumsal farklılıkların, özellikle etnik, dini ve sosyal boyutlardaki farklılıkların, çatışmalara neden olmasını önlemeyi amaçlayan bir

yaklaşımıdır. Bu anlayış, toplum içindeki eşitsizlikler ve farklılıklar varlığını sürdürse bile, toplumu oluşturan tüm kesimleri ortak bir bağlamda bir arada tutmayı hedefler. Toplumun birliğini ve taahhüdünü teşvik etmek amacıyla, herkesin ve kurumun yararını gözetleyen anayasal hükümlere dayalı bir siyasi kimlik oluşturma amacını taşıyan anayasal yurtseverlik, özgürlükçü ve demokratik bir sistemde, anayasanın toplumun en yüksek değerlerini temsil ettiği ve devlet ile bireyler arasındaki ilişkiyi düzenleyen hukuki bir belge olduğu prensibine dayanmaktadır. Anayasal yurtseverlik terimi, Batı Almanya'da, Alman toplumunun tarihsel ve kültürel sorunlarına yönelik yerel nitelikli tarihî ve siyasi sorunları çözmek amacıyla ortaya konmuş bir siyasi teori olarak ortaya çıkmıştır. Almanya'nın totaliter rejim döneminde yaşadığı yıkıcı deneyimlerin ardından, kolektif bir kimliğin nasıl yeniden inşa edileceği konusunda büyük tartışmalar yaşanmaktadır. Bu tartışmaların merkezinde, eşitlik ve özgürlük idealleriyle uyumlu ve dışlayıcı olmayan bir kimlik oluşturma yolları bulunmaktadır. Nazi dönemi deneyimlerinin tekrar yaşanmaması için Alman siyaset bilimcileri, anti-demokratik rejimlere karşı kendini koruyabilen bir liberal ve demokratik anayasal sistemin kurulmasını hedeflemişlerdir (Çınkara-Bölükoğlu, 2020: 18-25). Anayasal yurtseverlik kuramı, bu tarihsel bağlamda, Alman toplumunun bu tür savunma mekanizmalarını geliştirme gereksiniminden doğmuştur.

3.2 Dolf Sternberger'in Anayasal Yurtseverlik Anlayışı

Anayasal yurtseverlik (Verfassungspatriotismus) kavramı, ilk defa Alman siyaset bilimci Dolf Sternberger tarafından 1979 yılında kullanılmıştır (Müller, 2012: 30-32). “Anayasaya bağlılık” olarak çevrilebilecek bu kavramla, Sternberger'in ifade etmek istediği, milliyetçilik kavramının problemliliğini yerine, Alman halkının oluşturduğu anayasaya bağlılık ve onun içerdiği erdemleri korumak anlamına gelmektedir (Göztepe, 2015: 349-350). Dolf Sternberger'in hocası olan Karl Jaspers, Almanya'nın savaş suçlarına kolektif sorumluluğunu vurgulamış ve Almanya'nın derinden yeni bir ulusal,

toplumsal ve devlet kimliğine ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Jaspers, savaş suçunu açıkça dile getirmiş ve milliyetçilik, şovenizm veya yabancı düşmanlığı tehditlerinden arınmış yeni bir demokratik toplumun kurulmasını talep etmiştir. Karl Jaspers'ın çalışmalarına ve yeni bir Alman toplumunun vizyonuna atıfta bulunan Sternberger, milli vatanseverliğe karşıt olarak anayasal vatanseverliği önermiştir.

Sternberger'in anayasal yurtseverlik anlayışı, bu tür tehditlerden uzak, demokratik bir toplumun kurulması için bir araç olarak görülen ve temelde devlet ve hukukun üstünlüğüne dayanan bir vatanseverlik anlayışını temsil eder. Anayasa yurtseverlik, kültürel ve tarihsel bir topluluk olarak ulusu veya vatani referans alan vatansever tutumları sorgularken diğer yandan bireyin kendi ülkesine olan bağlantısını tamamen reddetmeye karşı çıkar - ki bu, kozmopolit düşünceye özgü bir düşünce tarzıdır. Belirli bir anlamda anayasal yurtseverlik, liberal demokratik toplumların vatandaşlarını, milliyetçilik ve kozmopolitlik arasındaki tehlikelerden korumalıdır. Sternberger, anayasal yurtseverliğinin milliyetçiliğin yerine geçmemesi gerektiğini iddia eder. Bunun yerine, anayasal yurtseverliğinin özü, devlet ve kurumlarıyla bağlantılı bir vatanseverlik geleneğini sürdürmektir, özellikle de Avrupa geleneğini temsil eder (Kobyliński, 2017/1: 46-47). Sternberger'in anayasal yurtseverliği, devletçi ve bürokratiktir. Ona göre, bir devlet olmadan özgürlük olamayacağını anlamak yeterlidir. Devlet dışında hiçbir insan hakkı yoktur, çünkü devlet, onları sivil haklara dönüştürür. Bürokrasi olmadan devlet de olmaz. Sternberger'in “*devlet otoritesi, ne en üstte ne de en altta, ne solda ne de sağda yoğunlaşmış değil; bunun yerine geniş bir şekilde dağılmıştır*” ifadesi, devletin kendi düşünce sistematigindeki yerini ortaya koymaktadır. Toplumsal yaşamın genel düzenleyicisi olan anayasanın garantisi de devlete bağlıdır (Zenovic, 2017: 180-182). Sternberger Nazi döneminden sonra Alman olma tanımının etno-kültürel değil demokratik hukuk devleti esaslarına uygun bir tanımına ulaşmaya çalışmıştır. Onun bu çabasını görmeden yapılacak her eleştiri hem mesnetsiz, hem de hakkaniyetli olmayan

bir girişim olacaktır. Nitekim Habermas, bu durumun farkında olarak kavramı Dolf Sternberger'in perspektifine göre hem ulus devlete, hem de AB'ye uyarlamaya çalışmıştır.

Anayasal yurtseverlik kavramının, ulus-öncesi yurtseverlik fikrine bir dönüş olduğunu savunan Sternberger, ortak yasa ve özgürlüklere duyulan sevgi ve bağlılığı ifade eden her türlü yurtseverliği anayasal yurtseverlik olarak kabul edebileceğini belirtmiştir. Sternberger, bu anlayışı, Alman siyaset bilimcisi Karl Loewenstein tarafından 1938 yılında ortaya atılan "militan demokrasi" kavramıyla ilişkilendirmiştir. Militan demokrasi anlayışına göre, demokratik temel düzeni tehdit eden siyasi hareketlere karşı mücadele edilmesi meşru bir hedef olarak kabul edilir ve bu mücadele siyasi partilerin yasaklanmasına kadar gidebilir. Militan demokrasi, siyasal istikrarı korumayı ve demokrasinin düşmanlarına karşı hem devletin hem de yurttaşların teyakkuzda olmasını amaçlamaktadır. Sternberger'in "koruyucu anayasal yurtseverlik" olarak adlandırılabilen tezi, barışın sağlanması ve politik istikrarın güvence altına alınmasını hedeflemektedir. Bu yeni kavram ulusal kimliğe dayanmaz, aksine anayasa temel işlevini yerine getirmek için kurulan kurumlara, ortak değerlere duyulan bağlılığa, siyasi başarıya ve demokrasinin gerçek veya potansiyel düşmanlarıyla kurulacak bir ilişkiye dayanmaktadır. Sonuç olarak, bu kavramın amacı, toplumsal güveni oluşturmaktır ve bu, siyasi ve hukuki kurumların somut bir ifadesi olarak ortaya çıkar. Sadece yazılı belgelere dayanmayan, toplumun etrafında birleşebileceği değer sistemlerini teşvik etmeyi amaçlayan anayasal yurtseverlik, demokratik kurumların teminatçısı olarak saygınlık, temel özgürlükler, hoşgörü ve hukukun üstünlüğünün önemini vurgulamaktadır (Müller, 2012: 30-34)

3.3. Jürgen Habermas'ın Perspektifinde Anayasal Yurtseverlik

Anayasal yurtseverlik kavramını Almanya sınırlarının dışına genişleterek çağdaş

toplumlarda kolektif kimliklerin inşası üzerine geleneksel çerçevenin dışına çıkan ve tekrardan formüle eden kişi Jürgen Habermas olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, bazı muhafazakâr tarihçiler Alman kimliğini 'normalleştirmeyi' ve ulusal gururu yeniden inşa etmeyi savunsa da, Habermas, Batı Almanya için geçerli siyasi özdeşleşme şeklinin anayasal yurtseverlik olduğunu ileri sürmüştür. Habermas, “ulusal kimlik ve değerlerin, demokratik ve çoğulcu toplumlarda” dayanışmayı sağlamada yetersiz kalacağını savunmuştur (Karabulut, 2014: 883). Habermas'a göre, kişinin kendi yaşam tarzı ve kültürel geçmişiyle özdeşleşme eğilimi artık bir ulusun somut bütünlüğüne değil, soyut prosedürlere ve prensiplere dayalı soyut bir vatanseverlikle değişmiştir. Ancak soyut vatanseverlik, eşit haklara sahip farklı yaşam tarzlarının bir arada var olduğu bir toplumda, ortak yaşam ve iletişim koşullarını belirlemek için önemlidir. Bu, farklı kültürler ve yaşam biçimleri arasında bir arada var olmanın temelini oluştururken, aynı zamanda demokratik ve çoğulcu bir toplumun işleyişini sürdürmek için gereklidir. Soyut vatanseverlik, bu farklılıkların bir arada barış içinde yaşamasını sağlayacak ortak değerleri ve prensipleri paylaşma ihtiyacını vurgulamaktadır (Habermas, 1988: 3-13). Habermas, orijinal anayasal yurtseverlik kavramına daha güçlü bir evrensel unsur eklemiştir. Ona göre, geleneksel Alman düşüncesinde devleti toplumun ötesinde metafizik bir varlık olarak gören yaklaşım yerini, bir yandan hukukun üstünlüğü temelinde işleyen anayasal hukuk devletine (Verfassungsstaat), diğer yandan ise sosyal devlete veya refah devletine (Sozialstaat) bırakmalıdır. Bu yaklaşım, anayasal hukuk devletinin evrensel normlara güç kazandırarak demokratik prosedürleri garanti altına aldığını, refah devletinin ise yurttaşların etkin siyasi katılımları için maddi bir temel sağladığını savunur. Bu şekilde, hem hukukun üstünlüğüne dayalı bir düzen hem de sosyal refahın korunması arasında denge sağlanmış olur (Müller, 2012: 39). Anayasal yurtseverlik, siyasi sadakatin kültürel ve ulusal değerlerden ziyade, liberal demokratik bir anayasanın belirlediği değerler, prensipler ve kurumlar etrafında şekillendiği bir

toplumsal yaşamı savunur. Günümüzde, küreselleşme etkisi altındaki farklı toplumlarda, ortak bir kimlik oluşturmak giderek daha zor hale gelmiş ve ulusun birleştirici rolü azalmıştır. Toplumsal şartlar gereği, siyasi kimliğin çeşitliliği ve farklılıkları kabul etmesi konusu büyük bir tartışma konusu haline gelmiştir. Habermas'a göre, böyle bir kimlik, anayasada ifade edilen değer sistemine dayanmalı ve toplumun bu değerlere onay vermesi ile bütünleşmelidir. Kolektif kimlik ve normatif evrensellik temelinde bir siyasi topluluğun oluşturulmasını amaçlayan anayasal yurtseverlik düşüncesinin önde gelen hedefi, evrensel normatif ilkelerin, özgün kültürel kimliklerle ulus-devletin sınırlarını aşan bir anlayışla uyumlu hale getirilmesidir. Bu çerçevede, anayasal yurtseverliğin temel savı, insan hakları normlarına dayanan evrensel ilkelerin kolektif bir kimliğin temeli olarak işlev görebileceği yönündedir (Karabulut, 2014: 881).

Anayasal yurtseverlik, belirli bir tarihsel, kültürel ve coğrafi temele dayanmayan, aksine özgürlük, eşitlik, adalet gibi liberalizmin temel değerlerine olan sadakatin bir ifadesi olarak kendini gösterir. Habermas, evrensel değerlerle yerel, kültürel ve tarihsel değerlerin birleştirilmesiyle oluşturulacak toplumun her kesimini içeren çoğulcu bir anayasal sistemin, anti-demokratik ve anti-liberal değerlerin sistemi tehdit etmemesi için korunması gerektiğini vurgulamaktadır. Bireyin devletle olan bağlılığı, anayasa aracılığıyla sağlandığı için bu bağlılığa normatif bağlılık denir. Anayasal vatanseverlik, liberal ve demokratik değerlerin evrensel ahlaki değerler olduğunu kabul eder ve bu değerleri temel referans olarak kullanır. Bu kavram, eşitlik, özgürlük, demokrasi, temel haklar ve özgürlükler gibi liberal değerler çerçevesinde toplumsal bir birlik ve dayanışma sağlarken, din, ırk ve kültüre dayalı vatanseverliğe ve liberal milliyetçiliğe karşı çıkmaktadır. Anayasal vatanseverlik, demokratik siyasi düzenin kurulması, gerekçelendirilmesi ve korunması için bir araç olarak görülen çift yönlü bir etki yaratır. Liberal cumhuriyetçi hukuk felsefecisi Frank Michelman'a göre, anayasal vatanseverlik, demokratik siyasi düzenin elde edilmesi, haklı çıkarılması ve sürdürülmesi için bir araç

olarak işlev görür (Çınkara-Bölükoğlu, 2020: 20-26).

1789 Fransız Devrimi ile insanlar kendi yasalarını oluşturarak kendi kaderlerini belirleme yetisine sahip aktif özneler haline gelmiştir ve ulus olarak tanımlanmışlardır. Bu yeni siyasi düzen içinde, insanların ulusal kimlikleri, etnik bir ırka ait olmak gibi koşullara bağlı olmadan, siyasi bir yapıya aidiyetleri ile şekillenmeye başlamıştır. Habermas'ın amacı, toplumları etnik açıdan homojen milli devlet vizyonundan uzaklaştırmaktır. Habermas, etnik aidiyet kavramına dayalı olan primordialist anlayışın yerine, siyasi bir yapıya katılmanın tercih edilen bir seçenek olduğu ve kişilerin bu yapıya ait olmamayı seçme hakkının korunduğu, bireylerin sübjektif haklarıyla güvence altına alınmış kurumsal bir yapıyı savunur. Bu, politikanın, insanları homojen bir bilinç ve aidiyet düzlemine dayalı olarak birleştiren yerine, demokratik kurumlar ve tanımlamalar aracılığıyla bir araya getiren bir güç olduğu anlamına gelmektedir (Erdoğan, 2018: 118). Habermas, farklılıkları ve çeşitliliği bir zenginlik olarak değerlendirmekte ve çokkültürlü bir toplumda birliği, anayasa değerleri ve normları etrafında inşa edilmiş bir kimlikte bulmaktadır. Bu yaklaşım, sadece bir etnik veya milli kimlik yerine, ortak temel değerler ve anayasal ilkeler etrafında bir araya gelmeyi vurgulamaktadır. Habermas'ın önemseydiği şey, toplumsal birlik ve kimlik oluşturmanın, bu değerler ve ilkelerin çevresinde şekillenmesidir. Habermas, bir toplumun farklı gruplarını bir araya getirerek çeşitliliği bir zenginlik olarak görmekte ve anayasa değerlerinin ve normlarının süreç düzeyinde nasıl işlediğine odaklanmaktadır (Göztepe, 2015: 353). Habermas, çokkültürlü demokratik toplumlarda etnik ve kültürel ulus anlayışının yetersiz olduğunu vurgulayarak, bir toplumu bir arada tutacak prensip ve değerlerin neler olduğunu sorgulamaktadır. Bu yaklaşımıyla, toplumun politik kimliğini yeniden düşünmeyi amaçlamaktadır. Habermas, çeşitli kökenlere ve yaşam biçimlerine sahip bireylerin barışçıl bir şekilde bir arada yaşayabildiği bir toplumu hedeflemektedir. Habermas'ın temel amacı, eşitlik ve özgürlüğe dayanan anayasal normlara bağlılık sayesinde, Alman toplumunun bireylerini

adil bir sistemde eşit yurttaşlar olmasını sağlamaktır. Bununla birlikte, farklı kimliklere ve kültürlere sahip bireylerin demokratik bir toplum içinde eşitlik ve özgürlük temelinde bir arada yaşayabilecekleri bir yapıyı teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Raczyński, 2016: 67-69).

Habermas'ın anayasal vatanseverlik yaklaşımı, Imanuel Kant'ın kozmopolitlik görüşünün yorumundan etkilenmiştir. Habermas'a göre, bu kozmopolitlik, Kant'ın tüm dünyanın bir federasyonunu talep ettiği özellikle tanımlanır. Habermas, Kant'ın 1795 yılında yayımlanan "*Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Taslak*" adlı eserini, çağdaş insan haklarının anlaşılması için kesin bir metin olarak değerlendirir. İnsan hakları alanında yasalara ve ahlaka dair farkı geliştirirken, Habermas, insan haklarının ve insan hakları politikasının geçerlilik biçimini anlamak için ulus-devlet sınırlarının ötesinde bir insan hakları geçerlilik biçiminin takdir edilmesi gerektiğini savunmuştur. Habermas'a göre, bu geçerlilik biçimi, Kant'ın "Ebedi Barış" yaklaşımına ışık tutacak olan şeydir ve "Ebedi Barış," kozmopolit bir düzenin önemli bir özelliği olmasına rağmen, yine de sadece bu düzenin sonucu olarak kabul edilir. İdeal bir savaşızsızlık durumuna ulaşmanın tercih edildiğini belirtmesine rağmen, bu ideal pozisyona ulaşılmasının zorluğunu vurgulamıştır (Mement, 2018: 67). Kant'ın ebedi barış teorisinin en önemli yönlerinden biri, barışın yasal bir temelde oluşturulmasını istemesidir. Diğer bir ifadeyle, temel kavramlarını önce "ahlak felsefesi bağlamında ileri sürdüğü ve ardından hukuk felsefesine" aktardığı, böylece barış teorisini oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Kant ebedi barışı üç aşamalı bir hukuki süreç olarak değerlendirmektedir. Kant'ın ebedi barış teorisinin ilk aşamasında, barış, bir ulusal devletin içsel düzeni çerçevesinde ele alınmakta ve bu bağlamda "Kant, cumhuriyetçi devlet yapısının" önemini vurgulamaktadır. "Çünkü cumhuriyetçi anlayış, halkın iradesinin" yönetimde yansıtılmasını öncelikli kıldığı için, barışın tesis edilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bununla birlikte Kant, cumhuriyetçi ilkeler doğrultusunda bir devlet hukukunun inşa edilmesi zorunluluğunu vurgular. Birinci

aşamanın tamamlanmasından sonra, ikinci aşamada barışın ulusal sınırların ötesine geçerek uluslararası düzeyde tesis edilmesi gerekmektedir. Barışın sağlanmasını düşünen “Kant, ikinci aşamada bütün devletlerin kendi kimliklerini ve otonom yapılarını kaybetmeden katılabilecekleri bir milletler birliği (Völkerbund) kurulması önermektedir. Bu federatif birliğin etkin bir şekilde faaliyet gösterebilmesi için milletler hukukunun (Völkerrecht) uygulanması gerekmektedir.” (Yeşilçayır, 2019: 112-113) Uluslararası düzeyde barışın sağlanmasının ardından üçüncü ve son aşamaya geçmek mümkün olacaktır. Hukuki bir temel üzerine inşa edilen barışın üçüncü aşamasında, dünya vatandaşlığı hukuku (Weltbürgerrecht) öne çıkar. Kant, bu aşamada bireylerin farklı ülkelerdeki hukuki statülerini ele alırken aynı zamanda genel konukseverlik kuralları önermektedir (Yeşilçayır, 2019: 112-113). Felsefe tarihinde barışın felsefi bir mesele olarak ele alınmasının Kant ile başladığını ileri süren ve Almanya’da Kant profesörü olarak tanınan Otfried Höffe’ye göre, Kant’ın ebedi barış teorisi bir dizi özgün unsura sahiptir. Bu teori, sürekli barışın inşasını hedefler, negatif barış yerine pozitif barışın sağlanmasına odaklanır, barışı dini temellerden ziyade hukuki temeller üzerinde kurmayı önerir ve ulusal veya kıtasal barış kavramlarından evrensel barışa geçişi savunur (Höffe, 2001: 164).

Ulus-devlet sınırlarını aşan ve çokkültürlü toplulukları içinde barındıran ulus-devletler, siyasi meşruiyet ve temsil krizine bir çözüm ararken, geleneksel çerçeveden farklı bir yaklaşım benimsemiş olan Habermas’ın kapsamlı anayasaya bağlılık ilkesi, dünya genelindeki büyük insan göçleri sonucu çokkültürlü, dini ve dilsel çeşitliliğe sahip hale gelen gelişmiş sanayi ülkelerinin, demokrasinin Kantçı ve Rousseaucu anlamında bir meşruiyet krizi içinde olduğu görüşünü temel almaktadır. Eski Yunan ve Roma’da demokrasinin öznesi olan ve toplumun siyasi hayatına katılarak kendi kaderini belirleyen halk, yüzyıllar içinde unutulmuş olan bu rolü, Fransız Devrimi’nin entelektüel öncülerinden olan Jean Jacques Rousseau’nun eserlerinde tekrardan gündeme gelmiştir.

Rousseau'nun eserlerinde halk kavramı, "Toplum Sözleşmesi"ndeki genel irade ve politik yetkinliğin bir ifadesidir. Dolayısıyla, halk, genel iradeyi temsilcileri aracılığıyla ifade ederek ve hayata geçirerek siyasi düzenin meşruiyetini tesis etmektedir. Buradaki temel soru, bu meşruluk kaynağı olan halka veya ulusa kimlerin dâhil olduğudur. Bir ulusun parçası olan her birey, aktif yurttaş konumunda değildir, yani siyasi iradenin inşa sürecine katılamamaktadır. Sadece aktif yurttaşlar, siyasete katılma ve genel iradenin oluşturulmasına katılma hakkına sahiptir. Kant'a göre aktif yurttaş sayılabilmemesinin şartları, kişinin kendi onayı dışında belirlenen yasalara uymaması, ekonomik bağımsızlığını sağlayarak geçimini başka birine bağlı olmadan temin etmesi ve toplum içinde herhangi bir aracıya ihtiyaç duymadan bağımsız bir hukuki özne olarak varlığını sürdürebilmesidir. Ancak bu koşullara ek olarak, Kant'a göre aktif yurttaş diğer biçimsel yurttaşlardan ayıran en önemli özellik, seçimlerde oy kullanma hakkına sahip olmaktır. Kant'a göre, aktif yurttaşlık statüsüne sahip olabilmek için bireyin yalnızca doğal haklara değil, aynı zamanda mülkiyet hakkına da sahip olması gerekmektedir. Buna karşılık, teorik olarak Rousseau'nun eserlerinde, mülkiyet temelli bir dışlama kriteri mevcut değildir (Göztepe, 2015: 350-352).

Habermas'ın post-ulusalcı yurttaşlık anlayışına göre, demokrasi ile ulus-devlet arasındaki ilişki karmaşık bir yapıya sahiptir. Modern demokrasilerde kültürel çeşitliliği ele almak için daha soyut ve evrensel nitelikte politik ve hukuki ilkelere dayanan bir kolektif kimliğin yeniden oluşturulması gerekmektedir. Anayasal yurtseverlik anlayışı, toplum içinde farklı kültürlerin ve kimliklerin var olabileceğini kabul eder, fakat siyasi kültür bu çeşitlilikten bağımsız olarak, yalnızca anayasal metinler üzerine temellendirilmelidir. Yurttaşların sadakati, anayasal normlara, ilkelerine ve yöntemlerine yönlendirilmelidir. Jan-Werner Müller'in üzerinde durduğu gibi, anayasal yurtseverliğin odaklandığı anayasal kültür, ulusal kültürlerin tersine sürekli evrim geçiren ve açık bir yapı olarak kendini göstermektedir. Bu nedenle anayasal yurtseverlik, eşitlik ve özgürlük

temelinde düzenlenen, statik özelliklere sahip olmayan, dinamik bir siyasi kavramdır. Bu anlayış, her bireyin dünya vatandaşı olduğunu vurgulayarak, post-ulusal bir yurttaşlık iddiası taşımaktadır (Yıldırım, 2022: 791-797).

Jan-Werner Müller, Habermas'ın anayasal yurtseverlik tanımına ek olarak, bireylerin kendi hayatları ve kararları üzerinde ahlaki sorumluluk taşıdığı fikrini getirerek yurttaş olmanın yükümlülükleri ve vatanseverlik bağlamında yapılacak fedakârlıkların önemini vurgulamıştır. Bu yaklaşım, toplumsal kimliğin oluşturulmasında bireylerin ortak iradesinin rolünü vurgulamaktadır. Müller, evrensel değerlerin toplumda bir etkisinin olması için yerel, tarihsel ve kültürel değerlerle entegre edilmesinin zorunlu olduğunu savunmuştur. Anayasal yurtseverlik kavramını evrensel ve yerel değerlerin birleşimine dayandırmıştır. Alman toplumu, evrensel ahlaki değerlerin rehberliğinde, ortak tarihleri temelinde birleşmiştir; bu değerler etrafında toplumsal birlik ve dayanışma inşa edilmiştir. Anayasal yurtseverlik kavramında, bağlılık liberal demokratik kurumlara ve değerlere olsa da, bu bağlılık yerel değerler etrafında şekillenmektedir. Jürgen Habermas, Alman toplumunu liberal demokratik değerlere sahip Batı dünyasına eklemlenmek için, demokratik değerlere bağlılık duyan bir kimlik oluşturmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda, kimlik tanımlamalarının yerine din, ırk, tarih ve kültür yerine temel hak ve özgürlükler gibi evrensel ahlaki kuralların ön plana çıktığı, demokratik anayasal normlara dayalı bir vatanseverlik anlayışı benimsemiştir (Çınkara-Bölükoğlu, 2022: 19-26).

Anayasal yurtseverlik, çoğulcu ve çokkültürlü toplumlarda iki farklı toplumsal bütünleşme düzeyini öngörmektedir: ortak politik kültür ve politika-altı kültürler. Ortak politik kültür, homojen ulusal bir kültürün aksine, çeşitli kültürel toplulukların ve farklı yaşam biçimlerinin eşit olarak kabul edildiği bir kolektif kimliğin oluşmasına olanak tanımaktadır. Her yurttaşın, çeşitli kültürel yaşam biçimlerinden bağımsız olarak ortak

bir politik kültür çerçevesinde toplumsal bir kimlik edinmesi gerekmektedir. Ortak politik kültür, tarihsel ya da geleneksel unsurlardan çok, anayasada yer alan demokratik normlar, kurumlar ve prosedürler üzerinden şekillenir ve bu yönüyle alt kültürlerden ayrılır. Bu nedenle kalıcı bir özelliği temsil etmektense sürekli evrim geçiren ve tekrardan yorumlamaya müsait bir yapıya sahiptir. Liberal demokrasilerin, tarihe ve geleneklere dayalı herhangi bir kültürel kimlikle tanımlanmasına gerek yoktur (Karabulut, 2014: 883). Jürgen Habermas'a göre, halk, demokrasinin öznesi olarak, siyaset öncesi doğal bir birliklilik değil, toplumsal sözleşme sürecinin bir ürünü olarak değerlendirilmelidir. Bu toplumsal sözleşme, özgür ve eşit yurttaşların bir araya gelerek kendi özgürlükçü yasalarını belirlediği bir düzenin ifadesidir. Bu kararların demokratik bir şekilde alınabilmesi için düşünce ve irade oluşturma süreçlerinin işleyişi önemlidir. Bu süreç ve demokratik prosedür, homojen olmayan, farklı bireyler arasında akılcı ve normatif bir siyasi düzenin kurulabilmesinin temel koşuludur. Habermas'ın "müzakereci politika" olarak adlandırdığı bu modelde, yurttaşlar toplu olarak hareket ederek demokratik karar alma süreçlerini kurumsallaştırırlar. Habermas, ulus-devletlerin yurttaşların devletin meşruiyet kaynağı olarak tanınmasındaki önemini kabul etmektedir. Ancak ulus-devletlerin, karar alma süreçlerine katılma hakkını etnik aidiyete dayandırmaya çalışmaları, bu dönüşümün sınırlarını çizmektedir. Kültürel, dilsel, dinsel ve tarihi homojenliği siyasi etkinlik için bir önkoşul olarak kabul etmek, müzakereci politika anlayışının temelini oluşturmaktadır.

Habermas, demokrasinin özünün farklılıkları ve çeşitliliği kabul eden bir modelde bulunduğunu ve bu yaklaşımın toplumları daha kapsayıcı ve demokratik kıldığını savunmaktadır (Göztepe, 2015: 356-358). Jürgen Habermas'ın anayasal yurtseverlik anlayışı, liberal demokrasilerde yasaların meşruiyetini anlamak için önemli bir çerçeve sunar. Meşruiyet, yasaların muhatabı olan bireylerin kendilerini aynı zamanda bu yasaların yapıcıları olarak algıladıkları bir temelde oluşturulmaktadır. Habermas'a göre,

politik alanda meşruiyet iki temel kaynaktan gelir: hukukun üstünlüğü ve halk egemenliği. Hukukun üstünlüğü, bireysel özerkliği ifade ederken, anayasanın korumasında bulunan temel sivil haklarına atıfta bulunmaktadır. Halk egemenliği veya Habermas'ın ifadesiyle "kamusal özerklik," yurttaşların yasa oluşturma süreçlerine katılım hakkını ifade etmektedir. Bu iki ilke, birbirini tamamlayan ve demokratik bir düzenin temelini oluşturan ilkelere dayanmaktadır. Habermas'ın vurguladığı gibi, hukukun üstünlüğü ve halk egemenliği arasında bir rekabet değil, bir tamamlama ilişkisi bulunmaktadır. Bu iki ilke, birlikte çalışarak liberal demokrasilerin sağlam temeller üzerine inşa edilmesini sağlar. Bu şekilde, yasaların meşruiyeti, bireylerin haklarına saygı duyulmasını ve demokratik süreçlere katılımı içeren bir dengeye dayanmaktadır (Habermas, 1998: 55-57).

Jürgen Habermas'ın eşzamanlılık kavramını kullanarak modern siyaset teorisinin temel ikilemlerini arasındaki problemleri çözmeye çalışmıştır. Eşzamanlılık kavramı, modern devletin temel çatışmalarını ve normatif zıtlıklarını ele almak için bir çerçeve sunmaktadır. Bu ikilemler, güvenlik ile özgürlük, kamusal ile özel özerklik, demokrasi ile insan hakları gibi modern siyaset teorisinin merkezi konularını içerir. Habermas'a göre, modern devletler bu ikilemlerle sürekli olarak karşı karşıya kalır çünkü egemenlik ve yetki devlet aygıtı içinde dönüşürken, egemenlik sahipleri olan vatandaşlar sabit kalmaktadır. Bu nedenle, devlet sürekli olarak meşruiyet ihtiyacı içindedir. Temel insan ve vatandaşlık hakları, bu güç dengelemesinde önemli bir rol oynamaktadır. Anayasalar, bu hakları korumak ve sınırlamak için temel hukuki kaynaklardır. Eşzamanlılık tezi, anayasaların, özel özerklik ve kamusal özerklik gibi kavramlar arasındaki ilişkiyi düzenlediğini ve bu kavramların birbirini tamamladığını öne sürmektedir. Anayasalar, bireylerin özel özerkliği ile ait oldukları siyasi topluluğun kamusal özerkliği arasındaki dengeyi kurar. Bu denge, bireylerin haklarına saygı duyulmasını ve demokratik değerlerin temsil edilmesini sağlar. Bu bağlamda, anayasalar liberal demokratik toplumlarda

toplumsal bağıllığın temel kaynağı haline gelir. Anayasa, bireylerin ve toplulukların kimliklerini ve politik kimliklerini belirleyen kaynaktır. Özellikle çok kültürlü liberal demokratik devletlerde, anayasalar, farklı bakış açıları arasındaki normatif uçurumu aşmak için önemlidir. Habermas'ın bu yaklaşımı, anayasal yurtseverliğin temelini oluşturan düşünceyle uyumludur. Anayasal yurtseverlik, anayasal normlara, ilkelere ve prosedürlere olan bağıllığı vurgular ve bu normlar, insan hakları, halk egemenliği, özerklik, özgürlükler ve vatandaşlık gibi temel değerleri içermektedir. Bu değerler, bir arada bulduklarında, bireylerin ve toplulukların politik kimliğini ve bağıllığını anlamlı kılmaktadır (Zenovic, 2021: 126-130).

Anayasal yurtseverlik kavramı, toplumun bir arada kalma ve dayanışma arzusu ile özgürlük ve eşitlik temelinde kurulan bir siyasi düzenin birleştirici ve bağlayıcı etkisini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, toplumun sadece belirli özelliklere sahip bireyleri dışlamak yerine, politik katılım ve fikir ifadesini teşvik ederek daha açık, hoşgörülü ve demokratik bir toplum oluşturmayı amaçlamaktadır. Anayasa, bu tür bir toplumsal birliği kurmanın temelini oluşturur çünkü anayasa, toplumun nasıl işleyeceğini, hangi kurallara ve ilkelerin rehberlik edeceğini belirler. Bu kurallar, bireylerin özgürce katılmasını ve eşit bir şekilde yararlanmasını sağlamak için tasarlanmıştır. Anayasa, politik katılımın düzenlendiği sahneyi belirlerken, bireyler de kendi politik hedeflerini ve çıkarlarını toplumun kabul ettiği kurallar ve prosedürler çerçevesinde takip etmektedirler. Anayasal yurtseverlik, bu bağlamda toplumun bir arada kalma iradesini ve politik katılımı öne çıkarır. Toplum, belirli bir ulusal kimlik veya etnik kimlik üzerine kurulu olmaktan ziyade, demokratik ve eşitlikçi değerlere dayalı bir birliği benimser. Toplumun benimsediği bu birlik, bireylerin ve grupların topluluk içinde fikirlerini ifade etme ve politik olarak etkileşimde bulunma kapasitesine dayanmaktadır. Bu tür bir yaklaşım, toplumsal bütünlüğün, belirli bir özelliğe sahip bireyleri dışlamak yerine, demokratik değerler ve normlar çerçevesinde bir araya gelme yeteneğine dayandığını vurgular. Sonuç

olarak, anayasal yurtseverlik, toplumun bir arada kalma iradesini ve politik katılımı teşvik eden, demokratik ve eşitlikçi bir yaklaşımı temsil eder. Bu yaklaşım, topluluk üyelerinin belirli özelliklere sahip olmasından ziyade, politik bir birlik ve dayanışma içinde eşit ve özgür bir şekilde yer almasını öne çıkarır. Bu sayede toplum, demokratik değerler etrafında birleşir ve politik bir kimlik oluşturur (Reyes-Torres, 2022: 4-9).

Habermas'a göre, çokkültürlü bir toplumda toplumsal uyum, yabancılar arasında soyut ve hukuki bir dayanışma olarak ifade edilebilir. Bu dayanışma, anayasal vatanseverliğin bir sonucudur. Bu bağlamda, vatandaşlar arasındaki akılcı düşünme yeteneği ve canlılığı, toplumsal uyumu sağlamanın temel unsurlarıdır ve ayrıca özel ve kamusal özerkliğin birbirini tamamlayan sonuçlarıdır (Retek, 2021: 1-2). Anayasal yurtseverlik perspektifine göre, demokratik yurttaşlık, yalnızca yasal bir konum olmaktan ziyade, ortak sorunlara ilişkin karar verme süreçlerine eşit katılımı kapsayan siyasi bir nitelik taşımaktadır. Yurttaşlar, kamusal alandaki demokratik irade oluşturma ve karar alma süreçlerine eşit bir şekilde katılma hakkına sahiptirler. Bu eşit katılım, tüm yurttaşların yasaları birbirine karşı meşrulaştırabildiği bir temel oluşturmaktadır. Farklı bir ifadeyle, yasaların meşruiyeti, yurttaşların kamusal alanda özgürce tartışabilme ve fikir alışverişinde bulunabilme kapasitesinden doğmaktadır. Müzakereci demokrasi, kültürel çeşitlilik bağlamında, farklı etik ve kültürel kimlikler arasındaki uzlaşımın ancak bu kimliklerin eşit şartlarda ve özgürce iletişim kurmaları yoluyla sağlanabileceğini vurgular (Karabulut, 2014: 885).

Jan-Werner Müller, mevcut gelenekler, kurumlar ve aynı zamanda evrensel normlar ve ilkeler arasında eleştirel bir diyalogun varlığının önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu, bir toplumun kendi geleneklerini ve kurumlarını sorgulayarak gelişmeye açık olması gerektiği anlamına gelirken, aynı zamanda evrensel değerler ve normlarla uyumlu bir şekilde hareket etme gerekliliğini de içerir. Bu eleştirel diyalog,

toplumun ilerlemesine ve demokratik değerlerin korunmasına katkıda bulunabilir (Müller, 2012: 38-40). Rasyonelleşmiş ve merkezlesmiş kimliklerin meydana getirilmesinde, yani ulusal bir kimliğe veya kültüre değil ortak bir siyasi kültüre dayanan anayasal yurtseverliğin oluşumunda, kamusal alan kritik bir rol oynamaktadır. “*Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*” adlı erken dönem eserinde çağdaş toplumların gelişimini kamusal alana katılımın genişlemesi (Fraser, 2015: 104) üzerinden tahlil eden Habermas için kamusal alan, yurttaşların toplumsal meseleler hakkında fikir alışverişinde buldukları kurumsal bir iletişim ve etkileşim platformudur (Benhabib, 1999: 146). Habermas, ahlaki ve etik söylemler arasında ayrım yapmaktadır. Ona göre, etik söylem daha tikel ve kişisel bir düzlemde, bireylerin veya grupların kendi yaşamları için neyin iyi veya değerli olduğunu belirlemeye odaklanmaktadır. Bu, kişisel değerler, inançlar ve tercihlerle ilgilidir ve genellikle tikelcidir, yani belirli bir bağlamda geçerli olan normlar ve değerlerle sınırlıdır. Öte yandan, ahlaki söylem daha evrensel ve adalet, haklar ve sorumluluklar gibi genel ahlaki ilkeleri ele almaktadır. Ahlaki söylem, bireylerin ve toplumların yaşamlarını düzenleyen evrensel normlar ve değerlerle ilgilidir. Bu söylem, demokratik bir toplumda özellikle önemlidir, çünkü politika ve hukuk gibi kamusal alanlarda tüm yurttaşlar arasında paylaşılan bir temel oluşturur. Habermas'a göre, demokratik bir cumhuriyette politika ve hukuk, tikel etik normlara dayandırılmaz çünkü farklı etik topluluklar farklı değerleri benimseyebilirler. Bu nedenle politik yapı ve hukuk, evrensel insan hakları ve demokratik yurttaşlık hakları gibi genel ve evrensel ilkeler üzerine inşa edilmelidir. Bu durum, tüm yurttaşların eşitlik, adalet ve özgürlük gibi temel değerlere saygı gösterdiği bir temel oluşturmakla beraber demokratik bir toplumun sürdürülebilirliği için önemlidir (Yıldırım, 2022: 800).

Kamusal alan, politik topluluğun üyeleri arasındaki eşitlik ilkesine dayalı ilişkilerin kurulduğu bir alandır ve genellikle özel alandan karşıtlık içermektedir. Bu alan, demokratik bir toplumda farklı bireylerin ve grupların katılımıyla şekillenir ve sabit veya

durağan bir nitelik taşımayıp, sürekli olarak değişir ve yeniden oluşur. Kamusal alanın belirleyici özelliği, çoğulluğun tanınmasıdır. Farklı düşünce, görüş ve kimliklerin bir araya geldiği ve ifade edildiği bir platformu ifade eden kamusal alan, bu çeşitliliği görünür kılarken tartışma, müzakere ve iletişim yoluyla ortaklığın oluşturulmasına olanak tanımaktadır. Habermas'a göre, kamusal alan aynı zamanda toplumsal kimliğin sürekli olarak yeniden değerlendirildiği bir iletişim alanıdır. Toplumun ortak değerleri, normları ve kimliği hakkında sürekli bir tartışma ve eleştirel düşünce sürecini teşvik eden kamusal alan, toplumun kendisini sorgulayabilmesi ve geliştirebilmesi için önemli bir platform olarak işlev görür. Sonuç olarak, kamusal alan, farklılıkların görünür kılındığı, eşitlik, özgürlük ve hak mücadelelerinin yapıldığı ve kolektif kimliğin sürekli olarak müzakere edildiği dinamik bir iletişim alanıdır (Müller, 2012: 35-37).

Kamusal alan, yurttaşların politik etkinliklerini gerçekleştirdiği ve politikanın dinamik bir şekilde şekillendiği bir mekândır. Kolektif kimlik, bu süreçte akılcılaştır ve bireyler, ulusal kimliklerini evrensel ilkelere referansla sorgulayarak yeniden şekillendirme fırsatına sahip olurlar. Farklı kimliklerin eşit bir şekilde tanınması, sabit ve durağan olmayan, sürekli olarak devam eden bir süreç şeklinde ilerler. “Halk sürekli olarak yeniden tanımlanan bir kavramdır” (Karabulut, 2014: 885). Kamusal alan, anayasal yurtseverlik kuramında yurt olarak tanımlanan kavramın karşılığıdır. Yurt, yurttaşların sahip olduğu şey, ulusal veya kültürel kimlikler değil, yurttaşlık etkinliklerinin gerçekleştiği kamusal alandır. Bu alan, yurttaşların katılımı ve tartışmasıyla oluşturulan bir yerdir ve eşitlik ve özgürlüğün demokratik bir şekilde gerçekleştirildiği yerdir. Demokrasi, halkın kendi kendine yasa koyma ilkesini içerir, ancak bu ilkenin gerçekleşmesi, sadece ekonomik ve sosyal baskılara karşı gelmekle kalmaz, aynı zamanda kamusal alanda insanlar arasında iletişimi ve tartışmayı teşvik eder. Kamusal alan, halkın kamusal meseleler üzerinde etkileşimde bulunduğu ve birbirleriyle iletişim kurduğu bir mekândır. Anayasal yurtseverlik, toplumsal kimliği sabit ve değişmez bir

olgu olarak değil, kamusal alanda sürekli olarak sorgulanan, değiştirilen ve yenilenen bir kavram olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, kamusal alandaki iletişim ve tartışmanın demokrasi için hayati öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Kamusal alanın kaybedilmesi, yurttaşların ortak dünyasının ve demokrasinin tehlikeye girmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle anayasal yurtseverlik, kamusal alanın korunmasını ve demokratik katılımın teşvik edilmesini savunur (Karabulut, 2014: 886).

Habermas, tarihin milli hafızadan uzaklaştırılmaması gerektiğini savunur. Ancak bu tarih anlayışı, kamusal tartışmaya açık ve sağlam argümanlara dayalı olmalıdır. Habermas'a göre iletişim, sadece karşılıklı anlayışın sağlandığı bir ortamda gerçekleşebilmektedir. Bu nedenle anlaşmazlıklar ve çatışmalar açıkça ele alınmalıdır. Farklı perspektiflerin ve bakış açılarının anlaşılması, toplumsal sorunların daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunur. Kamusal alanda yapılan tartışmalar, insanların demokratik bir toplumda bir arada yaşamayı öğrenmelerine yardımcı olur ve birlikte daha iyi bir gelecek için çalışma fırsatı sunar. Anayasal yurtseverlik bağlamında, anayasa değerlerine dayalı bir kimlik oluşturulması, toplumun farklılıklarını anlama, tartışma ve çözme sürecine katkıda bulunurken toplumun demokratikleşme ve bir arada yaşama yeteneğini artırmaktadır. Habermas'a göre, farklılık ve "Öteki" üzerine kurulu bir dünyada, kapalı ve tek bir doğru tarihsel yorumun yeri yoktur. Modern toplumun yapısı, çeşitli tarih görüşlerine ve farklı geleneklere izin vermektedir. Milli kimlikten uzaklaşmak, "Öteki"nin görüşlerini eşit değerlendirmeyi, farkı önemsemeyi ve evrensel demokrasi ile insan hakları değerlerine dayalı bir politik kültüre açılmayı içeren bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, birey ve toplum düzeyinde kendini kabul etme ve tarihini kabul etme sürecini mümkün kılmaktadır (Raczyński, 2016: 72-73). Anayasal yurtseverlik artık sadece evrensel prensiplere doğrudan bir bağlılık değil, daha belirli ve tarihsel bir bağlılığı ifade etmektedir. Habermas, daha önce yapmış olduğu çözümlerini geride bırakmamış olsa da, anayasal vatanseverlik ile ilgili

dayanaklarını hukuksal bir topluluğun tarihsel bağlamı içine (Habermas, 1994: 225) veya sadece paylaşılan siyasi kültür (Habermas, 1998: 264) içine yerleştirmektedir. Hukuki prensiplerin evrenselliği, bir tür anayasal vatanseverlik aracılığıyla tarihsel açıdan belirli bir siyasi kültür bağlamına yerleştirilmesi gereken prosedürel uzlaşıyla yansıtılır (Habermas, 1994: 135). Vatandaşlar arasındaki bağlılık nesnesi, tarihsel ve kültürel olarak belirlenmiş bir hukuk kültürünün devamlılığının sağlanmasıdır. Habermas, kuşkusuz, ulusal tarih deneyimlerini belirli bir şekilde demokratik prensiplerin evrenselliği içinde yerleştiren bir tür siyasi kültür istemektedir (Retek, 2021: 3). “Çeşitli kültürlerin yaşam tarzları arasında çeşitlilik bulunsa da, bu durum ortak bir siyasi kültür” içinde sosyalleşmeyi engellemez. Bu bağlamda, Habermas, çoğunluğun veya grupların bir arada yaşamaya ilişkin normları ve müzakere süreçlerini baskı altına alacak bir çoğunluk ilkesi doğrultusunda ortak politik kültürün şekillenmemesi gerektiğini vurgular. Aksi takdirde, anayasal yurtseverlik projesinin başarıya ulaşması mümkün olmayabilir (Yıldırım, 2016: 796-797).

Habermas'ın anayasal yurtseverliği, kamusal alanı ve siyasi kültürü sadece korumakla kalmaz, aynı zamanda onları "arındırmayı" ve evrensel ahlaki ilkeleri teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Temel bir kavramlar grubu, anayasal yurtseverliğin merkezinde bulunan evrensel ahlakın belirli bir siyasi kültüre gömülmesine izin vermez. Habermas'ın vurguladığı gibi, devletten çok kamusal alana odaklanan arındırıcı yurtseverlik, belirli kamusal anıların ve bu anılar arasındaki çekişmenin üzerine kurulmaktadır. Evrensel liberal demokratik değerlere bağlı olanlar, kendi geçmişlerini farklı bir perspektiften görebilirler ve bu değerler tehlikede olduğunda hukuki ve siyasi bir çizgi çekme ihtiyacı duyabilirler. Ulusal gelenekler, anayasal yurtseverliğin biçimini ve tarzını önemli ölçüde etkileyebilirler. Bu nedenle, anayasal yurtseverlik, Ciaran Cronin tarafından da ifade edildiği gibi, post-ulusal bir yaklaşımı benimser ve vatandaşlığı belirli vasıfları gerektiren bir ilişki olarak görmeyip özellikle ailenin bir uzantısı olarak kabul etmez (Müller, 2012:

42-50).

3.4. Anayasal Yurtseverliğe Karşı Eleştiriler

Anayasal yurtseverlik, siyasi krizlerde tek başına, yurttaşlığa dayalı bir çözümü sunmayabilir. Bu tür yurtseverlik, geniş ölçekte toplumsal dayanışma yaratma yeteneğine sahip değildir. Toplumsal dayanışma, daha ziyade, altta yatan hakkaniyet düşüncesinin belirli bir siyasal kültürde ne kadar güçlü bir şekilde benimsendiğine bağlı olacaktır. Toplumsal birlik ve beraberliği sağlamak, toplumu oluşturan bireylerin sadece eşit, adil ve özgür bir şekilde yaşamalarını değil, aynı zamanda toplumun her kesimini kapsayacak normlarda anlaşma sağlamayı da içermektedir. Bu nedenle, toplumu oluşturan azınlıkları da içeren geniş bir katılımın, kabul edilebilir normların belirlenmesinde önemli olduğu vurgulanmalıdır. John Rawls'un ifadesiyle toplumun birliğini sağlayacak temel ilkeler "anayasal normlardır" (Michelman, 2001: 261). Anayasal esasların kabulü konusunda, toplumda oybirliğine ulaşmak hem yeterli hem de zorunludur. Anayasal esasların uygulanmasında ortaya çıkan yorum farklılıkları, anayasal kültürün bir gerekliliğidir (Müller, 2012: 53-57). Anayasal yurtseverlik, bir yandan, öznel ilişkileri ifade ederken, diğer yandan topluluğun anayasal düzenlemeler temelinde birleşimini ve taahhüdünü oluşturma kapasitesine atıfta bulunur. Böylece, anayasal yurtseverlik, bağlılığın organik, biyolojik veya tarihsel terimlerde değil sivil veya sivil cumhuriyetçi terimlerde açıklanmaya çalıştığı kavramlardan biridir. Müller, anayasal vatanseverlik kavramının, yurttaşlık ile belirli bir etnik kimliğe bağlılık arasındaki ayrımı netleştirdiğini ileri sürmüştür. Bu kavram sayesinde, din, dil ve ırk gibi farklılıklar gözetilmeksizin, aynı toplumda yaşayan tüm bireyler yurttaşlık kavramı altında birleştirilmiştir. Anayasal vatanseverlik, topluluk üyelerinin tamamının özgürlükten eşit bir şekilde yararlanma şanslarını korumak için, kimseyi dışarda bırakmadan özgürce hareket etmeyi sağlayan bir sevginin var olmasını gerektirmektedir. Anayasal yurtseverlik, toplumsal yaşamı sadece kimin kim üzerinde hâkimiyet kuracağı şeklinde ele alan her türlü anlayışa karşı

çıkılmaktadır. Yurttaşlar, anayasanın temel normlarına ve demokratik süreçlere bağlı olarak adaletli ve demokratik yöntemlere güvenmektedirler.

Habermas, karmaşık modern toplumların, kalıcı bir değerler mutabakatı yerine meşru yasa yapma süreci ve meşru iktidarın uygulanmasıyla sağlanabileceğini defalarca vurgulamıştır. Yine de bu durumda dahi evrensel ahlaki normların nihai bağlılık kaynağı olmaya devam ettiğini akılda tutmak önemlidir. Evrensel normlara bağlı kalmak ve onları sorgulamak için, mevcut siyasi kültür hakkında devam eden tartışmalara katılmak ve bu tartışmayı zenginleştirmek en iyi yoldur. Anayasal yurtseverler, bu sürekli tartışma ve genellikle devam eden anlaşmazlıklara özellikle bağlı kalarak, tartışmaya bağlı kalma eğilimindedirler. Bu nedenle, anayasal yurtseverlik özeldir ve kendi özel yapısı içinde bile öncelikle normlara veya prensiplere bağlı kalır. Anayasal yurtseverliği diğer bağlılık biçimlerinden farklı kılan şey, sadakat isteyen bir birey veya kültür topluluğu olmamasıdır. Kısacası, anayasal yurtseverlik politik olmaya yöneliktir (Müller, 2012: 60-62).

Anayasal yurtseverlik kavramı, genellikle devlet temelli milliyetçilikle ilişkilendirildiği için eleştirilmiştir. Habermas, Sternberger'in anayasal yurtseverlik teorisini aşırı devlet merkezli bulduğu için, bu teoriyi daha çok yurttaş odaklı hale getirmiştir. Sternberger, geleneksel Alman düşüncesine uygun olarak devlet merkezli bir bakış açısı benimseyerek, devletin liberal demokratik değerlere bağlı olarak toplum tarafından demokratik kurumlar aracılığıyla korunmasını öne çıkarmıştır. Habermas ise devletin liberal, demokratik ve anayasal normlara bağlı bir hukuk devleti olduğunu savunurken, aynı zamanda toplumun refahını sağlayan bir sosyal devlet olduğunu, devletin vatandaşların toplumsal konularda kamuoyu oluşturmalarına alan açtığını belirtmiştir. Sternberger'in aksine, Habermas, devletin halkını tanıması yerine toplumun evrensel değerlere uygun olarak liberal ve demokratik bir yapıya sahip olması gerektiğini

vurgulamıştır. Bu perspektife göre, toplum, tarihsel süreçlerden kaynaklanan kültürel, dini veya milli değerlerle çatıştığında evrensel ahlaki değerleri benimseyerek liberal değerleri tercih eder. Habermas, toplumun geçmiş kimliği yerine rasyonel bir felsefeyle kendi kimliğini belirlemesi gerektiğini vurgular. Evrensel değerlere bağlı olan yurttaşlar arasında toplumsal uyumun nasıl tesis edileceği konusundaki görüşleri sebebiyle Habermas eleştirilmiştir. Habermas, bu eleştirilerin geçersizliğini savunarak, Nazi döneminde gerçekleştirilen trajik olayların bir daha tekrarlanmaması ve anti-demokratik yönetimlerin tekrar ortaya çıkmaması adına evrensel, liberal demokratik değerlerin önemini vurgulamıştır.

Habermas, Alman toplumunun bir daha Nazi rejimi gibi anti-demokratik bir döneme sürüklenmemesi ve bu tür faaliyetlerin tekrarlanmaması için, toplumun demokratik, liberal ve evrensel değerlere bağlı bir kimlik geliştirmesi gerektiğini vurgular. Ona göre, toplumsal kimlik, statik değil, sürekli değişim ve dönüşüm içinde olan dinamik bir yapıya sahiptir. Post-konvansiyonel ahlaki prensipleri benimseyen Alman toplumunun, demokratik sistemlere ve kurumlara olan güveni sayesinde toplumsal bütünlüğü ve uyumu sağlayacağı tahmin edilmiştir (Çınkara-Bölükoğlu, 2022: 24). Anayasal yurtseverlik, başlangıçta gerçekten yurttaşlık temelli bir bağlılık veya siyasi sadakat formu olması nedeniyle zorunlu olarak bir devlete odaklanma eğilimindedir. Ayrıca, anayasal yurtseverlik, belirli bir rejime odaklanır ve normlar ve değerler konusunda ortak bir anlayışa dayalı bir siyasal kültür oluşturma amacını taşıdığı ölçüde, zorunlu olarak bir ulusçuluk formudur. Bu durumda, anayasal yurtseverlik devlet odaklı ve spesifiktir. Bu nedenle, eleştirmenler anayasal yurtseverliği sadece yurttaşlık temelli ulusçuluk olarak görebilirler; yurttaşlık temelli ulusçuluğun da basit bir ulusçuluk olduğunu, kültürel ulusçuluğa karşı olmasının otomatik olarak daha az tehlikeli olmadığını savunabilirler. Liberal ulusçuluktan farklı olarak anayasal yurtseverlik, öncelikli olarak bir devlete değil siyasi ilkelere bağlıdır ve kendi içinde normatif bir

değere sahiptir. Belki de paradoksal olarak, özü itibariyle faydalı ancak yine de bir kavram olarak normatif açıdan bağımlıdır (Müller, 2012: 76-79).

Diğer bir eleştiri ise, anayasal yurtseverlik kavramının liberal, anayasal ve demokratik değerleri toplumsal birlik ve beraberliğin temeli olarak yüceltip adeta sivil bir din haline getirilmesiyle ilgilidir. Müller, anayasal vatanseverliğin, liberal milliyetçilik gibi bir toplumu homojenleştirmeyi hedeflemediğini belirterek, bu kavramın liberal değerler etrafında farklı kültürel ve tarihsel arka plandan gelen toplumun tüm kesimlerinden bireylerinin siyasi olarak kendini ifade edebileceği ortak bir siyasi alan yaratmayı hedeflediğini ifade etmiştir. Anayasal yurtseverlik çerçevesinde, özgürlük, eşitlik, adalet gibi liberal siyasi değerler üzerine kurulu bir toplumsal birlik ve beraberlik oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bireysel farklılıklara rağmen, toplumu oluşturan bireylerin birbirlerine duydukları saygı, anayasal normlar altında yükselmektedir. Bu nedenle Müller, anayasal yurtseverlik kavramının devlet temelli, siyasi milliyetçilikten ayrıldığını vurgulamaktadır. Fransız siyaset bilimci Marcel Gauchet, çağdaş toplumların dini temelden uzaklaştığını belirterek, bu toplumların yalnızca baskıcı ve otoriter rejimlerin zorla dayatılmasıyla dini bir yapı kazandırılabilceğini ileri sürmektedir. Anayasal yurtseverlik konsepti, demokratik ve liberal değerlere dayanmaktadır. Bu nedenle, anayasal yurtseverlik kavramı, sivil dinle uyumsuzdur. Rousseau'nun sivil din görüşü, cumhuriyetçi ilkelerin toplum tarafından benimsenmesi dayanır ve bu bakımdan anayasal yurtseverlik konseptine benzerlik gösterebilir. Ancak, anayasal yurtseverlik kavramı, Fransız siyaset felsefecisi Jean Marc Ferry'nin ifadesiyle, "toplumun, bireylerin çeşitliliğini kabul ederek bir ortak paydada buluşmasıdır" (Çınkara-Bölükoğlu, 2022: 29, Ferry, 2000: 34) Bu, anayasal yurtseverliğin özellikle bireyler arasındaki çeşitliliklere rağmen bir toplumsal birlik ve anlayış oluşturmayı hedeflediği anlamına gelir. Anayasal yurtseverlik kavramı, din, millet, ırk gibi yerel değerlere karşı bir mücadele içinde değildir. Bu kavram, demokratik ve liberal değerler çerçevesinde milli bayramlar, bayrak,

milli marş gibi semboller üzerinden toplum tarafından kutsanabileceği düşüncesiyle ilişkilendirilmiştir. Ancak anayasal yurtseverlik kavramı, temel olarak demokratik ve liberal değerler üzerinde odaklanarak toplumda yurttaşlık bilincinin oluşmasını amaçlamakta ve bireylerin eşit yurttaşlar olarak birbirlerine saygı göstermelerini teşvik etmektedir. Bu kavram, evrensel değerlerden beslenir ve herhangi bir özel değeri kutsamaz. Yerel düzeyde farklı kültürlerden insanları bir araya getirirken, evrensel düzeyde ise her bireyi küresel sistemde dünya vatandaşı olarak kabul etmeyi amaçlamaktadır (Müller, 2012: 75-85)..

Siyaset bilimci George Kateb, anayasal yurtseverliğin, toplumu ülke uğruna kendini feda etme anlamında dini bir temel üzerine oturttuğunu ve bu bağlamda toplumun tarihsel ve kültürel değerlerini evrensel değerlerin üzerinde tutarak, tarihsel temellere dayalı bir yurtseverlik tanımı yaptığını ileri sürmüştür. Habermas'ın anayasal yurtseverlik kavramının, toplumsal birlik oluşturmada yetersiz kalacağı ve bireyleri bu kavrama ikna etmede etkili olamayacağı eleştirisi getirilmiştir. Anayasal yurtseverlik kavramına yönelik bir diğer eleştiri, bu yaklaşımın toplumu vatandaşlık konusunda birleştirmekten ziyade, bireylerin liberal demokratik sistemin kurumlarına olan bağlılığını artırdığı, ancak toplumsal birlik bilincini yeterince aşıl原因amadığı yönündedir. Habermas'ın anayasal vatanseverlik kavramına getirilen bir diğer eleştiri ise milli kimlik, ortak tarih ve kültürel mirasa dayalı ulusal bilinç yerine, ulus aşırı bir yurttaşlık tanımının yapay olarak görülmesidir. Habermas'ın anayasal yurtseverlik kavramına yönelik eleştirilerden biri, ortak geçmişin ve tarihsel-kültürel birikimin insanların ilişkilerini nasıl etkilediğini gösteren sosyal deneylerle de desteklenmiştir. Bu bulgular, Habermas'ın ulus ötesi bir yurttaşlık tanımının yapaylığını ortaya koyar. Habermas, anayasal yurtseverlik kavramıyla, liberal demokratik değerler temelinde bir yurttaşlık bilinci oluşturarak toplumsal birliği sağlamayı hedeflemiştir. Liberal demokratik değerlerin evrensel nitelikte olması, özgürlük, bağımsızlık ve eşitlik gibi kavramların şiddet yoluyla topluma

dayatılmaması; ayrıca, liberal değerlerin din veya ırk gibi doğuştan gelen özelliklere dayanmaması, etnik ve kültürel asimilasyonla sonuçlanmalarını engellemiştir (Çınkara-Bölükoğlu, 2022: 30).

Charles Taylor, Habermas'ın anayasal yurtseverlik düşüncesini eleştirdiği yazısında, bu kavramın iki bileşenine odaklanır. Bu kavram "anayasallık" fikrini içerir, çünkü toplumun bütünlüğünü sağlayan ahlaki-politik prensiplere atıfta bulunur. Öte yandan, "yurtseverlik" kavramını vurgular; çünkü bu ahlaki-politik prensipleri gerçekleştirebilmek için toplumların kendi özgün tarihlerine duydukları bağlılığa işaret eder. Taylor'a göre, bu durum ulusçuluk akımlarında görülen şovenizmin ve tikelciliğin başka bir türünün ortaya çıkmasına yol açabilir. Anayasal yurtseverlik kavramına bağlı hisseden bireyler, kendi toplumlarındaki demokrasi, politik kültür ve rejiminin, diğer toplumlardakilerden daha ileri olduğunu iddia edebilirler. Bu durumda, Taylor'a göre Habermas, ulus-devletlerin yapısında gördüğü gerilimi farklı bir şekilde yeniden üretmektedir. Taylor ve Kymlicka, anayasal yurtseverliğin yurttaşlığın etnik boyutunu ihmal ettiği konusunda hemfikirlerdir. Will Kymlicka, Habermas'a yönelik eleştirilerinde, "eşitlikçi hak kuramı"nın farklı etnik-kültürel grupların özgürce rıza gösterme yeteneğini varsayımının yetersiz ve soyut olduğunu savunur. Kymlicka'ya göre, Habermas'ın çokkültürlülük bağlamında geliştirmek yerine iletişimsel akıl temelinde inşa ettiği teorisi, bu soruna etkili bir çözüm sunmamaktadır ve Habermas'ın yaklaşımı sadece etnokültürel adaletin minimal bileşeni"ni içerebilecek bir kapsam sunabilir. Bu bağlamda, belirli bir bölgedeki yerli topluluklar, geniş toplumun üyelerinden farklı dili konuşan ve tarih boyunca sömürgeleştirme, işgal veya emperyalist baskılar nedeniyle bir ulus-devletin vatandaşı olmaya zorlanmış gruplar için, insan hakları veya bireysel haklar tek başına yeterli koruma sağlayamayabilir. Kymlicka, ulus-ötesi veya post-ulusal yurttaşlık düşüncelerine mesafeli yaklaşarak, bu tür toplulukların haklarını ve kimliklerini korumanın en etkili yolunun ulus-devlet sınırları içinde demokratik çözümler bulmak

olduğunu ifade eder (Yıldırım, 2016: 801-803).

SONUÇ

Bu çalışma, modern yurttaşlık kavramının meydan okumalarını, çokkültürlülük ve anayasal yurtseverlik gibi alternatif yaklaşımların ortaya çıkışını ve bu kavramların günümüz siyasi ve toplumsal bağlamdaki rolünü incelenmiştir. Günümüzde, küreselleşme, göç ve kültürel çeşitlilik gibi faktörler, ulusal kimliklerin karmaşıklığını artırmakta ve bu çeşitli kimliklerin tanınması ve haklarının korunması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Çokkültürlülük politikaları, toplumların çeşitliliğini kabul eden ve farklı kimliklerin eşitlik ve adalet temelinde tanınmasını teşvik eden bir yaklaşım sunmaktadır. Ancak, bu politikaların başarılı bir şekilde uygulanması için toplumsal uyum ve dayanışma gerekmektedir. Toplumların, farklılıkları zenginlik olarak görmesi ve bunları bir arada yaşama kültürüyle uyumlu hale getirmesi önemlidir.

Zenginlik küreselleşirken yoksulluk da yerleşiyor. Bu durum, kapitalist dünya ekonomisinin yapısındaki ve ekonomi ile siyaset arasındaki görünüşteki ayrılıktan kaynaklanmaktadır. Küreselleşme ile birlikte uluslararası sermaye, ulus-devletlerin toplumsal ve kamusal alanları üzerindeki etkisini azaltmıştır. Modern ulus-devletin gücünü kaybetmeye başlamasıyla birlikte, çokkültürlü ve çok kimlikli bir dünyaya geçilmiştir. Kapitalist ekonomik sistem, özgürlük talebine öncelik verirken, küreselleşme farklı kültürel kimliklerin tanınması ve değer verilmesini önemli hale getirmiştir. Asimilasyon politikaları ile farklılıkların üstesinden gelmek yerine onları bastırmayı amaçlayan ulus-devletlerin kurduğu homojen yapı, küreselleşme ile birlikte kültürel çeşitliliğe uyum sağlamakta zorlanmıştır. Modern vatandaşlık anlayışı, eşit hak ve yükümlülükler sunsa da, bazı gruplar tarihî dezavantajlar nedeniyle daha fazla hak ve ayrıcalık talep eder. Küreselleşme sonrası çokkültürlülük, toplumun farklı kültürel grupların varlığını ve etkileşimini kabul ettiği bir kavramdır.

Anayasal yurtseverlik kavramı, liberal demokratik değerlere dayalı bir toplumsal düzen içinde, farklı kimliklerin kabulünü ve toplumun bir arada tutulmasını amaçlamaktadır. Ulusal kimlik yerine evrensel normatif ilkeleri öne çıkararak toplumsal birliği ve taahhüdü güçlendirmeyi hedefleyen Jürgen Habermas'ın anayasal yurtseverlik kavramı, ulusal kimlik ve vatanseverlik algısını geleneksel çerçevelerinden çıkarıp çağdaş toplumlara adapte etmekte önemli bir rol oynamaktadır. Habermas, ulusal kimlik oluşturmanın ve ulusal gururun yeniden inşasının, anayasal yurtseverlik kavramıyla mümkün olduğunu öne sürmektedir. Geleneksel milliyetçilik anlayışının aksine, Habermas'ın vurguladığı gibi, ulusal kimlik ve değerler artık etnik kökenlerden ziyade liberal demokratik ilkeler ve anayasal normlarla tanımlanmaktadır. Bu anlamda, Habermas'ın anayasal yurtseverlik kavramı, ulus-devletin sınırlarını aşan ve çokkültürlü toplumların oluşturulması için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Anayasal yurtseverlik, farklı kültürlerin, yaşam tarzlarının ve inançların bir arada barış içinde yaşamasını sağlayacak ortak bir temel oluştururken, aynı zamanda demokratik toplumun işleyişini sürdürmek için gereklidir. Habermas'ın vurguladığı gibi, soyut yurtseverlik kavramı, bireylerin kendi yaşam tarzları ve kültürel geçmişleriyle özdeşleşme eğilimlerini ulusal bir bütünlükten ziyade soyut prensipler ve prosedürlere dayalı bir yurtseverlikle değiştirmektedir. Bu, demokratik toplumlarda ortak bir kimlik ve dayanışma oluşturmanın temelini oluştururken, aynı zamanda farklılıkları kabul etme ve çoğulculuğu teşvik etme gerekliliğini vurgular. Anayasal yurtseverlik kavramı, evrensel normatif ilkelerin ve değerlerin özgün kültürel kimliklerle uyumlu hale getirilmesini amaçlar. Bu, demokratik toplumların, farklı kültürlerin ve yaşam tarzlarının bir arada var olmasını sağlarken, ortak bir temelde bir araya gelerek birlikte yaşama ve işbirliği yapma kapasitesini güçlendirir.

Habermas'ın post-ulusalcı yurttaşlık anlayışı, demokrasi ve ulus-devlet arasındaki ilişkiyi, modern demokrasilerin kültürel çeşitliliği ele almak için nasıl yeniden

şekillendirebileceğini inceler. Bu perspektif, politik katılımı teşvik ederken, anayasal normlara, ilkelerine ve prosedürlere dayalı bir bağlılık gerektirir. Jan-Werner Müller'in katkılarıyla bu kavram daha da zenginleşir; Müller, anayasal yurtseverliği, bireylerin ahlaki sorumluluğunu ve vatanseverlik bağlamında yapılacak fedakârlıkların önemini vurgulayarak genişletir. Anayasal yurtseverlik, dinamik bir siyasi kavram olup, ulusal kültürlerin aksine asla tamamlanmamış, katılaşmamış, açık bir kültür olarak ortaya çıkar. Bu perspektif, her bireyin dünya vatandaşı olduğunu vurgulayarak post-ulusal bir yurttaşlık iddiası taşır. Müller'in vurguladığı gibi, anayasal yurtseverlik kavramı, evrensel ve yerel değerlerin birleşimine dayanır

Ortak politik kültür, farklı ve özgün kültürel grupların ve yaşam tarzlarının eşit bir şekilde dahil edildiği bir toplumsal kimliğin oluşmasına izin verir. Bu kültür, temel olarak anayasada şekillenen demokratik ilkeler, kurumlar ve prosedürlere dayanır ve değişime açıktır. Anayasal yurtseverlik, liberal demokratik değerlere aidiyet hissedilen bir toplum oluşturmayı hedefler. Bu bağlamda, temel hak ve özgürlükler gibi evrensel ahlaki kuralların ön plana çıktığı, demokratik anayasal normlara dayalı bir vatanseverlik anlayışını benimser. Anayasal yurtseverlik, çoğulcu ve çokkültürlü toplumlarda ortak politik kültürün yanı sıra politika-altı kültürlerin de önemini vurgular. Bu kültürler arasındaki denge, toplumsal bütünleşmenin temelini oluşturur ve değişime açık bir özelliğe sahiptir. Habermas'ın vurguladığı gibi, anayasal yurtseverlik kavramı, liberal demokrasilerde yasaların meşruiyetini anlamak için önemli bir çerçeve sunar. Hukukun üstünlüğü ve halk egemenliği arasındaki denge, demokratik bir düzenin sağlam temellerini oluşturur.

Anayasal yurtseverlik kavramı, devlet odaklı milliyetçilik eleştirilerine karşın, Habermas'ın öne sürdüğü daha yurttaş odaklı bir yaklaşımı temsil eder. Bu kavram, devletin liberal, demokratik ve anayasal değerlere bağlı olduğunu vurgularken, toplumun

refahını sağlayan bir sosyal devlet olduğunu savunur. Eleştirmenler, anayasal yurtseverliği sadece devlet merkezli bir ulusçuluk olarak görüp eleştirirken, Habermas evrensel değerlere vurgu yaparak toplumun demokratik ve liberal bir yapıya sahip olması gerektiğini vurgular.

Habermas'ın anayasal yurtseverlik kavramı, ulusal kimlik ve vatanseverlik algısını çağdaş toplumların ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yeniden tanımlayarak, demokratik ve çoğulcu toplumların oluşturulması ve sürdürülmesi için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu kavram, ulusal kimliğin etnik kökenlerden ziyade evrensel normatif ilkeler ve değerlerle tanımlanabileceğini öne sürerken, aynı zamanda farklı kültürlerin ve yaşam tarzlarının bir arada var olmasını teşvik eder ve demokratik toplumların temel prensipleriyle uyumlu bir şekilde işlemesini sağlar. Evrensel değerlerden beslenen ve herhangi bir özel değeri kutsamayan anayasal yurtseverlik, yerel düzeyde farklı kültürlerden insanları bir araya getirirken, evrensel düzeyde ise her bireyi küresel sistemde dünya vatandaşı olarak kabul etmeyi amaçlar. Sonuç olarak, anayasal yurtseverlik kavramı, liberal demokratik değerler çerçevesinde toplumsal birlik ve beraberlik oluşturmayı hedeflerken, evrensel değerlere dayalı bir toplumsal kimlik oluşturma potansiyeline sahiptir.

Jürgen Habermas'ın anayasal yurtseverlik anlayışı bağlamında, bireylerin birden fazla ulusal kimliğe sahip olmasını veya bir ÷lkeye aidiyetlerini sürdürürken aynı zamanda diğer bir ÷lkede yaşama ve çalışma haklarını koruyabilmelerini sağlayan çifte vatandaşlık ve mavi kart uygulamalarını hayata geçiren devletler mevcuttur. Özellikle göçmen topluluklar için uygulanan, kendi kültürel kimliklerini korurken, yaşadıkları ÷lkenin demokratik değerlerine de uyum sağlamalarını imkân verecek şekilde çifte vatandaşlık uygulaması Fransa, İtalya, Birleşik Krallık, bazı kısıtlamalar olsa dahi Almanya, Kanada, Avusturalya gibi ÷lkelerde geçerlidir. Amerika Birleşik Devletleri,

resmi olarak tanımasa da, çifte vatandaşlığı kabul etmektedir. Mavi Kart ise, Avrupa Birliği (AB) tarafından yüksek vasıflı işçilerin AB ülkelerine göçünü kolaylaştırmak amacıyla oluşturulmuş bir çalışma izni türüdür. Bu kart, AB dışındaki ülkelere gelen nitelikli işçilere AB ülkelerinde yaşama ve çalışma hakkı tanımaktadır. Mavi Kart sahipleri, AB ülkelerinde ikamet ve çalışma hakkına sahiptir. Ayrıca, belirli bir süre sonunda aile birleşimi hakkı ve AB içinde hareket özgürlüğü gibi ek haklar da elde edebilirler. Çifte vatandaşlık ve mavi kart gibi uygulamalar, anayasal yurtseverlik kavramının pratikte nasıl işlediğini gösteren önemli örneklerdir. Bu uygulamalar, bireylerin birden fazla anayasal düzene ve demokratik değere bağlılık gösterebilmelerini sağlarken, ulusal kimliklerin ötesinde bir vatandaşlık anlayışını teşvik eder. Bu tür politikalar ve uygulamalar, başka çalışmaların konusu olduğu için tezimde bu uygulamalara yer verilmemiştir.

Bu çalışma, modern yurttaşlık kavramının karmaşıklığını ve çokkültürlülük ile anayasal yurtseverlik gibi alternatif yaklaşımların bu kavramın geleceğine nasıl etki edebileceğini anlamamıza yardımcı olmuştur. Günümüzde, küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, bu konudaki tartışmaların ve politikaların daha da önem kazandığını görmekteyiz. Gelecekteki araştırmaların, bu konudaki tartışmalara ve politikalara daha derinlemesine bir bakış sunması ve farklı toplumların bu değişen dinamiklere nasıl adapte olduğunu incelemesi beklenmektedir. Bu, toplumsal uyum ve eşitlik temelinde daha kapsayıcı ve sürdürülebilir bir gelecek için önemli bir adım olacaktır.

ÖZET

Yurttaşlık kavramı, tarihsel ve sosyal değişimlere adapte olarak evrim geçirmiştir. Başlangıçta net bir tanımı olmayan bu kavram, zamanla bireylerin haklarını ve sorumluluklarını içeren bir niteliğe dönüşmüştür. Modern yurttaşlık, ulus devletle ilişkilendirilmiş ve hak ve görevlerin toplumsal bir sözleşme çerçevesinde belirlendiği bir yapıya bürünmüştür. Ancak, küreselleşme ve kitle göçleri gibi faktörler, toplumları daha çokkültürlü hale getirerek farklı kimliklerin tanınmasını önemli kılmıştır. Bu durum, çokkültürlülüğü teşvik eden politikaların önemini artırmıştır. Çokkültürlülük, toplumun çeşitliliğini kabul eden ve farklılıkların uyum içinde yaşamasını teşvik eden bir yaklaşımdır. Anayasal yurtseverlik ise, toplumun çeşitliliğini kabul ederek her kesimi bir arada tutmayı amaçlamaktadır. Bu kavram, liberal ve demokratik bir anayasal düzen içinde toplumun birliğini ve taahhüdünü teşvik eder. Jürgen Habermas, anayasal yurtseverliği liberal değerlere olan bağlılık olarak değerlendirir ve çoğulcu bir anayasal sistemin korunmasını savunur. Bu bağlamda bu tezin amacı, “aslında eşit olmayan ve aynı ölçüde özgür olmayan bireyleri, bir ulusun üyeleri olmaları nedeniyle bütünleştiren ve siyasi bir proje olarak ortaya çıkan modern yurttaşlık kurumunun” (Azizoğlu, 2016: 12, Göktürk, 2006: 63) küreselleşme ile birlikte toplumun farklı kesimlerinden gelen hak talepleri karşısında yetersizliğine karşılık üretilen çokkültürlülük kavramına ve çokkültürcülük politikalarına yer vermektir. Ancak asıl amaç, geçerliliği tartışılan modern yurttaşlık kavramına bir çözüm önerisi olarak sunulan anayasal yurtseverlik kavramını Habermasçı bakış açısıyla incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Yurttaşlık, Küreselleşme, Çokkültürlülük, Anayasal Yurtseverlik, Jürgen Habermas, Will Kymlicka, Charles Taylor

ABSTRACT

The concept of citizenship has evolved over time, adapting to historical and social changes. Initially lacking a clear definition, it has gradually become associated with the rights and responsibilities of individuals. Modern citizenship has been linked to the nation-state, structured around a social contract defining rights and duties. However, factors like globalization and mass migration have diversified societies, emphasizing the recognition of different identities. This has underscored the importance of policies promoting multiculturalism, which embraces diversity and encourages harmony among differences. Constitutional patriotism, on the other hand, aims to unite diverse segments of society by acknowledging and accepting their variety within a liberal and democratic constitutional framework. Jürgen Habermas interprets constitutional patriotism as allegiance to liberal values and advocates for the preservation of a pluralistic constitutional system. “In this context, the aim of this thesis is to examine the” concept of multiculturalism and multicultural policies developed in response to the inadequacy of modern citizenship, which originally aimed to integrate individuals who are inherently unequal and not equally free due to being members of a nation-state, in the face of demands for rights from various sectors of society brought about by globalization. However, the primary objective is to explore the concept of constitutional patriotism from a Habermasian perspective as a proposed solution to the contested validity of modern citizenship.

Keywords: Citizenship, Globalization, Multiculturalism, Constitutional Patriotism, Jürgen Habermas, Will Kymlicka, Charles Taylor

KAYNAKÇA

Ağaolulları, M.A., Köker, L., (2011), **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Kitabevi, Ankara

Anderson, B., (2015), **Hayali Cemaatler**, Metis Yayınları, İstanbul

Arendt ,H.,(2016), **İnsanlık Durumu**, İletişim Yayınları, İstanbul

Arendt, H., (2021), **Totalitarizmin Kaynakları/1 Antisemitizm**, (çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul

Arendt, H., (2021), **Totalitarizmin Kaynakları/2 Emperyalizm**, (çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul

Arendt, H., (2022), **Geçmişle Gelecek Arasında**, İletişim Yayınları, İstanbul

Aristoteles, (2005), **Politika**, (çev: Mete Tunçay), Remzi Kitabevi, İstanbul

Barry, N.,(1998), “Charles Taylor on Multiculturalism and the Politics of Recognition, Community and Tradition: Conservative Perspectives on the American Experience”, der. G. W. Carey ve B. Lanham: Frohnen Rowman & Littlefield

Batur, E.B., (2022), **Farklı Etnik ve Mezhep Gruplarına Üye Bireylerin Yurttaşlığa Yönelik Bakış Açıları ve Yurttaşlık Kimliğini İnşa Süreçleri**, Doktora Tezi, Mersin

Bauböck, R., (1996),” Social and Cultural Integration in Civil Society”, içinde. R. Bauböck, A .Heller, (ed..A. Zolberg), The Challenge of Diversity. Ontegration and Pluralism in Societies of Immigration

Benhabib, S., (1996), “Kamu Alanı Modelleri”, (çev. Doğan Şahiner), **Cogito**, sayı. 8, 238-258, İstanbul

Benhabib, S., (1999), **Modernizm, Evrensellik ve Birey**, (çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Benhabib, S., (2006), **Ötekilerin Hakları, Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar**, (çev: Berna Akkıyal), İletişim Yayınları, İstanbul

Berten,A., Silveira Da, P., Pourtois, H., (2006), **Genel Giriş**. (Çev. E. Özkaya). Andre B., Pablo S. H. P (Eds.), Liberaller ve Cemaatçiler, Dost Yayınları, Ankara,

Bobbio N., Viroli, M., (2003), **The Idea of the Republic**, Cambridge Polity,Press

Brubaker, R. (1992). "Citizenship and Nationhood in France and Germany", **Harvard University Press**

Castles, S., (2005). "Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging". **Routledge**

Caymaz, B., (2008), **Türkiye’de Vatandaşlık Resmi İdeoloji ve Yansımaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Cornell, T. J. (1995), "The Beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars", (c. 1000–264 BC)., **Routledge**

Çağlayan,M.E., (2017), **Arendt’in Politik Düşüncesinde Yurttaşlık Kavramı**, Yüksek Lisans Tezi, Antalya

Çelik, H., (2008), "Çokkültürlülük ve Türkiye’deki Görünümü", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9 (15)

Çinkara, G., Bölükoğlu, İ.D., (2020), "Anayasa Hukuku ve Vatandaşlığın Birlikteliği: Anayasal Vatanseverlik Kavramına Giriş", **Necmettin Erbakan Üniversitesi SBF Dergisi**, Konya, Cilt 2 Sayı 1

Dalkıran, D., (2018), **Hannah Arendt'in Siyaset Felsefesinde Totalitarizm Meselesi**,
Yüksek Lisans Tezi, Bursa

Doytcheva, M., (2020), **Çokkültürlülük**, çev: Tuba Akıncılar Onmuş, İletişim Yayınları,
İstanbul

Drucker, P.F., (1994), **Kapitalist Ötesi Toplum**, (çev: B.Çorakçı), İnkılap Kitabevi,
İstanbul

Durgun, Ş., (2010), “Cumhuriyetçi ve Liberal Anlayış Çerçevesinde Türkiye’de
Vatandaşlık Sorunsalı”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi s:1**

Duverger, M., (1982), **Siyaset Sosyolojisi**, (çev Ş.Tekeli), Varlık Yayınları, İstanbul

Düzenli, K., (2020), **Yurttaşlığın Tarihsel Dönüşümü ve Türkiye’de Yurttaşlık**,
Yüksek Lisan Tezi, İstanbul

Emirhan,D.Ç., (2014), **Will Kymlicka'nın Çokkültürcülük Yaklaşımı: Eleştirel Bir
Okuma**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Erdoğan, M., (2018), **Yurttaşlık, Anayasal Yurtseverlik ve Türkiye, içinde Özgürlük,
Hukuk ve Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara

Erdoğan, N.Y., (2017), **Yeni Sorunlar Karşısında Ulus Devletin Geleceği,
Küreselleşme, Çokkültürlülük ve Ulus-Devlet**, Doktora Tezi, Ankara

Erincik, S., (2011), “Kimlik ve Çokkültürcülük Sorunu”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi, 52:2**, Ankara

Faulks, K., (2000), **Citizenship**, Routledge, London and New York

Ferry, J.M., (2000), **La Question de l'État Européen**, Gallimard

Fığlalı Taşkın, A.F., (2008), **Developing A Scale of Citizenship Perceptions In Terms of Rights and Duties in Contemporary Turkey**, Doktora Tezi, Ankara

Fraser, N., (2015), **Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Var Olan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı**, Kamusal Alan, Ed. Meral Özbek, (çev. Meral Özbek/ Cemal Balcı), Hil Yayın, İstanbul

Gellner, E., (2008), **Uluslar ve Ulusçuluk**, çev: Büşra Ersanlı – Günay Göksu Özdoğan, Bil Yayın, İstanbul

Giddens, A., (2000), **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, (çev. Osman Akınhay), İstanbul, Alfa Yayınları

Giddens, A., and Pierson, C., “Conversations with Anthony Giddens: Making Sense of Modernity”, **Cambridge: Polity Press**

Göktürk, D., (2006), “Politika ve Ekonomi İlişkileri: Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devletin Dönüşümü”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt 32, Sayı 36

Göztepe, E., (2015), **Yurttaşlığın Kamusal ve Ulusüstü Boyutu: “Avrupa Yurttaşlığı ve Göçmen Formu Örnekleri**, Editör: Meral Özbek, Hil Yayın, İstanbul

Gutman, A., (2014), “**Giriş**”, **Çokkültürcülük; Tanınma Politikası**, çev: Özcan Kabakçioğlu, haz: Amy Gutman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Gülalp, H., (2008), “Jean Jacques Rousseau'nun ikilemi: Türkiye'de vatandaşlık ve siyasal kültür”, **Cogito Dergisi** (Tragedya), 54

Gürses, M.A., (2021), **Charles Taylor'da “Çokkültürlülük” ve “Kimlik” Kavramları**

Üzerine Bir Çalışma, Yüksek.Lisans Tezi, Aydın

Habermas J., (1998), “Citizenship and National Identity in Between Facts and Norms”, William Rehg tr, **Cambridge, MA: The Massachusetts Institute of Technology Press**

Habermas, J., (1988), “Historical consciousness and post-traditional identity: Remarks on the Federal Republic’s orientation to the West”, **Acta Sociologica** 31(1)

Habermas, J., (1994), “Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State’ in A Guttman (ed) Multiculturalism”, Princeton: **Princeton University Press**

Habermas, J., (1996),” Between Facts and Norms”, (çev: William Rehg), **Cambridge: Polity Press**

Habermas, J., (1998), **The Inclusion of the Other**, C. Cronin ve P. D. Greiff (ed.), Massachussets: MIT Press

Habermas, J., (2002), **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti**, (çev: M. Beyaztaş), Bakış Yayınları, İstanbul

Habermas, J., (2007), **Bölünmüş Batı**, Çev: Dilman Muradoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Habermas, J., (2015), **Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü**, (çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul

Habermas, J., (2017), **“Öteki” Olmak, “Öteki” yle Yaşamak**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Hansen, P., (1993), **Hannah Arendt Politics, History and Citizenship**, Cambridge, Polity Press

Heater, D., (2007), **Yurttaşlığın Kısa Tarihi**, çev: Meral Dlikara Üst, İmge Kitabevi, Ankara

Heywood, A.(2018), **Siyaset Teorisine Giriş**, (çev: Hızır Murat Köse), Küre Yayınları, İstanbul

Hobsbawm, E.J., (2014), **Milletler ve Milliyetçilik**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Horton, J., (1993), **Liberalism, Multiculturalism and Toleration**, St. Martin Press, New York

Höffe, O., (2001), **Königliche Völker. Zu Kants kosmopolitischer Rechtsund Friedentheorie**, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag

Iverson, D., (2016), “Introduction: Multiculturalism as a Public Ideal”, The Ashgate Research Companion to Multiculturalism, Ed. Duncan Iverson, **Routledge**

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi. (1948)

İnsel, A., (2001), **Çokkültürlülük, Çokkimlilik, Çoğulculuk. Modernleşme ve Çokkültürlülük** (s. 100-102). İstanbul: İletişim Yayınları.

Joppke, C., (1998), “Why Liberal States Accept Unwanted Immigration”, **World Politics**, 50 (2)

Kadıoğlu, A., (2022), **Giriş, Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara**, Metis Yayınları, İstanbul

Kadıoğlu, A., (2022), **Türkiye’de Vatandaşlığın Anatomisi**, Ayşe Kadıoğlu(Der.), Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara, Metis Yayınları, İstanbul

Karabulut, T., (2014), “Yurttaşlığın Krizini Yeniden Düşünmek: Liberal Milliyetçilik ve

Anayasal Yurtseverlik Kuramları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Ankara, Cilt 69,
No:4

Karabulut, T., (2016), **Yurttaşlığın Krizini Yeniden Düşünmek: Liberal Milliyetçilik ve Anayasal Yurtseverlik Kuramları**, Doktora Tezi, Ankara

Kartal, F., (2010), “Dışlayıcı Bir Kurum Olarak Yurttaşlığın Evrimi: Polis’ten Küresel Düzene”, **TODAİE Yayınları**, Ankara

Keyman, F., (2022), **Türkiye’de Çokkültürlü Anayasal Vatandaşlık**, Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara içinde, haz. Ayşe Kadioğlu, Metis Yayınları, İstanbul

Kızılcılık, S., (2003), **Küreselleşme ve Sosyal Bilimler**, Anı Yayıncılık, Ankara

Kivisto, P., & Faist, T. (2007), “Citizenship: Discourse, Theory, and Transnational Prospects”, **Blackwell Publishing**

Kobyliński, A., (2017), **Seeking a Virtuous Patriotism: Considerations on Love for One’s Country**, Rocznik Teologii Katolickiej

Köker, L., (2014), **Charles Taylor:Kimlik/Farklılık Sorununa Sahici Demokratik Çözüm Arayışı**, Çokkültürcülük, Tanınma Politikası içinde, haz: Amy Gutmann, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Kukathas, C., (1992), “Are there any cultural rights?” **Political Theory**, 20 (1), s. 105-139

Kukathas, C., “Theoretical Foundations of Multiculturalism”, s.11-13
http://econfaculty.gmu.edu/pboettke/workshop/fall04/theoretical_foundations.pdf

Kymlicka, W., (2001), **Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship**, Oxford University Press, New York

Kymlicka, W., (2011), **Çokkültürlülük: Başarı, Başarısızlık ve Gelecek**, (çev: F.Öztürk), Kanada

Kymlicka, W., (2015), **Çokkültürlü Yurttaşlık-Azınlık Hakların Liberal Teorisi**, (çev: Abdullah Yılmaz), Ayrıntı, İstanbul

Kymlicka, W., Wayne, N., (1995), “Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory”, Beiner, Ronald (Der.), *Theorizing Citizenship* **Albany: SUNY Press**

Leca, J., (1996), **Bireycilik ve Yurttaşlık**, (çev: T.İlgaz), Kesit Yayıncılık, İstanbul

Machiavelli, 2014, **Prens**, (çev: Leyla Tonguç Basmacı), Remzi Kitabevi, İstanbul

Menent, M., (2018), **Constitutional Patriotism in Jürgen Habermas`s Political Thought** (PHD Thesis), University of Sussex, United Kingdom

Michelman, F. I. (2001). “Morality, Identity and ‘Constitutional Patriotism,’ ” *Ratio Juris* Volume 14, Issue 3.

Mill, J.S., (2016), **Özgürlük Üzerine**, Litera Yayıncılık, İstanbul

Modood, T., (2014), **Çokkültürcülük-Bir Yurttaşlık Tasarımı**, çev: İsmail Yılmaz, Phoneix, Ankara

Moore, M., (2005), “Internal Minorities and Indigenous Self-Determination, Minorities within Minorities”: Equality, Rights and Diversity, Ed. Avigail Eisenberg and Jeff Spinner-Halev, Cambridge, **Cambridge University Press**

Mouffe, C. (1993), “Demokratik Yurttaşlık ve Siyasî Topluluk”, **Birikim Dergisi**, s:55, İstanbul

Mouritsen, H. (2011). **Plebs and Politics in the Late Roman Republic** Cambridge

University Press.

Müller, J.W., (2012), **Anayasal Yurtseverlik**, (çev: A. Emre Zeybekoğlu), Dost Kitabevi, Ankara

Oldfield, A., (2022), **Vatandaşlık Doğal Olmayan Bir Pratik Mi?**, Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara, Haz.Ayşe Kadioğlu, (çev.Can Cemgil), Metis Yayınları, İstanbul, 2022

Öztan, G.G., (2006) “Politik Olan”a İtibarını İade Etme Teşebbüsü: Hannah Arendt Üzerine”, **Doğu Batı Dergisi**, Doğu Batı Yayınları, C.9 S.36

Parekh, B., (2002), **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek-Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori**, (çev: Bilge Tanrıseven), Phoneix Yayınları, Ankara

Platon, (2020), **Devlet**, çev:Sabahattin Eyüpoğlu, M.Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

Pocock, J.G.A., (1995), The Ideal Of Citizenship Since Classical Times”, R. Beiner (der.), Theorizing Citizenship, **Albany State University of New York Press**

Raczyński, M., (2016), “The future by the past: The role of history in the concept of constitutional patriotism of Jürgen Habermas”, **Świat Idei i Polityki**

Retek, P., (2021), “Constitutional Patriotism as Europe’s Public Philosophy? On the Responsiveness of Post-National Law”, **University Of Copenhagen**, iCourts Working Paper Series, no. 229

Reyes-Torres, A., (2022), “Patriotismo Constitucional Republicanismo”, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4195638

Rousseau, J.-J., (2012), “Considerations on the Government of Poland”, The Social

Contract and Other Later Political Writings, (çev.Victor Gourevitch), Cambridge:
Cambridge University Press, s. 177-260.

Rousseau, J.J., (2019), **Toplum Sözleşmesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
İstanbul

Sandall, R., “The Culture Cult: Designer Tribalism and Other Essays”. Boulder:
Westview Press

Sarıbay, A.Y., (1977), “Post-Modern Ulus Olmanın Teorik Olasılıkları,Tarih ve
Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler”, **Mersin Üniversitesi**

Sarp, S.D., (2018), “Lise Coğrafya Öğretmenlerinin Mekân Bilinci ve Yurttaşlık Bilinci
Arasındaki İlişki”, **İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C:4, S:1

Schnapper, D., (1995), **Yurttaşlar Cemaati-Modern Ulus Fikrine Dair**, çev: Özlem
Okur, Kesit Yayıncılık

Schuck, P.H.,(1998). "Citizens, Strangers, and In-Betweens: Essays on Immigration and
Citizenship", **Westview Press**

Sennett, R., (2014), **Saygı: Eşit Olmayan Bir Dünyada**, Haz. Çiçek Öztekin, Çev.
Ümmühan Bardak, İstanbul, Ayrıntı Yayınları

Soysal, Y.N., (1994), “Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in
Europe”, Chicago **University Press, Chicago**

Spinner-Halev, J., (2006), “Multiculturalism and Its Critics, Dryzek”, J. S. & Honig, B.
& Phillips, A. (ed.), The Oxford Handbook of Political Theory (**Oxford University
Press**)

Şeylan, G., (2008), **Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi**, İmge Kitabevi,

Ankara

Taylor, C. (2020). **Modernliğin Sıkıntıları**, (Çev. U. Canbilen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul

Taylor, C.,(2014), **Tanınma Politikası**, Çokkültürcülük, Tanınma Politikası içinde, haz: Amy Gutmann, çev:Yurdanur Salman Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Turner, B. (2001). “Cosmopolitan Virtue: Globalization and the Asian Economic Crisis”, **Routledge**

Turner, B., (1997), **Eşitlik**, (çev. Bahadır Sina Şener), Dost Kitabevi, Ankara

Uçman, H., (2018), **Türkiye’de Vatandaşlık Anlayışı**, Alter Yayıncılık, Ankara

Üstel, F., (1999), **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Dost Yayınları, Ankara

Villa, D.R., (1996), “Postmodernlik ve Kamusal Alan”, çev. Bahar Öçal Düzgören, **Cogito**, S.8, İstanbul

Wallerstein, I., (2012), **Tarihsel Kapitalizm**, çev. Necmiye Alpay, Metis Yayınları, İstanbul

Walzer, M., (1998), “Multiculturalism and the Politics of Interest”, Insider/ Outsider: American Jews and Multiculturalism, Ed. by David Biale, Michael Galchinsky, Susannah Heschel, California, **University of California Press**

Walzer, M., (2014), **Yorum, Çokkültürlülük; Tanınma Politikası**, çev: Cem Akaş, haz: Amy Gutman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Walzer, M.,(1982), **The Politics of Ethnicity**, Dissent, 39(2), 219-224

Wolf, S., (2014), **Yorum**, (çev: Rita Urgan), Çokkültürlülük; Tanınma Politikası, haz:

Amy Gutman, Y apı Kredi Yayınları, İstanbul

Yanık, C., (2019), **Dünyada ve Türkiye’de Çokkültürlülük**, Sentez Yayıncılık, Bursa

Yeşilçayır, C., (2019), “Kant’ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü”, Araştırma Makalesi, **Mavi Atlas**, 7(2)

Yıldırım, E.K., (2022), “Çokkültürlü Topumlarda Yurttaşlık Teorileri: Liberal Ulusçuluk, Tanınma Politikası ve Anayasal Yurtseverlik”, **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, İstanbul

Yılmaz, Z., (2007), **Hannah Arendt’te Özel Alan – Kamusal Alan Ayrımı ve Modern Çağda Toplumsal Alan**, Doktora Tezi, Erzurum

Yiğit, T., (2020), **Çokkültürlülük Bağlamında Türkiye’de Anayasal Vatandaşlık**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Young, I.M., (1997), “A Multicultural Continuum: A Critique of Will Kymlicka’s Ethnic- Nation Dichotomy. Constellations”: An International Journal of Critical and Democratic Theory, 4/ I

Zenovic, P., (2017), **Constitutional Patriotism as a Form of Citizenship for the European Union – Recognizing Minorities**, PHD Thesis, Department of Faculty of Science Universite de Geneve, Roma

Zenovic, P., (2021), “Constitutional patriotism in the context of Habermas’s political philosophy”, **Prolegomena** 20 (1), Montenegro